

Νικόλαος Θ. Μπάρδης
Αθήνα, 2018

Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και
Πολιτικών Επιστημών.

Τμήμα Επικοινωνίας,
Μέσων και Πολιτισμού |
ΠΜΣ «Νέα Μέσα και
Δημοσιογραφία».

Διπλωματική Εργασία

[URBAN JOURNALISM: Η ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ]

Σκιαγραφώντας το μέλλον τριών περιοχών της ελληνικής πρωτεύουσας.

Τριμελής Επιτροπή

Σταύρος Καπερώνης, Μέλος Εργαστηριακού Διδακτικού Προσωπικού (ΕΔΠ) στο τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, με γνωστικό αντικείμενο «Νέα Μέσα, Επικοινωνία και Διοίκηση» (Επιβλέπων).

Νίκος Μπακουνάκης, Καθηγητής Θεωρίας και Πρακτικής της Δημοσιογραφίας του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου.

Μπέττυ Τσακαρέστου, Επίκουρη Καθηγήτρια και Διευθύντρια του Εργαστηρίου Διαφήμισης και Δημοσίων Σχέσεων του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου.

Copyright © Νικόλαος Θ. Μπάρδης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου, ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής μου εργασίας για κερδοσκοπικό λόγο, πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στον Θωμά, τη Δήμητρα, τη Χρυσούλα και την Παρασκευή.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω εκ βάθέων τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Σταύρο Καπερώνη, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, καθώς και για την υπομονή που έκανε κατά τη διάρκεια συγγραφής της διπλωματικής μου εργασίας. Η βοήθεια και η καθοδήγησή του ήταν πολύτιμη και χάρη σ' αυτόν κατάφερα να ξεπεράσω τα όποια κωλύματα συναντούσα στον δρόμο για τη διεκπαιρέωση της εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αγαπημένη μου οικογένεια, που μου έχει σταθεί όλο αυτό το διάστημα, και που πάντα στήριζε τις επιλογές μου. Φεύγοντας από την επαρχία, και ερχόμενος στην πρωτεύουσα για να κυνηγήσω τα όνειρά μου, ήξερα πως είχα πίσω μου ένα μεγάλο στήριγμα, που πιστέψτε με στις περιόδους που διανύουμε, είναι ό,τι πιο σημαντικό.

Περιεχόμενα

1. Περίληψη.....σελ.10	
1.1 Abstract.....σελ.11	
2. Εισαγωγή.....σελ.12	
3. Γνωρίζοντας το Urban Journalism.....σελ.15	
3.1 Οι ιστορίες της πόλης στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.....σελ.15	
3.2 Από την κοινοτική στην αστική δημοσιογραφία.....σελ.17	
3.3 Πως μπορεί η αστική δημοσιογραφία να αλλάξει τις πόλεις μας;.....σελ.19	
3.4 Γιατί είναι σημαντική η αστική δημοσιογραφία;.....σελ.20	
3.5 Υπεραστική αφύπνιση.....σελ.21	
3.6 Location – based storytelling.....σελ.22	
3.7 Ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας μέσω της τοπικής δημοσιογραφίας.....σελ.25	
4. Μεθοδολογίασελ.28	
4.1 Η οργάνωση της παρατήρησης.....σελ.30	
4.2 Η οργάνωση των συνεντεύξεων.....σελ.32	
4.3 Η οργάνωση της βιβλιογραφικής μελέτης.....σελ.33	
4.4 Η δόμηση των δεδομένων μου βάσει συγκεκριμένων κοινωνικών εξηγήσεων.....σελ.35	
4.5 Ο ρόλος των εμπειρικών δεδομένων.....σελ.36	
4.6 Το ερευνητικό ερώτημα.....σελ.36	
5. Παρατήρηση.....σελ.39	

5.1 Παρατηρώντας τη ζωή στην Ομόνοια.....σελ.39	
5.1.1 Το Μικρό Παρίσι των Αθηνών.....σελ.41	
5.1.2 Μία περιοχή ημιδιαμονής.....σελ.43	
5.1.3 Janeiro: Το πορτραίτο ενός ιστορικού καφενείου στην Ομόνοια που άντεξε από πείσμα και cult αισθητική.....σελ.44	
5.2 Παρατηρώντας τη ζωή στην Πανεπιστημίου.....σελ.48	
5.2.1 Η νεοϋορκέζικη γοητεία του REX επί της Πανεπιστημίου.....σελ.50	
5.2.2 Ένα Θέατρο Τέχνης ανάμεσα σε δύο λεωφόρους.....σελ.52	
5.2.3 Στο Zonar's για παγωτό «Σικάγο».....σελ.53	
5.3 Παρατηρώντας τη ζωή στο Παγκράτι.....σελ.56	
5.3.1 Η μαγεία ενός παλιού αθηναϊκού σινεμά.....σελ.59	
5.3.2 Στο Μπρίκι για ποτό.....σελ.60	
5.3.3 Το Παγκράτι των ποιητών, των καλλιτεχνών και των ανήσυχων συνειδήσεων.....σελ.62	
6. Συνεντεύξεις.....σελ.65	
6.1 Tomorrows: Urban fictions for possible futures.....σελ.65	
6.2 Μπορεί η λογοτεχνία να προβλέψει το μέλλον μίας πόλης;.....σελ.68	
6.3 Η Αθήνα μέσα από τα μάτια ενός δημοσιογράφου.....σελ.70	
6.4 Ένας άνθρωπος της μόδας «φωτογραφίζει» με τα λόγια του τη ζωή στο κέντρο της πόλης.....σελ.71	
6.5 Οι σκέψεις ενός Κοινωνιολόγου για το κέντρο της Αθήνας.....σελ.74	

6.6 Μία παράδοση, άγνωστη στο ευρύ κοινό και όμορφη πτυχή της πρωτεύουσας.....σελ.77	σελ.77
6.7 Τα δέκα σύγχρονα θαύματα της Αθήνας.....σελ.88	σελ.88
6.8 Οι προστάτες της street art στην Αθήνα.....σελ.96	σελ.96
7. Μελέτη Αρχείων.....σελ.103	σελ.103
7.1 Μία πλατεία στα σύνορα δύο κόσμων.....σελ.103	σελ.103
7.2 Η Πανεπιστημίου στην καρδιά των εξελίξεων.....σελ.107	σελ.107
7.2.1 Η νέα πραγματικότητα της Πανεπιστημίου.....σελ.109	σελ.109
7.3 Το όραμα ενός πεζοδρομημένου κέντρου.....σελ.110	σελ.110
7.3.1 Οι δράσεις των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου και του Κράτους.....σελ.111	σελ.111
7.3.2 Πολεοδομική παρέμβαση στις αθηναϊκές γειτονιές.....σελ.112	σελ.112
7.3.3 Το στοίχημα των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.....σελ.113	σελ.113
7.3.4 Η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου.....σελ.114	σελ.114
7.3.5 Η αθηναϊκή πραγματικότητα.....σελ.116	σελ.116
7.4 Πέντε περιπτώσεις εξευγενισμού στην ελληνική πρωτεύουσα.....σελ.117	σελ.117
7.4.1 Οι μετασχηματισμοί στις περιοχές Μεταξουργείο – Γκάζι.....σελ.119	σελ.119
7.4.2 Ποιες διαδικασίες συντελούνται σε Εξάρχεια και Πετράλωνα;.....σελ.122	σελ.122
7.5 Το ζήτημα των κενών κατοικιών.....σελ.124	σελ.124
7.6 Φυσικοί κίνδυνοι και κλιματική αλλαγή.....σελ.131	σελ.131
7.6.1 Ανθρώπινη, Κοινωνική και Θεσμική Τρωτότητα, πριν και μετά την κρίση.....σελ.133	σελ.133

8. Θέματα Πόλης.....σελ.135	σελ.135
8.1 Οι νέες αρχιτεκτονικές ματιές του Arch Points.....σελ.135	σελ.135
8.2 Πως μπορεί να επιστρέψει η ζωή στο κέντρο της Αθήνας;.....σελ.141	σελ.141
8.3 Η αναζωογόνηση του κέντρου της Αθήνας σύμφωνα με τα πρότυπα του εξωτερικού.....σελ.143	σελ.143
8.4 Αθηναϊκά Walking Tours.....σελ.146	σελ.146
8.5 Ένα ευοίωνο σενάριο για το μέλλον των αθηναϊκών στοών.....σελ.148	σελ.148
8.6 Μία ανάσα μακριά από τη Γραμμή 4 του Μετρό.....σελ.150	σελ.150
8.7 Η επερχόμενη δυναμική του Κέντρου.....σελ.153	σελ.153
9. Αποτελέσματα.....σελ.158	σελ.158
10. Συζήτηση.....σελ.164	σελ.164
11. Συμπεράσματα.....σελ.165	σελ.165
12. Πηγές.....σελ.168	σελ.168
12.1 Ελληνικές.....σελ.168	σελ.168
12.2 Ξενόγλωσσες.....σελ.171	σελ.171
13. Βιβλιογραφία.....σελ.176	σελ.176
13.1 Ελληνική.....σελ.176	σελ.176
13.2 Ξενόγλωσση.....σελ.177	σελ.177

Εικόνες

Εικόνα 1.....σελ.11

Εικόνα 2.....σελ.14

Εικόνα 3.....σελ.27

Εικόνα 4.....σελ.29

Εικόνα 5.....σελ.34

Εικόνα 6.....σελ.38

Εικόνα 7.....σελ.55

Εικόνα 8.....σελ.116

Εικόνα 9.....σελ.157

1. Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποσκοπεί να παρουσιάσει την αστική δημοσιογραφία και την προσφορά της στην εξερεύνηση και κατανόηση της πόλης. Το “urban storytelling” γνωστοποιεί ιστορίες, εμπειρίες, βιώματα, γεγονότα, περιστατικά και δρώμενα που εκτυλίσσονται στο αστικό τοπίο, δίνοντάς μας μία σαφή εικόνα της πραγματικότητας, όπως αυτή διαμορφώνεται σε μία σύγχρονη πολιτεία (Pinzaru, 2012)¹.

Μελετώντας την πόλη και τα πρόσωπά της, μπορεί κανείς να άρει το αίσθημα της αποξένωσης, που φαίνεται να κατακλύζει τις μεγαλουπόλεις του κόσμου, να ενισχύσει την αντίληψή του και να γίνει μέρος του συνόλου. Μέσα, λοιπόν, από την πρακτική της αστικής δημοσιογραφίας, και μέσα από παρατήρηση, συνεντεύξεις και μελέτη αρχείων, θα προσπαθήσουμε εν συνεχεία να αποτυπώσουμε την ταυτότητα τριών περιοχών της Αθήνας, και να σκιαγραφήσουμε το μέλλον τους. Ο εμπορικός κόμβος της Ομόνοιας, η ευρωπαϊκών προδιαγραφών Πανεπιστημίου και το εναλλακτικό Παγκράτι, κόντρα στην οικονομική κρίση, θα αποτελέσουν έναν αστικό διάδρομο ζωής, επιχειρηματικότητας, εμπορικής κίνησης, καλλιτεχνικής δράσης και εναλλακτικού τουρισμού, σε μία πόλη που αλλάζει συθέμελα.

Λέξεις Κλειδιά: Urban Journalism, Urban Storytelling, Urban Stories, Urbanization, Αθήνα

¹ Pinzaru, F. (2012). From conjunctural urban storytelling to city branding: An empirical model for Bucharest. Management Research and Practice, Issue No. 2. Published by Academia de Studii Economice - Centrul de Cercetare in Administratie si Servicii Publice (CCASP).

1.1 Abstract

The present bachelor's paper aims at presenting urban journalism and its offer in exploring and understanding the city. "Urban storytelling" notifies stories, experiences, facts, incidents and acts happening in the urban environment providing us with a clear image of reality, as it is forming in a modern state.

Studying the city and its faces let everyone set aside the feeling of alienation, which seems to be the main characteristic of the biggest cities in the world, and help them become part of it. Therefore through practicing urban journalism and through observation, interviews and archives studying we will try to depict the identity of three districts in the city of Athens and outline their future. The commercial knot of Omonia, Panepistimiou street with its European specifications and the alternative district of Pagrati, against the economic crisis, will become an urban hallway of life, entrepreneurship, commercial and artistic activities and alternative tourism in a city changing completely.

Keywords: Urban Journalism, Urban Storytelling, Urban Stories, Urbanization, Athens

Εικόνα 1: Αθήνα, οδός Πανεπιστημίου. Φωτογραφία του Οδυσσέα Φωκά, τραβηγμένη περί το 1900. Αρχείο Εθνικής Πινακοθήκης – Μουσείου Α. Σούτζου.

2. Εισαγωγή

Η πρακτική της αστικής δημοσιογραφίας εξηγεί πως οι αστικές αλλαγές επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, και βοηθά τους κατοίκους να μάθουν την πόλη και τους μηχανισμούς της, ενώ παράλληλα τους αφυπνίζει πάνω σε σημαντικά ζητήματα (όπως η μετανάστευση, ή οι κοινωνικές ανισότητες) και ασκεί πίεση στην εξουσία για αλλαγή της ισχύουσας κατάστασης, μέσα από την προβολή όλων εκείνων των σημαινόντων θεμάτων που απασχολούν την κοινότητα. Η αστική αυτή αφήγηση προβάλλει ιστορίες με ανθρώπινο ενδιαφέρον (“human interest stories”), στρέφεται προς το πραγματικό και αναπαριστά η εξιστορεί την καθημερινότητα. Το urban journalism στην εν λόγω μελέτη ασκείται οριζόντια, μέσω της παρατήρησης στο κέντρο της Αθήνας, και κάθετα, μέσα από συνεντεύξεις με ανθρώπους της πόλης, που εκπροσωπούν ή επηρεάζουν με τις απόψεις τους άλλες μερίδες ατόμων.

Ως εργαλεία της πρακτικής της αστικής δημοσιογραφίας ορίζονται τα εργαλεία της ποιοτικής έρευνας – παρατήρηση, συνεντεύξεις και μελέτη αρχείων – τα οποία και αξιοποιούνται στην παρούσα διπλωματική εργασία, προς απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος που τέθηκε εξ αρχής: πως είναι το σημερινό πρόσωπο της Αθήνας, πως πιστεύουν οι Αθηναίοι ότι θα είναι η πόλη τους σε ένα μήκος χρόνου δέκα ετών, τι ευελπιστούν να αλλάξει προς το καλύτερο και γιατί; Πρόκειται για έναν νοητικό γρίφο αναπτυξιακού τύπου που αποσκοπεί στην διευκόλυνση του ερευνητή, ως προς την διατύπωση του κεντρικού θέματος που επιλέχθηκε, καθώς και στην κατανόησή του από όποιον θελήσει να τη διαβάσει. Το ερευνητικό ερώτημα αποτελεί την «ραχοκοκαλιά» του ερευνητικού σχεδιασμού.

Η φύση της κοινωνικής πραγματικότητας που διερευνάται στην παρούσα εργασία εστιάζει στους ανθρώπους (στις στάσεις, τις απόψεις και τις διηγήσεις τους), στην αστική εμπειρία, στην αρχιτεκτονική των κτιρίων, στα μνημεία και στα έργα που έγιναν και αναμένονται να γίνουν. Αυτά αποτελούν τα οντολογικά συστατικά στοιχεία, που φωτογραφίζουν με ακρίβεια την ισχύουσα κατάσταση στο κέντρο της Αθήνας και δίνουν σε κάποιον να καταλάβει με απλό και κατανοητό τρόπο την ζωή και πως αυτή εκτυλίσσεται εκεί.

Ως ερευνητικό πεδίο ορίστηκε η πλατεία της Ομόνοιας, η λεωφόρος της Πανεπιστημίου και η αθηναϊκή γειτονιά του Παγκρατίου. Η Ομόνοια και η ισχύουσα στην περιοχή κατάσταση, που επανέρχεται διαρκώς στην επικαιρότητα, οι φιλοδοξίες για την πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, που θα αποτελέσει την αρχή μιας σειράς αλλαγών στο κέντρο της πόλης, και το εναλλακτικό και hipster Παγκράτι δίνουν τρεις διαφορετικές οπτικές της σύγχρονης ελληνικής πρωτεύουσας, ενώ συνάμα αποτελούν τρεις διαφορετικές εκδοχές του δημόσιου χώρου.

Καθ' όλη την έρευνα εξετάζεται η καθημερινότητα, τα δρώμενα, οι αρχιτεκτονικές γραμμές και οι άνθρωποι της Ομόνοιας, του Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου, σε μία προσπάθεια καταγραφής του «αύριο» αυτών των περιοχών, μέσω συμμετοχικής παρατήρησης, ημιδομημένων συνεντεύξεων και μελέτης αρχείων και πηγών, που ως στόχο έχουν να αποδώσουν το κλίμα που επικρατεί σ' αυτές τις περιοχές, και να δώσουν φωνή στους ανθρώπους τους, οι οποίοι έχουν να αφηγηθούν πολλά και ενδιαφέροντα για τις περιοχές τους, αποσαφηνίζοντας καταστάσεις και παρουσιάζοντάς μας πτυχές της πόλης που αγνοούσαμε. Η μελέτη πραγματοποιήθηκε μέσω ερευνητικής δημοσιογραφίας, που προσλαμβάνει και κάποιες κοινωνιολογικές προεκτάσεις.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται μία συνοπτική αλλά τεκμηριωμένη προσέγγιση του urban journalism, του σκοπού που εξυπηρετεί, των μεθόδων που αξιοποιεί και των ανθρώπων που το ασκούν. Ακόμη, γίνεται αναφορά στην προσφορά του storytelling ως μεθόδου επίλυσης προβλημάτων στα πλαίσια της πόλης, και επισημαίνεται η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας μέσω της τοπικής δημοσιογραφίας.

Εν συνεχεία παρατίθεται η μέθοδος που ακολουθήθηκε για την διεκπαιρέωση της εργασίας, η οργάνωση της παρατήρησης, των συνεντεύξεων και της μελέτης των αρχείων και των πηγών. Διεξήχθη, λοιπόν, ποιοτική έρευνα που ως στόχο της είχε την απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα. Έπειτα ακολουθεί αναλυτικά το κομμάτι της παρατήρησης που πραγματοποιήθηκε στην Ομόνοια, την Πανεπιστημίου και το Παγκράτι, οι συνεντεύξεις με τους ειδήμονες αλλά και τους καθημερινούς ανθρώπους που γνωρίζουν καλά αυτές τις περιοχές, και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα επαγγελμάτων, και τέλος τοποθετείται η μελέτη των αστικών ρεπορτάζ που αφορούν τόσο τις τρεις

περιοχές της έρευνάς μας, όσο και ολόκληρο το Λεκανοπέδιο.

Έπειτα, ακολουθεί η σύνοψη των κύριων ευρημάτων, όπως αυτά προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, για να καταλήξουμε, μετά από μία συζήτηση, στα τελικά συμπεράσματα, τα οποία επισημαίνουν τα σημαντικότερα ευρήματα και απαντούν στο ερευνητικό ερώτημα.

Εικόνα 2: Ένα φωτογραφικό στιγμιότυπο του κέντρου τραβηγμένο την Τρίτη 24 Νοεμβρίου 2015, από το CityZen.

3. Γνωρίζοντας το Urban Journalism

3.1 Οι ιστορίες της πόλης στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος

Η δημοσιογραφία από τις καταβολές της ήταν μία πρακτική που δημιουργήθηκε στα πλαίσια της πόλης, για την πόλη και τους κατοίκους της. Σε μία πιο εξελιγμένη και εξειδικευμένη της μορφή, το urban journalism χρησιμοποιώντας την τεχνική του storytelling, της αστικής αφήγησης, της παρατήρησης, των συνεντεύξεων και της μελέτης αρχείων, έρχεται για να καλύψει όλα εκείνα τα θέματα που εκτυλίσσονται στα πλαίσια της πόλης και επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Η συλλογή, η καταγραφή, η αξιολόγηση, η δημιουργία και η παρουσίαση αστικών ειδήσεων, νέων και πληροφοριών από όλες της γωνίες μίας πολιτείας συμπεριλαμβάνονται στο urban journalism. Οι εφημερίδες είχαν την τιμητική τους από τον 18^ο αιώνα, το ράδιο και η τηλεόραση τον 20^ο αιώνα, ενώ πλέον, στον 21^ο αιώνα, το διαδίκτυο έχει την πρωτοκαθεδρία (Shannon et al., 2003)².

Σε αντίθεση με τα πρώτα δείγματα δημοσιογραφικής γραφής στα μέσα του 16^{ου} αιώνα (Βενετία 1556), που το ενδιαφέρον στρέφονταν αποκλειστικά σε πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά θέματα, κατά την περίοδο της Βιομηχανικής Επανάστασης, που συντελέστηκε στη Μεγάλη Βρετανία μεταξύ των ετών 1760 – 1860, το ενδιαφέρον των δημοσιογράφων στράφηκε στις πόλεις και στις ραγδαίες αλλαγές που αυτές υφίσταντο. Η «εκβιομηχάνιση» ξεκίνησε από την Αγγλία, για να επεκταθεί αργότερα και σε άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες, όπως τη Γαλλία και τη Γερμανία, και έφτασε μέχρι την Αμερική. Αυτήν την περίοδο έχουμε σημαντικές μεταβολές σε τεχνικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, που άλλαξαν άρδην τη δομή της κοινωνίας και το πρόσωπο των πόλεων. Αυτές τις αλλαγές κλήθηκαν να καταγράψουν οι δημοσιογράφοι της εποχής, στρέφοντας το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στα θέματα της πόλης, και σε όλα όσα εκτυλίσσονταν στο εσωτερικό τους (Hobsbawm, 1990)³.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με την εμφάνιση του ραδιόφωνου και της τηλεόρασης, οι μεγαλύτεροι σταθμοί ασχολούνταν με θέματα εθνικής και παγκόσμιας εμβέλειας, ως

² Shannon E. Martin and David A. Copeland, eds. "The Function of Newspapers in Society: A Global Perspective (*Praeger*, 2003) p. 2

³ Hobsbawm, Eric (1990). *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*. Αθήνα: Εκδόσεις ΜΙΕΤ.

αποτέλεσμα της εμπόλεμης κατάστασης και των δύο παγκόσμιων πολέμων. Με τα τοπικά θέματα καταπιάνονταν συνήθως οι εφημερίδες και τα τοπικά έντυπα. Η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει από τη δεκαετία του 1950, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, για να φτάσουμε στο 2000, όπου η γρήγορη ανάπτυξη του διαδικτύου έφερε τα λεγόμενα “free” news και τις ταξινομημένες διαφημίσεις στο αναγνωστικό κοινό. Έκτοτε η δημοσιογραφία απέκτησε τέσσερα βασικά θέματα: εξατομίκευση (personalization), παγκοσμιοποίηση (globalization), εντοπιότητα (localization), και εξαθλίωση (pauperization) (Jane et al., 2011)⁴.

Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της δημοσιογραφίας και της αστικής αφήγησης στράφηκε ξανά σε ιστορίες με ανθρώπινο ενδιαφέρον, “human interest stories”, όπως τις ονομάζουν οι Αμερικανοί, “faits divers”, όπως τις αποκαλούν οι Γάλλοι. Πρόκειται για ένα είδος με το οποίο ο Τύπος και τα διαδικτυακά μέσα στρέφονται προς το πραγματικό, και αναπαριστούν ή εξιστορούν την καθημερινότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται στις διάφορες περιοχές της πόλης. Το αστυνομικό δελτίο, τα δικαστικά πρακτικά, το κοινωνικό περιθώριο, οι προσωπικές ιστορίες ανθρώπων, η αναβάθμιση ή η υποβάθμιση περιοχών στον αστικό ιστό και κατ’ επέκταση η επιρροή τους στη ζωή των κατοίκων, είναι μερικοί προνομιακοί χώροι, απ’ όπου η δημοσιογραφική αφήγηση αντλεί τα θέματά της (Μπακουνάκης, 2014)⁵.

Τοπικά χωροθετημένες ιστορίες, που παρουσιάζουν τη ζωή στις πραγματικές της διαστάσεις, και ως στόχο έχουν να αγγίξουν τον αναγνώστη, να τον δραστηριοποιήσουν, να τον βοηθήσουν να καλλιεργήσει περαιτέρω το πνεύμα και την ενσυναίσθησή του (Lanahan, 2008)⁶. Ακόμη και οι ειδήσεις εθνικής εμβέλειας προβάλλονται στη συγκεκριμένη περίπτωση μέσα από τον φακό της πόλης, και καταγράφονται οι αντιδράσεις των κατοίκων, οι αλλαγές στη ζωή και στην καθημερινότητά τους. Αυτού του είδους οι ιστορίες και οι αφηγήσεις χρησιμοποιούνται από την πρακτική του urban

⁴ Jane L. Chapman and Nick Nuttall, *Journalism Today: A Themed History* (Wiley-Blackwell, 2011) pp. 299, 313-314.

⁵ Μπακουνάκης, Ν. (2014). «Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ – Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.

⁶ Lanahan, L. (Jan/Feb 2008). “Secrets of the City – What the wire reveals about urban journalism”. *Columbia Journalism Review*; New York Vol. 46, Iss. 5, pp. 23-31.

journalism, που θέτει την πόλη και τους πολίτες σε προτεραιότητα (Kramp et al., 2014)⁷.

Η πρακτική αυτή αξιοποιήθηκε και για την διεκπαιρέωση της παρούσας έρευνας, που ως στόχο της είχε να αποτυπώσει την καθημερινότητα σε τρεις περιοχές του Λεκανοπεδίου, το σημερινό τους πρόσωπο, πως θα διαμορφωθεί αυτό τα επόμενα χρόνια, ποιες είναι οι επιθυμίες, οι προσδοκίες και οι απόψεις των κατοίκων τους, αλλά και των ανθρώπων που τις ζουν σε καθημερινή βάση.

3.2 Από την κοινοτική στην αστική δημοσιογραφία

Το Community Journalism είναι μία τοπικά προσανατολισμένη, επαγγελματική ειδησεογραφική κάλυψη που επικεντρώνεται συνήθως στις γειτονίες των πόλεων, τα μεμονωμένα προάστια ή τις μικρές πόλεις, σε αντίθεση με τις ειδήσεις κρατικής, εθνικής ή παγκόσμιας εμβέλειας. Ο συγκεκριμένος τύπος δημοσιογραφίας ενθαρρύνει τους δημοσιογράφους, αλλά και τους διαχειριστές των ειδήσεων (news managers) να βρουν τρόπους για να καταγράψουν τις προτεραιότητες των πολιτών, τις ανησυχίες, καθώς και τις προοπτικές για διάφορα θέματα που έχουν σημασία για πολλές αστικές κοινότητες. Σαν μέρος της διαδικασίας της δημιουργίας συνδέσεων μεταξύ των πολιτών, οι δημοσιογράφοι βρίσκουν τρόπους να ακούσουν και να κατανοήσουν τις διαφορετικές φωνές στις περιοχές που δραστηριοποιούνται. Η άσκηση της κοινοτικής δημοσιογραφίας βοηθά το περιεχόμενο των ειδήσεων, καθώς αποκτά ποικιλία πηγών και ενθαρρύνει τη συζήτηση και τον δημόσιο διάλογο πάνω σε τοπικά θέματα, που μέχρι πρότινος έμεναν στην αφάνεια (Dahlgren & Sparks, 1991)⁸.

Η κοινοτική δημοσιογραφία σπάνια μπορεί να ασχολείται και με ευρύτερα θέματα, πάντα όμως επικεντρώνεται στην επίδραση που αυτά έχουν στους ντόπιους αναγνώστες. Τα προηγούμενα χρόνια τον ρόλο της ενημέρωσης στη γειτονιά αναλάμβαναν οι κοινοτικές εφημερίδες, κάποιες από τις οποίες δημοσιεύονταν σε εβδομαδιαία βάση. Πλέον, εκτός από τις εφημερίδες και τα περιοδικά, υπάρχουν οι

⁷ Kramp, L., Carpentier, N., Hepp, A., Tomanić Trivundža, I., Nieminen, H., Kunelius, R., Olsson, T., Sundin, E., and Kilborn, R. (2015). "Journalism, Representation and the Public Sphere". The Researching and Teaching Communication Series. Edition lumière, Bremen.

⁸ Dahlgren, P. and Sparks, C. (1991). "Communication and Citizenship : Journalism and the Public Sphere in the New Media Age". London ; New York, Routledge.

διαδικτυακές σελίδες ενημέρωσης, τα blogs, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, και σε μία ευρύτερη σκοπιά και ίσως πιο εξειδικευμένα υπάρχουν και κάποιες καλλιτεχνικές εξωτερικεύσεις, όπως οι ταινίες μικρού μήκους, που αποσκοπούν εξίσου με τα άλλα μέσα στην ενημέρωση των πολιτών ορισμένων περιοχών μέσα στην πόλη (Barney et al., 1996)⁹.

Το Community Journalism πρωτοδιατυπώθηκε ως όρος από τον Ken Byerly την δεκαετία του 1950. Ο συντάκτης και καθηγητής δημοσιογραφίας στο πανεπιστήμιο UNC-Chapel Hill, διαπίστωσε στα μέσα του περασμένου αιώνα, πως οι τοπικές εφημερίδες στην γενέτειρά του, τη Μοντάνα των ΗΠΑ, άρχισαν να ασχολούνται περισσότερο με θέματα εθνικής εμβέλειας, παραβλέποντας τα όσα γίνονταν στις γειτονιές της πόλης. Άρχισε, λοιπόν, να αναθέτει στους μαθητές του εργασίες, σε σχετικό μάθημα, για να συγκεντρώνουν και να καταγράφουν τοπικές ειδήσεις, που να αφορούν τις περιοχές όπου διαμένουν (Lowrey et al., 2008)¹⁰.

Σε μία ευρύτερη κλίμακα από τα πλαίσια της κοινότητας και της γειτονιάς, το Urban Journalism καλύπτει μητροπολιτικά θέματα, που αφορούν ολόκληρο το εύρος μίας πόλης, συμπεριλαμβανομένων των διάφορων περιοχών και αστικών γειτονιών που κλείνει αυτή στο εσωτερικό της (Albers, 1994)¹¹. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε πως η αστική δημοσιογραφία περικλείει μέσα της την κοινοτική, και τα τοπικά θέματα που αυτή προβάλλει (από σχολικές εκδηλώσεις και πολιτιστικά δρώμενα, μέχρι θέματα βανδαλισμών, εγκλήματα, και καθημερινές ιστορίες) (Kurpius, 1999)¹².

Σκοπός του Urban Journalism είναι να δείξει αθέατες πλευρές της πόλης, πτυχές της καθημερινότητας που οι περισσότεροι αγνοούν, να δώσει φωνή στους καθημερινούς ανθρώπους της βιοπάλης (Reverse Journalism), να προβάλλει τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζει μία περιοχή, αλλά και τα θετικά της, καθώς και τις ευκαιρίες που αναδύονται εκεί για το μέλλον. Ακόμη, μέσω της προβολής που δίνεται στα διάφορα

⁹ Barney, Ralph. "Community Journalism: Good Intentions, Questionable Practice." *Journal of Mass Media Ethics* 11.3 (1996): 140-51. Print.

¹⁰ Lowrey, Wilson, Amanda Brozana, and Jenn B. Mackay. (2008). "Toward a Measure of Community Journalism." *Mass Communication & Society* 11.3 (2008). Print.

¹¹ Albers, R. R. (1994). "Going Public." *Presstime*: 28-30.

¹² Kurpius, D. (1999). "Community Journalism: Getting Started". Third edition. RTNDF, Louisiana State University.

θέματα, ασκείται πίεση στην εξουσία και τους ιθύνοντες φορείς, έτσι ώστε να δράσουν άμεσα, ενώ αναπτύσσονται και ακτιβιστικά κινήματα – δράσεις. Αυτό επιδιώκεται και εν συνεχεία, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, και στο ερευνητικό πεδίο που έχει οριοθετηθεί (Ομόνοια, Πανεπιστημίου, Παγκράτι). Ο λόγος δίνεται στους Αθηναίους, προβάλλονται άγνωστες πτυχές της πόλης, τα υπάρχοντα προβλήματα, αλλά και οι μελλοντικές αναδυόμενες ευκαιρίες.

3.3 Πως μπορεί η αστική δημοσιογραφία να αλλάξει τις πόλεις μας;

Σε μία εποχή όπου οι αλλαγές στο αστικό τοπίο συντελούνται αστραπιαία, με το να μοιραζόμαστε ιστορίες από τις πόλεις μας, αποκτούμε ένα σημαντικό εργαλείο για την αντιμετώπιση διάφορων αστικών προβλημάτων. Η αστική δημοσιογραφία, ή αλλιώς η αστική αφήγηση, προσφέρει επίγνωση και κατ' επέκταση αφύπνιση, πάνω σε σημαντικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα η μετανάστευση και η κοινωνική ανισότητα, προσφέροντας συνάμα καινοτόμες λύσεις για το πως να εξερευνήσουμε αλλά και να κατανοήσουμε την πολιτεία (Ciovica, 2017)¹³.

Η πρακτική του urban journalism συνδέεται τοιουτοτρόπως με τα “solution stories” (Jonassen et al., 2002)¹⁴ βάζοντας κάτω όλες τις προκείμενες, έτσι ώστε να εξετάσει ενδελεχώς όλα τα υπάρχοντα δεδομένα, τις αιτίες και τις αφορμές που προκάλεσαν μία πράξη, αλλά και τις συνέπειες που αναμένουμε ή τις προσδοκίες που έχουμε από ένα γεγονός. Ταυτόχρονα όμως παρέχει και ιδέες για το πως μπορούμε να διαχειριστούμε διάφορες καταστάσεις, για να οδηγηθούμε στην επίλυση του εκάστοτε θέματος που προκύπτει στα πλαίσια της πόλης (McIntyre, 2015)¹⁵.

Δημοσιογράφοι, κινηματογραφιστές, αρχιτέκτονες και urbanists προσπαθούν τα

¹³ Ciovica, M. (2017). Urban Stories Festival: The Act of Urban Journalism. Cities in Transition. EU. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://citiesintransition.eu/publicatie/the-act-of-urban-journalism> (τελευταία πρόσβαση 14.12.2017).

¹⁴ Jonassen, D.H. & Hernandez-Serrano, J. (2002). Case-based reasoning and instructional design: Using stories to support problem solving, Educational Technology Research and Development, Volume 50, Issue 2, University of Missouri, USA.

¹⁵ McIntyre, K.E. (2015). Constructive journalism: The effects of positive emotions and solution information in news stories, ProQuest Dissertations Publishing, The University of North Carolina at Chapel Hill, Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://search.proquest.com/openview/3c44a16955cc8326a73c121293e7d23c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (τελευταία πρόσβαση 16.2.2018).

τελευταία χρόνια να βρουν εργαλεία για να δώσουν φωνή στις πόλεις τους και να καταγράψουν τις μοναδικές ιστορίες που η κάθε μία έχει να πει. Από τον παραδοσιακό χειρόγραφο τρόπο και τις σύγχρονες διαδικτυακές σελίδες, μέχρι τα podcasts και τα ντοκιμαντέρ, όλοι οι λάτρεις του άστεως προσπαθούν να αφηγηθούν ιστορίες και να παρουσιάσουν μία διαφορετική πτυχή της πόλης τους, που μέχρι πρότινος ήταν άγνωστη, δίνοντας κατ' αυτό τον τρόπο άλλες προεκτάσεις στην επικοινωνία, την ενημέρωση, την ψυχαγωγία και την κοινωνική επαγρύπνηση.

3.4 Γιατί είναι σημαντική η αστική δημοσιογραφία;

Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τη σημασία των πόλεων και την ταχεία ανάπτυξη που αυτές υφίστανται. Μέχρι το 2050 σχεδόν το 70% του παγκόσμιου πληθυσμού θα μένει στις πόλεις ή σε αστικές περιοχές (Cioica, 2017)¹⁶. Οι μετασχηματισμοί που συντελούνται δίνουν ώθηση σε όλα τα πιθανά προβλήματα που μπορεί να απασχολήσουν μία πόλη, όπως η αύξηση των φτωχών και υποβαθμισμένων αστικών περιοχών, τα περιβαλλοντικά και κλιματικά ζητήματα, ή οι νέες απειλές για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία. Πως είναι δυνατόν να διασφαλιστεί η ευημερία των κατοίκων της πόλης; Η αλήθεια είναι πως οι πόλεις αποτελούν τους κινητήριους μοχλούς της οικονομίας και συγχρόνως της δημιουργικότητας. Ως εκ τούτου, η αύξηση της αστικοποίησης και οι τρόποι χειρισμού αυτής της κατάστασης βρίσκονται στην κορυφή της παγκόσμιας αστικής ατζέντας.

«Το urban journalism είναι η πρακτική που εξηγεί πως οι αστικές αλλαγές επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων», σύμφωνα με τον Simone d' Antonio¹⁷. Ο ίδιος μάλιστα υποστηρίζει ότι σ' αυτό το πολύπλοκο σενάριο, η αστική δημοσιογραφία μπορεί να μας βοηθήσει, ώστε να μάθουμε ο ένας από τον άλλον και να κατανοήσουμε τις διάφορες μεταμορφώσεις που συντελούνται στην πόλη μας. Η άνοδος, λοιπόν, της πόλης, πέρα από τα νέα προβλήματα που θα δημιουργήσει στο εσωτερικό της, θα την

¹⁶ Cioica, M. (2017). Urban Stories Festival: 5 tips & tricks on contemporary urban journalism. Cities in Transition. EU. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://citiesintransition.eu/publicatie/urban-stories-festival-5-tipstricks-on-contemporary-urban-journalism> (τελευταία πρόσβαση 14.12.2017).

¹⁷ Pakhuis de Zwijger. Urban Stories Festival. Opening Night: The Act of Urban Journalism. Speech by Simone d' Antonio, 13 March 2017. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://vimeo.com/208292066> (τελευταία πρόσβαση 17.2.2018).

μετατρέψει σε ένα πεδίο καινοτομίας, με τις δοκιμές να συντελούνται σε μεγαλύτερη πλέον κλίμακα.

Σ' αυτό το διαρκώς εξελισσόμενο περιβάλλον, ο ρόλος του αστικού δημοσιογράφου (city journalist) είναι σημαντικός, καθώς υποχρεούται να ανακαλύπτει καινοτόμες πρακτικές. Η λογική είναι απλή: οι δημοσιογράφοι της πόλης συμβάλλουν στην κατανόηση σημαινόντων αστικών προβλημάτων και ρίχνουν φως σε ορισμένες υποθέσεις. Εκθέτουν μάλιστα μεγάλα εθνικά και παγκόσμια ζητήματα, μέσω του φακού της πόλης, καθιστώντας τα κατ' αυτό τον τρόπο πιο απτά. Έτσι, η εστίαση μετατοπίζεται από τις εννοιολογικές συζητήσεις στις πρακτικές της καθημερινής ζωής της πόλης.

Το ενδιαφέρον όμως της αστικής δημοσιογραφίας εντοπίζεται στο γεγονός ότι όλοι μπορούν να αποτελέσουν μέρος αυτής της πρακτικής, χωρίς να μετρούν χρόνια δημοσιογραφικής εμπειρίας, ή να έχουν σχετικά πτυχία και διπλώματα. Έχοντας απλά έντονο πάθος για την πόλη και ενδιαφέρον για την αφήγηση, ο καθένας μπορεί να πετύχει στον χώρο. Οι πόλεις, άλλωστε, είναι μεγάλα εργαστήρια, που επιζητούν λύσεις απέναντι σε αληθινές προκλήσεις, και η οπτική του καθενός, μπορεί να αποτελέσει σπουδαία προσφορά στο σύνολο. Κριτική ματιά, καθαρή αφοσίωση και διαλεκτική ευχέρεια - ευφράδεια - είναι μερικά από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους επιτυχημένους αστικούς δημοσιογράφους.

3.5 Υπεραστική αφύπνιση

Οι πόλεις μάς υπενθυμίζουν την ανάγκη και την εσώτερη επιθυμία μας να μοιραζόμαστε δημόσιους χώρους με άλλους ανθρώπους, καθώς και τα οφέλη που προσκομίζουμε από αυτή τη συνύπαρξη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η μία πόλη δεν μπορεί να βοηθήσει την άλλη. Με το διαδίκτυο όλα στις μέρες μας είναι δυνατά, πόσο μάλλον η επικοινωνία κατοίκων από διαφορετικές πόλεις, οι οποίοι μπορούν να μοιραστούν τις ιστορίες τους, τα σχέδιά τους για το μέλλον και τις εργασίες στις οποίες έχουν ήδη προβεί, έτσι ώστε να δώσουν ερεθίσματα στους άλλους και να τους επηρεάσουν θετικά (Baltsatu, 2017)¹⁸.

¹⁸ Baltsatu, O. (2017). Make the city speak: 5 cases of urban storytelling. Strelka Magazine. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://strelka.com/en/magazine/2017/05/16/make-the-city-speak-5-cases-of-urban-storytelling>. (τελευταία πρόσβαση: 14.12.2017).

Μέσα από τη συνεργασία και την ανταλλαγή ιδεών μπορούν να επιτευχθούν σπουδαία πράγματα. Έτσι λοιπόν, μία πόλη μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα για μία άλλη, και κατ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία αλυσιδωτή επιρροή, που θα επιφέρει αλλαγές από πόλη σε πόλη κι από ήπειρο σε ήπειρο. Αυτή η επεκτεινόμενη επιρροή θα δημιουργήσει με τη σειρά της ένα δίκτυο πόλεων, που θα επικοινωνούν, θα αλληλεπιδρούν και θα βελτιώνονται. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου είναι άλλωστε ο στόχος που θέτουν όλες οι πόλεις για το μέλλον τους.

Έχοντας ως αφετηρία πρωτότυπες διαδικτυακές πλατφόρμες, ρηξικέλευθα applications και εποικοδομητικά συνέδρια, επιστημονικής και μη φύσεως, μπορεί να πραγματοποιηθεί αυτή η ζύμωση, στην οποία ο καθένας φέρει το δικό του μερίδιο ευθύνης και προσφοράς. Για να γίνει βέβαια κάτι τέτοιο πρέπει να υπάρξει μαζική κινητοποίηση, κι όχι απλά δραστηριοποίηση ορισμένων ομάδων, ή ατόμων. Η βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος δεν μπορεί να γίνει από αυτόνομες μονάδες ατόμων, αλλά από συλλογικές δράσεις. Και ίσως το βασικότερο εργαλείο γι' αυτή την αλλαγή να είναι ο ουσιαστικός διάλογος, αλλά και η προσωπική επαφή, το βίωμα, και εν τέλει η απόκτηση εμπειρίας.

Οι άνθρωποι της πόλης πρέπει να διαλέγονται μεταξύ τους, να προτείνουν, να επισημαίνουν, αλλά και να περπατούν στην πόλη τους, να την ανακαλύπτουν από την αρχή κάθε μέρα, και να καταγράφουν όλα όσα γεννιούνται και πεθαίνουν σ' αυτή μέσα σ' ένα 24ωρο. Γιατί, όπως όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί, έτσι και η πόλη χάνει κάποια κομμάτια της και δημιουργεί εκ νέου κάποια άλλα. Αυτή, λοιπόν, η αλλαγή πρέπει να εντοπιστεί και να δρομολογηθεί.

3.6 Location - based storytelling

Η δημιουργία διαδραστικών ιστοριών και η συσχέτισή τους με διάφορες τοποθεσίες μέσα στην πόλη, δεν είναι μία καινούρια ιδέα. Πολλές από τις δημιουργικές τέχνες, όπως ο κινηματογράφος, η συγγραφή και το performance art, συνδυάζουν αντικειμενικά και φανταστικά στοιχεία, για να δημιουργήσουν συναρπαστικές εμπειρίες για τον χρήστη, μέσω ιστοριών. Αυτό όμως που θα μπορούσε να κάνει τη διαφορά, είναι η παροχή αυτού του τύπου περιεχομένου πολυμέσων μέσω του mobile internet, με έναν τέτοιο τρόπο,

έτσι ώστε να ανταποκρίνεται δυναμικά στις τοποθεσίες των χρηστών και τις κινήσεις τους μέσω του φυσικού χώρου (Paay et al., 2008)¹⁹.

Οι άνθρωποι, ιδιαίτερα στις πιο νεαρές ηλικίες, είναι πρόθυμοι να βιώσουν ιστορίες όσο είναι εν κινήσει και θεωρούν ότι ο συγκεκριασμός γεγονότος και μυθοπλασίας, φυσικού και ψηφιακού κόσμου, τους προσελκύει, τους ενθαρρύνει και τους κινητοποιεί. Η συνεργασία μάλιστα με άλλα άτομα, που ασχολούνται με τον ίδιο πλασματικό χώρο, μπορεί να ενισχύσει την εμπειρία και συνάμα την αλληλεπίδραση με τους ανθρώπους, τους τόπους και την πλοκή, ικανοποιώντας την επιθυμία για απόδραση από την πραγματικότητα, αλλά και κατανόηση αυτής με έναν τρόπο ευφάνταστο (Ball-Rokeach et al., 2001)²⁰.

Γιατί λοιπόν να μην αφήσουμε τους mobile guides να προσφέρουν στους ανθρώπους ένα είδος μυθοπλασίας, σχετικά με το φυσικό τους περιβάλλον, και όχι απλώς γεγονότα; Μία πόλη μπορεί να αποκτήσει άλλες διαστάσεις μέσω της μυθοπλασίας, με τρόπο παιχνιδιάρικο και διφορούμενο. Έτσι, ένας χρήστης μπορεί να βρίσκεται σε μία περιοχή και η κατανόηση ή η εξερεύνησή της να γίνεται μέσα από ιστορίες, οι οποίες δημιουργήθηκαν με γνώμονα το περιβάλλον και τη συγκεκριμένη τοποθεσία.

Ο ίδιος ο χρήστης μάλιστα μπορεί να συμμετάσχει στην αφήγηση, λέγοντας την δική του άποψη, και δίνοντας μια άλλη προέκταση στην ιστορία, μέσα από την οπτική του. Σημειωτέον κάτι ανάλογο έχει ξεκινήσει ήδη στην Αμερική με ορισμένους online χάρτες, που στην ουσία αποτελούν urban architecture guides, χάρη στους οποίους ένας χρήστης μπορεί να κατατοπιστεί πλήρως για ένα κτίριο που αντικρίζει στη βόλτα του, και μάλιστα μπορεί να προσθέσει τη δική του πληροφορία σε περίπτωση παράληψης της αρχικής αφήγησης. Έτσι, η γνώση διαχέεται με τρόπο δημιουργικό και καταπολεμά τη ρουτίνα της πόλης.

¹⁹ Paay, J., Kjeldskov, J., Christensen, A., Ibsen, A., Jensen, D., Nielsen, G., & Vutborg, R. (2008). Location-based Storytelling in the Urban Environment. In Proceedings of OzCHI 2008 (pp. 122-129). Association for Computing Machinery. DOI: <http://doi.acm.org/10.1145/1517744.1517786>.

²⁰ Ball-Rokeach J. S., Kim Yong-Chan, Matei S. (2001), Storytelling Neighborhood - Paths to Belonging in Diverse Urban Environments, COMMUNICATION RESEARCH, Vol. 28, No. 4, August 2001, pp. 392-428, Sage Publications.

Η ποιοτική αφήγηση, η παράθεση εμπειριών, η εξομολόγηση περιστατικών και η ανταλλαγή απόψεων και ιδεών μπορούν να ανασυστήσουν μία αστική περιοχή, να εντοπίσουν τα καλά και τα αρνητικά στοιχεία της, να προτείνουν λύσεις σε διάφορα προβλήματα και καταληκτικά να οδηγήσουν στην αναβάθμισή της (Nabwire, 2002)²¹. Ας μη ξεχνάμε άλλωστε πως η επικοινωνία είναι ο χειρότερος εχθρός της κρίσης, όποια κι αν είναι αυτή.

Φανταστείτε, λοιπόν, πως θα ήταν αν η πόλη σας μπορούσε να πει την ιστορία της. Ξεφεύγοντας από τον τύπο των κλασικών mobile city guides, όπως οι συμβατικοί τουριστικοί οδηγοί που παρουσιάζουν στους χρήστες γεγονότα και αποστεγνωμένες από φαντασία πληροφορίες σχετικά με το περιβάλλον τους, σκεφτείτε έναν οδηγό κινητής τηλεφωνίας που θα ανταποκρίνεται στη θέση των χρηστών και θα προσθέτει αξία στην κινητή τηλεφωνία, μετατρέποντας τους δρόμους της πόλης σε ένα στάδιο παραγωγής ιστοριών. Έχοντας μία ορθολογική προσέγγιση στους οδηγούς κινητής τηλεφωνίας, και μέσω μίας έμμεσης εμπειρίας του χρήστη, θα μπορούσαν να αναπαραχθούν φανταστικές ιστορίες γύρω από τα υπάρχοντα φυσικά, ιστορικά και περιβαλλοντικά στοιχεία των περιοχών των χρηστών, όσο αυτοί κινούνται μέσα στην πόλη.

Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να το παραδεχτούμε ότι κανείς άνθρωπος δεν θα μπορούσε να ζήσει αποκλειστικά και μόνο από την πραγματικότητα. Η πραγματικότητα άλλωστε είναι παντού γύρω μας. Είναι ακριβώς μπροστά στο πρόσωπό μας μόλις ξυπνάμε, και εν συνεχεία «γλιστράει» πάνω μας όλη την ημέρα στο αυτοκίνητο, στο γραφείο, στην ώρα του καφέ, ακόμη και την ώρα που καθόμαστε να φάμε. Τα τελευταία χρόνια έχει εισβάλει και στις τηλεοράσεις μας, μέσα από την μετάδοση ζωντανών ειδήσεων, αλλά και μέσα από τις βαρετές και ανούσιες τηλεοπτικές εκπομπές, που τεκμηριώνουν λεπτομερώς τις ζωές ορισμένων κοσμικών προσώπων. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που κάνουμε μεγάλη προσπάθεια και ξοδεύουμε αρκετά χρήματα για να ξεφύγουμε από την πραγματικότητα. Κατά τη διάρκεια της ημέρας ονειροπολούμε, πηγαίνουμε στο σινεμά, νοικιάζουμε να δούμε ένα DVD, ή διαβάζουμε λογοτεχνικά βιβλία. Μας αρέσει εν ολίγοις να «βυθίζουμε» τους εαυτούς μας σε φανταστικούς

²¹ Nabwire, N. (2002). Urban Journalism: Rapporteur's Report on a Training Seminar on Raising Awareness of Media Practitioners on Urban Issues : Second Seminar Report. Media Development Association (Kenya), Nairobi Central Business District Association.

κόσμους και ιστορίες, για να ξεφεύγουμε από την καθημερινότητα, και ταυτόχρονα να κατανοούμε τη ζωή γύρω μας με έναν πιο ενδιαφέρον τρόπο.

3.7 Ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας μέσω της τοπικής δημοσιογραφίας

Τα τελευταία χρόνια νέες δυνατότητες ανακύπτουν για τη δημοσιογραφία, λόγω της εμφάνισης μιας νέας γενιάς χρηστών που είναι συνεχώς online. Οι διάφορες τεχνολογίες εντοπισμού θέσης, όπως το GPS, ως μέρος των κινητών συσκευών, ανοίγουν νέους δρόμους για την παραγωγή περιεχομένου, τόσο στο φυσικό, όσο και στο κοινωνικό περιβάλλον του χρήστη, έτσι ώστε αυτός να έχει εν συνεχεία τη δυνατότητα να μετασχηματίζει τους τρόπους με τους οποίους θα λαμβάνει τις ειδήσεις, και θα σχετίζεται μ' αυτές. Εν ολίγοις, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα ξεχωριστό ειδησεογραφικό περιεχόμενο για κάθε έναν χρήστη κινητού τηλεφώνου, ανάλογα με την τοποθεσία στην οποία βρίσκεται! Αυτό, όσο ουτοπικό κι αν ακούγεται, έχει ήδη εκτελεστεί με επιτυχία μέσα από το project LocaNews, που χρησιμοποίησε το ενσωματωμένο GPS του κινητού τηλεφώνου, έτσι ώστε να προσαρμόζει τις ειδήσεις ανάλογα με τη φυσική θέση των χρηστών (Kjetil Vaage Øie, 2013)²².

Οι ειδήσεις και η τοποθεσία ήταν πάντα βασικά ζητήματα για τη δημοσιογραφία και πλέον τα νέα, λόγω της πανταχού παρουσίας υπολογιστών, μπορούν να επεκταθούν και πιο πέρα από τον χώρο δημιουργίας τους. Για παράδειγμα, αν συμβεί ένας σεισμός στην Αθήνα, θα ενημερωθούν γι' αυτόν όχι μόνο οι κάτοικοι της περιοχής, αλλά και όλης της Ελλάδας, και αν το ζήτημα είναι σοβαρό, μπορεί η είδηση να μεταφερθεί και εκτός συνόρων. Ακόμη, οι εφημερίδες που λαμβάνουν το όνομα μιας πόλης ή μιας περιοχής, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις περιοχές επιρροής τους, την υλικοτεχνική υποστήριξη της διανομής και της διαφήμισης, καθώς και της στόχευσής τους σε συγκεκριμένες ομάδες αναγνωστών, που βρίσκονται στην συγκεκριμένη τοποθεσία. Ωστόσο, παρά την τεχνολογική ανάπτυξη που έχει επέλθει, η παραγωγή περιεχομένου ειδήσεων παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητη τα τελευταία 200 χρόνια. Οι προσαρμοσμένες

²² Kjetil Vaage Øie. (2013). Location sensitivity in locative journalism: an empirical study of experiences while producing locative journalism. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Vol. 27, No. 4, pp. 558–571, Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://dx.doi.org/10.1080/10304312.2013.803307> (τελευταία πρόσβαση 23.2.18).

στις κινητές συσκευές ειδήσεις, με βάση τη θέση τους στο GPS, μπορούν ενδεχομένως να συνδεθούν με τους όρους «επίγνωση περιεχομένου» (context-awareness), «διάχυτη υπολογιστική» (pervasive computing) και «πανταχού παρούσα υπολογιστική» (ubiquitous computing), ως αποκύημα της ηλεκτρονικής εγγύτητας μέσω των κινητών συνδέσεων (Kjetil Vaage Øie, 2015)²³.

Πολλές προσπάθειες που αποσκοπούν στην καινοτομία της δημοσιογραφίας θα μπορούσαν να επισημανθούν με αυτούς τους όρους, και θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύσουν έναν μελλοντικό αναπροσανατολισμό ενός σημαντικού μέρους του τομέα της δημοσιογραφίας. Ενώ λοιπόν το “ubiquitous computing” αναπτύσσεται σταδιακά, εξαπλώνεται και κερδίζει δημοτικότητα σε διάφορους αστικούς πολιτισμούς, φαίνεται πως η δημοσιογραφία, έτσι όπως την ξέρουμε, δεν έχει πάρει ακόμη αυτό το μονοπάτι. Μία υποτιθέμενη στροφή της δημοσιογραφίας προς αυτήν την κατεύθυνση εξέτασε το LocaNews, σε μία προσπάθεια παραγωγής ειδήσεων με βάση την τοποθεσία των χρηστών κινητής συσκευής.

Το LocaNews πραγματοποίησε μία διερευνητική προσέγγιση στις δημοσιογραφικές πρακτικές και ως εκ τούτου παρουσίασε έναν εναλλακτικό τρόπο παραγωγής και παρουσίασης ειδήσεων. Οι παραγωγοί δημοσιογραφικού περιεχομένου, είτε αυτοί είναι δημοσιογράφοι, είτε αρθρογράφοι, bloggers, vloggers και ούτω καθεξής, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τα γεωχωρικά στοιχεία της περιοχής τους και δημιουργούν ειδήσεις ανάλογα με τα στοιχεία που τους προσφέρει απλόχερα η γειτονιά, η κοινότητα και η πόλη τους (για παράδειγμα ένα περιστατικό που εκτυλίσσεται στη γειτονιά τους, μπροστά στα μάτια τους, ή μία εκδήλωση που αναμένεται να πραγματοποιηθεί το καλοκαίρι στην πόλη τους). Τοιουτοτρόπως ενισχύουν την τοπική δημοσιογραφία και τα τοπικά μέσα (locative media)²⁴, και μέσω της δράσης τους ορίζουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που πρέπει να αναπτύξει ένας επαγγελματίας σ’ αυτόν τον τομέα (Diamantaki

²³ Kjetil Vaage Øie. (2015). News narratives in locative journalism – rethinking news for the mobile phone. *Journal of Media Practice*, 16:3, pp. 245-262.

²⁴ Hamilton, Jillian G. (2009). Ourplace : the convergence of locative media and online participatory culture. In: *The Proceedings of OZCHI 2009*, 23-27 November 2009, The University of Melbourne, Melbourne, Victoria.

et al., 2007)²⁵.

Εικόνα 3: Ένα φωτογραφικό στιγμιότυπο της Πανεπιστημίου, τραβηγμένο στις 17 Ιανουαρίου 1964, από τον Κων/νο Μεγαλοκονόμο. Φωτογραφικά αρχεία Μουσείου Μπενάκη.

²⁵ Diamantaki, K., Charitos, D., Tsianos, N. & Lekkas Z. (2007). "Towards investigating the social dimensions of using locative media within the urban context", Proceedings of the 3rd IET International Conference on Intelligent Environments, Organising Professional Network: Robotics and Mechatronics, UlmUniversity, Ulm, Germany, 13-15 September 2007, ISBN 9780863418464.

4. Μεθοδολογία

Στην παρούσα διπλωματική εργασία διεξήχθη ποιοτική έρευνα, μέσω της οποίας συλλέχθηκαν δεδομένα, τα οποία περιγράφουν προβλήματα και έννοιες από τη ζωή των ατόμων στην Αθήνα, και συγκεκριμένα από την Ομόνοια, την Πανεπιστημίου και το Παγκράτι. Τα δεδομένα αυτά προέρχονται από συνεντεύξεις, παρατηρήσεις, συμμετοχικές παρατηρήσεις, ιστορίες, αλληλεπιδράσεις, προσωπικές εμπειρίες, ιστορίες ζωής, αναλύσεις αρχείων, και οπτικό υλικό.

Η ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήσαμε έχει δύο βασικά και μοναδικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ότι ο ερευνητής αποτελεί το μέσο με το οποίο διεξάγεται η έρευνα, και το δεύτερο είναι ότι ο κύριος σκοπός της είναι να διερευνήσει κάποιες πλευρές του κοινωνικού συστήματος που μελετά. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά είναι αναπόσπαστα μέρη της διαδικασίας και θεωρούν τον ερευνητή ως αυτόν που δομεί τη γνώση και όχι ως απλό δέκτη αυτής. Ο ερευνητής με τη σειρά του συλλέγει τα δεδομένα, τα οποία μετατρέπει και ερμηνεύει, μέσω της ανάλυσης, σε πληροφορίες. Οι πληροφορίες αυτές, όταν εφαρμόζονται και χρησιμοποιούνται επαναλαμβανόμενα στην πράξη σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, γίνονται γνώση.

Η συλλογή δεδομένων χρησιμοποιώντας ποιοτικές μεθόδους είναι μια πολύπλευρη διαδικασία, η οποία διαθέτει τέσσερα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: (α) ο σκοπός είναι μια όσο το δυνατόν πλουσιότερη περιγραφή του πραγματικού πλαισίου της έρευνας, (β) δεν είναι εκ των προτέρων καθορισμένο επακριβώς το τι δεδομένα θα συλλεχθούν, (γ) χρησιμοποιούνται πολλαπλές μέθοδοι συλλογής δεδομένων, και (δ) τα δεδομένα δεν είναι αντικειμενικά. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί ότι οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται (συνεντεύξεις, παρατήρηση κ.ά.) δεν είναι ανεξάρτητες από τον ερευνητή. Ο ερευνητής είναι αυτός που διαρκώς διαμορφώνει τον τρόπο χρήσης αυτών των μεθόδων, και τόσο η διαδικασία, όσο και το αποτέλεσμα εξαρτώνται από τη στάση που παίρνει και το πώς αυτός χειρίζεται την έρευνα. Έτσι, υποστηρίζεται ότι ο ίδιος ο ερευνητής είναι το ερευνητικό εργαλείο (Ball, 1990)²⁶.

²⁶ Ball, S. J. (1990). Self-doubt and soft data: Social and technical trajectories in ethnographic fieldwork. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 3, 157–171.

Εικόνα 4: Φωτογραφία επί της Υμηττού στο Παγκράτι, τραβηγμένη στις 12 Ιανουαρίου 2018.

4.1 Η οργάνωση της παρατήρησης

Ο όρος «παρατήρηση» ή, πιο συγκεκριμένα, «συμμετοχική παρατήρηση» χρησιμοποιείται συνήθως όταν γίνεται αναφορά στις μεθόδους παραγωγής δεδομένων που προϋποθέτουν τη διείσδυση του ερευνητή σε ένα ερευνητικό πλαίσιο και τη συστηματική παρατήρηση κάποιων διαστάσεων αυτού του πλαισίου (διαδράσεων, σχέσεων, πράξεων, γεγονότων κ.ά.) που εκτυλίσσονται μέσα σ' αυτό. Στις κοινωνικές επιστήμες υπάρχει μακρά παράδοση έρευνας με τη μέθοδο της παρατήρησης, ειδικά από τους ερευνητές που έχουν επηρεαστεί από την κοινωνική ανθρωπολογία (Mason, 2011)²⁷.

Κατ' αρχήν οφείλουμε να αναφέρουμε ότι καταφύγαμε στη μέθοδο της παρατήρησης, γιατί θέλαμε να δούμε πως κινούνται και πως αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον, το οποίο τυχαίνει να ερευνούμε. Η παρατήρησή όμως δεν περιορίστηκε στα έμβια όντα, αλλά επεκτάθηκε στην αρχιτεκτονική, τα καταστήματα, και τα έργα υποδομής της Πλατείας Ομονοίας, της Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου, προκειμένου να αποκτήσουμε μια πιο σφαιρική εικόνα της εκεί πραγματικότητας. Όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτέλεσαν αντικείμενο παρατήρησης συναπαρτίζουν την ταυτότητα αυτών των περιοχών και αποτελούν τα σήματα κατατεθέντα τους.

Κατά την περίοδο της παρατήρησης, που διήρκησε σχεδόν τέσσερις μήνες (1 Σεπτεμβρίου 2017 – 20 Δεκεμβρίου 2017), ο ερευνητής λειτούργησε ως ενεργός και αναστοχαζόμενος παράγοντας της ερευνητικής διαδικασίας, προσδίδοντας βιωματικό χαρακτήρα στην παραγωγή δεδομένων. Συμμετείχε ενεργά εν ολίγοις στην όλη διαδικασία, προκειμένου να γνωρίσει την αίσθηση που δημιουργεί ο χώρος. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε στον δημόσιο χώρο της Ομόνοιας, της Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου, κατά τη φθινοπωρινή περίοδο που προαναφέρθηκε και δεν υπήρξε κάποιο πρόβλημα ως προς την πρόσβασή μας εκεί.

Στην συγκεκριμένη έρευνα εξέχων είναι ο ρόλος του συμμετέχοντος παρατηρητή.

²⁷ Mason, J. (2011). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας (επιστημονική επιμέλεια Νότα Κυριαζή). Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο.

Ο R. Gold είχε προσδιορίσει τους τέσσερις τύπους συμμετοχικής παρατήρησης σε μία έρευνά του: 1. *πλήρως συμμετέχων* είναι ο ερευνητής που αποκρύπτει την ταυτότητά του, προκειμένου να μπει σε μία κλειστή ομάδα και να διενεργήσει την έρευνά του, 2. *συμμετέχων ως παρατηρητής* είναι εκείνος που συνάπτει σχέσεις με τους παρατηρούμενούς του, που εν τέλει είναι συμμετέχοντες και στην έρευνα, 3. *παρατηρητής ως συμμετέχων* είναι εκείνος που ενημερώνει για την έρευνά του, αλλά κρατά αποστάσεις από τους ερευνώμενους και 4. *πλήρως παρατηρητής* είναι εκείνος που δεν συνομιλεί με τους ερευνώμενους, παρά μόνο παρατηρεί (Gold, 1958)²⁸.

Και κάπως έτσι «υιοθετήθηκε» ο ρόλος του συμμετέχοντος ως παρατηρητή, και στις περιοχές που επιλέξαμε, έγιναν συνομιλίες με τους ανθρώπους, ανταλλαγές ιστοριών και βιωμάτων, γεγονός που προσέδωσε μία οικειότητα στην όλη διαδικασία της συνύπαρξης, στους χώρους που αποτέλεσαν και το αντικείμενο της έρευνας. Η οικειότητα αυτή λοιπόν μας επέτρεψε να ρίξουμε ένα βλέμμα στο εσωτερικό των πραγμάτων και μέσω της ενσυναίσθησης που αναπτύχθηκε, μπορέσαμε να καταλάβουμε τους άλλους καλύτερα. Άλλωστε, όταν λέμε «παρατήρηση», η σκέψη μας πηγαίνει στα μάτια. Εκτός όμως από την όραση, και οι υπόλοιπες αισθήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο. Τα ακούσματα, οι μυρωδιές, οι γεύσεις, τα αγγίγματα, οι χειρονομίες έχουν τη δική τους χρηστικότητα και καμιά φορά στις έρευνές μας το ξεχνάμε (Λυδάκη, 2016)²⁹.

Ως ερευνητικό πεδίο ορίστηκε η πλατεία της Ομόνοιας, η λεωφόρος της Πανεπιστημίου και το εναλλακτικό Παγκράτι. Σε κάθε μία από αυτές τις περιοχές, πέρα από την γενική παρατήρησή τους, έγινε και μία συγκεκριμένη αναφορά σε τρία σημεία τους, σήματα κατατεθέντα, που προσδιορίζουν την ταυτότητα αυτών των περιοχών, «φωτογραφίζουν» την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, και έχουν ιστορική αξία, ενώ διακρίνονται για την πολιτιστική και ψυχαγωγική προσφορά τους στο κλεινόν άστυ.

²⁸ Gold, R. (1958). Roles in sociological field observation. Social Forces, Vol. 36 (Mar. 1958), pp. 217-223. Published by Oxford University Press.

²⁹ Λυδάκη, Α. (2016). Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα, κατανόηση, ερμηνεία. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

4.2 Η οργάνωση των συνεντεύξεων

Ο όρος «ποιοτική συνέντευξη» αναφέρεται συνήθως στις σε βάθος συνεντεύξεις, στις ημιδομημένες ή στις χαλαρά δομημένες μορφές συνέντευξης. Ο Burgess τις αποκαλεί «συζητήσεις με κάποιο σκοπό» (Burgess, 1984)³⁰. Εν γένει, αυτά τα είδη συνέντευξης χαρακτηρίζονται από: α) Σχετικά ανεπίσημο ύφος, που προσομοιάζει σε μία κουβέντα ή συζήτηση, και δεν προσεγγίζει το σχήμα ερωτήσεων – απαντήσεων επίσημου χαρακτήρα, β) Μια θεματική, θεματοκεντρική, βιογραφική ή αφηγηματική προσέγγιση του ερευνητή, ο οποίος δεν διαθέτει έναν δομημένο κατάλογο ερωτήσεων, αλλά έχει συνήθως ένα συγκεκριμένο εύρος θεμάτων ή ζητημάτων που επιθυμεί να καλύψει, και γ) Την υπόθεση ότι τα δεδομένα παράγονται μέσω διάδρασης, επειδή η πηγή δεδομένων είναι είτε ο ερωτώμενος, είτε αυτή καθεαυτή η διάδραση. Οι ποιοτικές συνεντεύξεις μπορεί να έχουν τη μορφή της πρόσωπο με πρόσωπο διάδρασης μεταξύ συνεντευκτή και ερωτώμενου ή να περιλαμβάνουν και μεγαλύτερες ομάδες.

Στην εν λόγω εγγρασία αξιοποιήθηκε η μέθοδος των συνεντεύξεων, γιατί θέλαμε να δώσουμε φωνή στους ανθρώπους της πόλης, να συνομιλήσουμε και να εμπλακούμε σε μία διαδραστική σχέση μαζί τους, έτσι ώστε να παράγουμε και να καταγράψουμε νέα δεδομένα. Σε ερευνητικό πλαίσιο, η γνώση, οι απόψεις, οι αντιλήψεις, οι ερμηνείες, οι εμπειρίες και οι διαδράσεις των ανθρώπων συνιστούν σημαντικές ιδιότητες της κοινωνικής πραγματικότητας, και από επιστημονικής άποψης έχουμε στα χέρια μας έναν νομιμοποιημένο τρόπο για να εμπλακούμε σε μία διαδραστική σχέση με τους ανθρώπους, να τους μιλήσουμε, να ακούσουμε τις ιστορίες τους, και να αποκτήσουμε πρόσβαση σ' αυτό που θα αφηγηθούν και θα διατυπώσουν.

Οι συνεντεύξεις παράχθηκαν μέσα σε μία κοινωνική διάδραση και οι αφηγήσεις των ανθρώπων μας βοήθησαν να κατανοήσουμε καλύτερα την ισχύουσα στην Αθήνα πραγματικότητα. Επιλέχθηκαν λοιπόν ορισμένοι άνθρωποι, αρμόδιοι για την κάθε περιοχή, μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις των οποίων αποτυπώνεται ουσιαστικά η εικόνα των τριών περιοχών της έρευνάς μας.

Η συνέντευξη, ως μέθοδος, μας βοηθά να προσεγγίσουμε το θέμα μας από μία

³⁰ Burgess, R.G. (1984). In the Field: An Introduction to Field Research. London: Unwin Hyman.

άλλη οπτική και με μεγαλύτερο βάθος. Παρά τις συγκεκριμένες ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν, οι ερωτώμενοι αφέθηκαν να διατυπώσουν ελεύθερα τις θέσεις τους, για μια πιο δίκαιη και ολοκληρωμένη παρουσίαση των απόψεών τους. Οι συνεντεύξεις έγιναν με μαγνητοφώνηση και κινήθηκαν σε οικείο ύφος, ενώ οι ερωτώμενοι απαντούσαν επί του θέματος, χωρίς να φλυαρούν άσκοπα.

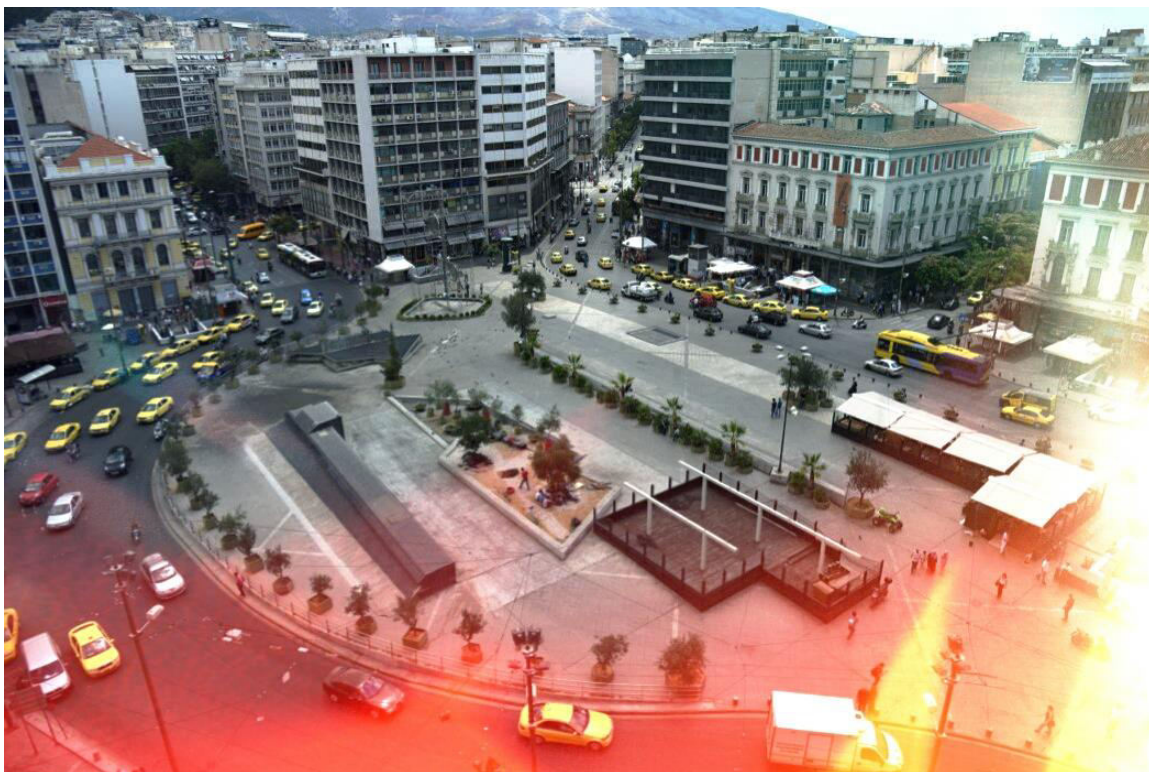
Κατά την διεξαγωγή των συνεντεύξεων έγινε ακριβής χρήση των λέξεων και επιδιώχθηκε η αποφυγή των έμμεσων προσεγγίσεων. Στην αρχή γινόταν μία ερώτηση για να «σπάσει ο πάγος» και να ξεκινήσει η κουβέντα μας μέσα σε μία ζεστή και φιλική ατμόσφαιρα. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων υπήρχε διακριτικότητα εκ μέρους του ερευνητή – συνεντευκτή, για να μην παρεμποδίζονται οι συνομιλητές. Αξίζει σ’ αυτό το σημείο να τονίσουμε, ότι για να πετύχει μια συνέντευξη πρέπει εκτός από καλοί ομιλητές να είμαστε και καλοί ακροατές και παρατηρητές, καθώς το πρόσωπο που έχουμε απέναντί μας μπορεί ανά πάσα στιγμή να ομολογήσει κάτι σημαντικό, αλλά και η γλώσσα του σώματός του να αποκαλύψει πολλά και ενδιαφέροντα, παράλληλα με τη λεκτική αφήγηση.

4.3 Η οργάνωση της βιβλιογραφικής μελέτης

Καταληκτικά, για την σωστή διεκπαιρέωση της εργασίας μας καταφύγαμε και στη μελέτη σχετικών με το θέμα μας συγγραμμάτων, επιστημονικών άρθρων και μελετών, που θα έδιναν μία επιστημονική υπόσταση στα λεγόμενά μας και θα στήριζαν τα όσα πραγματευόμαστε στη συνέχεια. Κατόπιν παροτρύνσεως του επιβλέποντος καθηγητή, κύριου Σταύρου Καπερώνη, αξιοποιήσαμε επιστημονικά συγγράμματα από την Βιβλιοθήκη του Παντείου, ενώ παράλληλα έγινε αναζήτηση στο Google Scholar, προκειμένου να βρούμε ενδιαφέροντα και σχετικά με τη θεματική μας επιστημονικά άρθρα ή μελέτες, που θα μας έδιναν ιδέες και χρήσιμες πληροφορίες για τη συγγραφή της παρούσας διπλωματικής.

Πάνω στο αντικείμενο της Ποιοτικής Έρευνας και του Δημόσιου Χώρου υπήρχαν αρκετά συγγράμματα και επιστημονικά άρθρα, που μας έδωσαν περαιτέρω τροφή για σκέψη και υλικό για επεξεργασία. Ωστόσο, αντιμετωπίσαμε ένα μικρό πρόβλημα επί της υπάρχουσας βιβλιογραφίας στο θέμα του Urban Journalism, καθώς πρόκειται για έναν

νέο σχετικά όρο και αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, που ακόμη δεν έχει αναλυθεί από τους Έλληνες συγγραφείς, αρθρογράφους και επιστήμονες. Η αλήθεια είναι πως δεν έχει διατυπωθεί ρητά ένας ορισμός της αστικής δημοσιογραφίας, αλλά αυτή ορίζεται μέσα από τις ίδιες της τις πρακτικές. Βρήκαμε όμως ορισμένα χρήσιμα και άκρως κατατοπιστικά ξενόγλωσσα επιστημονικά άρθρα στην πλατφόρμα αναζήτησης του Google Scholar, τα οποία μας έδωσαν αρκετά στοιχεία για επεξεργασία.

Εικόνα 5: Η Πλατεία Ομονοίας από ψηλά. Η φωτογραφία τραβήχτηκε στις 15.4.2018.

4.4 Η δόμηση των δεδομένων βάσει συγκεκριμένων κοινωνικών εξηγήσεων

Μέσω των κοινωνικών εξηγήσεων μπορούμε να επιτύχουμε διαφορετικά πράγματα. Στη συγκεκριμένη εργασία τις χρησιμοποιήσαμε έχοντας επίγνωση του τι ακριβώς προσδοκούμε μέσω της εξήγησής μας, έτσι ώστε να παράγουμε δεδομένα κατάλληλα, που θα διευκολύνουν την εκπλήρωση του προσδοκώμενου στόχου.

Το πρώτο είδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η *Περιγραφή*. Η περιγραφική εξήγηση στη διπλωματική μας σχετίζεται με τη δόμηση κάποιου είδους επεξηγηματικής αναφοράς, η οποία έχει ως αντικείμενό της τα φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα στο κέντρο της Αθήνας, και τον τρόπο λειτουργίας ενός συνόλου κοινωνικών διαδικασιών που διαδραματίζονται εκεί και σκιαγραφούν ελαφρώς το μέλλον της πόλης. Επειδή όμως η περιγραφή έχει επικριθεί σοβαρά από τους ερευνητές, ότι δεν μπορεί να παρέχει μία «καθαρή», ουδέτερη και αντικειμενική σκοπιά (Hammersley, 1992)³¹, προσπαθήσαμε να είμαστε όσο το δυνατόν πιο σαφείς γίνεται, με συγκεκριμενοποιημένες προθέσεις και «στηρίγματα», αναφορικά με τους παράγοντες που επιλέξαμε ως σημαντικούς από επεξηγηματική άποψη. Κατ' αυτόν τον τρόπο πετύχαμε μία κενή θεωρίας περιγραφή.

Το δεύτερο είδος που αξιοποιήθηκε είναι η *Πρόβλεψη*. Προβλέπουσες εξηγήσεις είναι εκείνες των οποίων η επεξηγηματική λογική είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις αρχές που ισχύουν για την πρόβλεψη κοινωνικών φαινομένων. Μια τέτοια μορφή εξήγηση χρησιμοποιούμε και εδώ, και βασίζεται στην εξής αρχή: Παρατηρώντας όλα όσα λαμβάνουν χώρα στην Πλατεία Ομονοίας, στην οδό Πανεπιστημίου και στο Παγκράτι, κάτω από τις δεδομένες συνθήκες της οικονομικής κρίσης που ισχύουν στη χώρα μας, είμαστε σε θέση να προβλέψουμε τι θα μπορούσε να συμβεί στο μέλλον σ' αυτές τις περιοχές κάτω από ίδιες ή παρόμοιες συνθήκες.

³¹ Hammersley, M. (1992). What's Wrong with Ethnography? London: Routledge.

4.5 Ο ρόλος των εμπειρικών δεδομένων

Τα εμπειρικά δεδομένα συμβάλλουν στην διαμόρφωση των κοινωνικών εξηγήσεων. Οι εμπειρικές παρατηρήσεις, τα γεγονότα ή τα μοντέλα έχουν από μόνα τους τη δυνατότητα να αποδεικνύουν την ύπαρξη συνδέσεων, αιτιακών συσχετισμών, εξηγήσεων, ή ακόμη και νόμων. Τα εμπειρικά μοντέλα μπορούν να παρέχουν περιστασιακά στοιχεία για βαθύτερες διαδικασίες. Η άποψη αυτή φανερώνει μία ρεαλιστική θεώρηση της έρευνας στον χώρο των κοινωνικών επιστημών (Pawson, 1989)³². Από την άλλη πλευρά, οι εμπειρικές παρατηρήσεις μπορούν να εξηγηθούν μέσω βαθύτερων μηχανισμών, οι οποίοι δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμοι. Οι εμπειρίες, οι αφηγήσεις και οι δράσεις μπορούν να αναπτυχθούν με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να αποκτήσουν την μορφή εξηγήσεων (Blumer, 1956)³³. Βάσει λοιπόν αυτής της ερμηνευτικής θεώρησης, ο ρόλος μας, από ερευνητική σκοπιά, ήταν να κατανοήσουμε τις προερχόμενες από απλούς, καθημερινούς ανθρώπους ερμηνείες, και παράλληλα να καταγράψουμε τις δικές μας ερμηνείες, που στηρίζονται στην κοινωνική επιστήμη και προσφέρουν μία εξήγηση.

4.6 Το ερευνητικό ερώτημα

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το Urban Journalism και την Αθήνα του μέλλοντος, με σημείο εστίασης το σημερινό πρόσωπο τριών περιοχών του Λεκανοπεδίου, πως αυτό διαμορφώθηκε στο πέρασ των χρόνων και πως αναμένεται να εξελιχθεί τα επόμενα χρόνια. Η καθημερινότητα, οι άνθρωποι που δουλεύουν εκεί ή απλά συχνάζουν για ψυχαγωγία και διασκέδαση, τα κτίρια που υψώνονται σ' αυτές τις περιοχές και τα έργα υποδομής που έγιναν, γίνονται και αναμένονται να γίνουν, αποτελούν το αντικείμενο της έρευνας.

Η φύση της κοινωνικής πραγματικότητας που διερευνάται στην συνέχεια εστιάζει, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στους ανθρώπους (στις στάσεις, τις απόψεις και τις διηγήσεις τους), στην αστική εμπειρία, στην αρχιτεκτονική των κτιρίων, στα μνημεία και στα έργα που έγιναν και αναμένονται να γίνουν. Αυτά αποτελούν τα οντολογικά συστατικά στοιχεία, που φωτογραφίζουν με ακρίβεια την ισχύουσα

³² Pawson, R. (1989). A Measure for Measures: A Manifesto for Empirical Sociology. London: Routledge.

³³ Blumer, H. (1956). Sociological Analysis and the "Variable". American Sociological Review, 21, 683-90.

κατάσταση στο κέντρο της Αθήνας και δίνουν σε κάποιον να καταλάβει με απλό και κατανοητό τρόπο την ζωή και πως αυτή εκτυλίσσεται εκεί.

Το θέμα της εργασίας μας είναι: «Urban Journalism: Η Αθήνα του Μέλλοντος – Σκιαγραφώντας το μέλλον τριών περιοχών της ελληνικής πρωτεύουσας», και μέσω της έρευνας που διεξήχθη, θέλουμε να εξηγήσουμε: *πώς είναι το πρόσωπο της σημερινής Αθήνας, πώς πιστεύουν οι Αθηναίοι ότι θα είναι η πόλη τους σε δέκα χρόνια, τι ευελπιστούν να αλλάξει προς το καλύτερο και γιατί.* Ο νοητικός γρίφος μου είναι αναπτυξιακού τύπου, και αποσκοπεί στην διευκόλυνσή μας ως προς την διατύπωση του κεντρικού θέματος που διαλέξαμε, καθώς και στην κατανόησή του από όποιον θελήσει να τη διαβάσει. Το ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο την «ραχοκοκαλιά» του ερευνητικού σχεδιασμού, και μας βοήθησε ιδιαίτερα στην βήμα προς βήμα προσπάθειά μας να συλλάβουμε, να μελετήσουμε και να καταγράψουμε τα δεδομένα με μία συνοχή.

Σκοπός της έρευνάς μας είναι να παρουσιάσουμε το προφίλ τριών περιοχών της σύγχρονης Αθήνας, να αποκαλύψουμε μερικές πτυχές της καθημερινότητάς τους, και να παρουσιάσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, τις αλλαγές που πρόκειται να γίνουν εκεί, αλλά και εν γένει στο κέντρο της πόλης, που θα αλλάξουν ριζικά την εικόνα της πρωτεύουσας και την ζωή στο Λεκανοπέδιο. Γι' αυτόν τον λόγο προβάλλονται θέματα που αφορούν τόσο τις περιοχές του ερευνητικού μας πεδίου, όσο και την υπόλοιπη Αθήνα, και επισημαίνονται ζητήματα που εντοπίζονται πέρα από τις τρεις περιοχές που επιλέξαμε, καθώς και έργα υποδομής που μπορούν να εφαρμοστούν σε ευρεία κλίμακα, δηλαδή σ' όλη την πόλη.

Για να επιτευχθούν τα προαναφερθέντα, αξιοποιήθηκαν οι μέθοδοι της παρατήρησης, της συνέντευξης, και της μελέτης αρχείων και πηγών για τεκμηρίωση και επιστημονική επεξήγηση των όσων αναπτύσσονται. Μετά από ένα συγκεκριμένο διάστημα περιπλάνησής στην Ομόνοια, την Πανεπιστημίου και το Παγκράτι, παρατηρήσαμε τον κόσμο που συχνάζει εκεί και τις συνήθειές του, τα στέκια, τα νεοκλασικά, και συνομιλήσαμε με ανθρώπους που ξέρουν τα μέρη αυτά με κλειστά τα μάτια, είτε επειδή δουλεύουν χρόνια εκεί, είτε επειδή ζουν και δραστηριοποιούνται σ' αυτές τις γειτονιές. Μάλιστα, το χρονικό διάστημα αλληλεπίδρασης με το κέντρο της

πόλης ακολουθήθηκε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα, και τηρήθηκαν αυστηρά οι κανόνες που τέθηκαν εξ αρχής.

Εικόνα 6: Ένα φωτογραφικό στιγμιότυπο επί της Πανεπιστημίου. Η λήψη και η επεξεργασία της φωτογραφίας έγινε την Τρίτη, 10 Μαΐου 2016.

5. Παρατήρηση

5.1 Παρατηρώντας τη ζωή στην Ομόνοια

Η Ομόνοια ήταν μία δύσκολη περιοχή για παρατήρηση, και οι λόγοι είναι προφανείς. Το χαοτικό της ταυτότητάς της φοβίζει όσους την διασχίζουν, το ίδιο και οι άνθρωποι των διαφορετικών εθνοτήτων, οι παραφουσκωμένοι αστικοί μύθοι, οι κλοπές κι όλες οι αντίστοιχες καταστάσεις, όμως αποτελούσε μία καλή πρόκληση, και ψάχνοντας μέρη στην πρωτεύουσα που θα μας ενδιέφερε να φανταστούμε πως θα είναι στο μέλλον, τη διαλέξαμε και μας προσέφερε μία ανεξήγητη εσώτερη ικανοποίηση.

Η πλατεία Ομοנוίας αποτελεί την καρδιά της ελληνικής πρωτεύουσας. Είναι ένα σταυροδρόμι όπου αντιστοιχίζονται σε καθημερινή βάση άτομα από όλες τις γωνιές του πλανήτη. Δεν ξέρουμε ποιος μαγνήτης τους έφερε εδώ, ποια χαμένα όνειρα, ποιες ναυαγισμένες προσδοκίες. Ξέρουμε όμως πως εναπόθεσαν την τύχη και τη ζωή τους μέσα στην πλατεία και γύρω από αυτή, κάνοντας το μέρος δικό τους. Ίσως και δικαιωματικά να τους αξίζει, μια και οι Αθηναίοι το εγκατέλειψαν τα προηγούμενα χρόνια, άφησαν έρημα τα σπίτια τους εκεί, ή τα νοίκιασαν σε αλλοδαπούς, παίρνοντας ενοίκιο με το κεφάλι. Οι πρωτευουσιάνοι πήγαν σε «καλύτερες» γειτονιές, πιο ασφαλείς, μακριά από την φασαρία και την βρωμιά της Ομόνοιας.

Πέρα όμως από τα σκουπίδια, την έλλειψη οργάνωσης, τα κλειστά καταστήματα, τους αλλοεθνείς, τους χρήστες ουσιών και την γενικότερη παρακμή, πράγματα που βλέπεις σε μία πρώτη γνωριμία με την τετράγωνη αυτή τσιμεντένια πλατεία, συνειδητοποιήσαμε με έναν δεύτερο, περισσότερο διερευνητικό περίπατο, πως εκεί υπάρχουν άνθρωποι που μένουν, που εργάζονται, που βρίσκουν ενδιαφέρον και γοητεία. Μέσα λοιπόν στο χαρακτηριστικό της πολυεθνικό, ανατολίτικο χρώμα, τη μόνιμη underground και multiculti αύρα, παρά τα πολλά προβλήματα, μπορεί κανείς να ανακαλύψει τις απρόσμενες χάρες της.

Μετά το 2004, κι ενώ έγιναν κάποιες μικρές, σχεδόν επιφανειακές προσπάθειες για την αναμόρφωση της πλατείας, ήρθαν τα capital control, τη στιγμή μάλιστα που η περιοχή είχε αρχίσει σιγά, αλλά σταθερά, να προσελκύει ξανά τους Αθηναίους. Η σημερινή εικόνα της πλατείας είναι σαφώς βελτιωμένη από την κατάσταση που

επικρατούσε εκεί πριν από δύο χρόνια, όμως υπάρχουν πολλά ακόμη πράγματα που πρέπει να γίνουν, έτσι ώστε η Ομόνοια να «αναπνεύσει» ξανά. Αρχικά, από άποψη καθαριότητας δεν αντικρίσαμε και την καλύτερη εικόνα. Τη στιγμή που αποχωρούσαν τα συνεργεία του Δήμου η πλατεία έλαμπε, και σ' ένα βλεφάρισμα είχε λερωθεί ξανά απ' άκρη σ' άκρη, με έναν αλλόκοτο τρόπο και μία ανεξήγητη ταχύτητα. Βέβαια, σαν κλασικό πέρασμα, όποιος περνάει από εκεί αφήνει το αποτύπωμά του, και με μεγάλη μας λύπη έχουμε να δηλώσουμε πως τα πρωτεία στα σκουπίδια τα έχουν οι Έλληνες.

Χαρακτηριστικά θα αναφέρουμε ένα περιστατικό που συνέβη κατά την περιπλάνησή μας στην πλατεία. Ενώ λοιπόν περιμέναμε να γίνει πράσινο το φανάρι για τους πεζούς, βλέπουμε στην απέναντι άκρη της διάβασης ένα παρκαρισμένο ταξί, πάνω στη διάβαση, και τον οδηγό του να αδειάζει το τασάκι στον δρόμο. Λογικά για να το έκανε μάλλον δεν σέβονταν την περιοχή και προπαντός τον ίδιο του τον εαυτό, στοιχείο που παρατηρείται σε πολλούς Έλληνες, και δη Αθηναίους πολίτες. Αν ωστόσο αυτός ο οδηγός άλλαζε νοοτροπία, τρόπο σκέψης και δράσης, κι αν ο Δήμος είχε φροντίσει λίγο περισσότερο για την εικόνα της περιοχής, φτιάχνοντας δημόσιες τουαλέτες στο υπόγειο τμήμα της πλατείας, ή προσθέτοντας περισσότερους κάδους σκουπιδιών, ίσως να αποφεύγαμε ανάλογες συμπεριφορές στο μέλλον.

Όλη αυτή η εγκατάλειψη στην Ομόνοια δεν είναι τόσο θέμα έλλειψης χρημάτων, όσο έλλειψης ενδιαφέροντος, φαντασίας και πολιτικής βούλησης. Αν αναβαθμιζόταν παραδείγματος χάρη το κομμάτι γύρω από το Εθνικό Θέατρο, θα γινόταν ένας «μπούσουλας» για την ευρύτερη περιοχή της πλατείας. Καλό επίσης θα ήταν να ανοίξουν ξανά κάποια κτίρια «φαντάσματα», σαν το Εφετείο, να γίνουν πολιτιστικές εκδηλώσεις και αστικά δρώμενα... Σίγουρα, υπάρχουν κι εδώ σχέσεις γειτονίας, άλλες καλές κι άλλες κακές, όμως αυτό είναι κάτι που συμβαίνει σε όλη την Αθήνα. Η πλατεία πρέπει να γίνει ξανά ελκυστική στον μέσο Αθηναίο, ειδάλλως το μέλλον της είναι αβέβαιο... Δεν αρκεί η αστυνόμευση, η καθαριότητα, η φροντίδα της περιοχής. Και για να αλλάξει προφίλ πρέπει να υπάρξει μαζική κινητοποίηση από απλούς πολίτες, αλλά και ιθύνοντες φορείς.

Λίγο δειλά μεν, αλλά θα μπορούσαμε να πούμε, πως σιγά-σιγά η πλατεία παίρνει τα πάνω της. Η ζωή επιστρέφει στους δρόμους. Εντοπίσαμε εφημεριδοπώλεις να λαλούν για τα έντυπα της ημέρας, είδαμε ανθρώπους να πουλούν στους πάγκους τους

λογοτεχνικά αριστουργήματα για μόλις ένα ευρώ, ενώ εντύπωση μας προκάλεσαν οι ουρές στα street food μαγαζιά με τα φαλάφελ και τις ανατολίτικες γεύσεις. Όμως, οι περισσότεροι δρόμοι και πεζοδρόμια είναι σαν βομβαρδισμένο τοπίο και βλέπεις σκουπίδια παντού. Σε όσες χώρες του εξωτερικού έχουμε επισκεφτεί, πουθενά δεν συναντήσαμε τέτοια δημόσια ακατασσία, ειδικά στα κέντρα των ευρωπαϊκών μητροπόλεων, που αποτελούν τη βιτρίνα του άστεως. Γι' αυτόν τον λόγο αναγκαία καθίσταται η ένταξη της Ομόνοιας στον άξονα του ιστορικού κέντρου, η διαμόρφωση χώρων πολιτισμού και αναψυχής, μικρές κινήσεις που θα άλλαζαν άρδην τη σημερινή όψη της πλατείας.

Μόλις πέντε βήματα μακριά απέχουν το Μοναστηράκι, η Πλάκα κι η Ακρόπολη, δύο βήματα το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, υπάρχουν ξενοδοχεία, καταστήματα, είναι ένας αληθινός συγκοινωνιακός κόμβος. Τόσοι Αθηναίοι, ξένοι και τουρίστες περνάνε καθημερινά απ' αυτό το σημείο της πρωτεύουσας, και είναι άσχημο να αντικρίζουν μια τέτοια εικόνα, που έχει προεκτάσεις τόσο στην ψυχολογία τους, όσο και στις εντυπώσεις που κουβαλούν μέσα τους, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν κάποιες αμετάκλητες απόψεις. Απαράδεκτη είναι ακόμη η κατάσταση γύρω από το Εθνικό Θέατρο, ένα σημείο που έπρεπε να αποτελεί στολίδι για το κέντρο της πόλης. Υπάρχουν έπειτα τόσα νεοκλασικά αναξιοποίητα, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αρχή για κάτι όμορφο, με βάσεις στο παρελθόν και βλέμμα στο μέλλον.

Βέβαια, το διάστημα που διεξήχθη η παρατήρηση στην Ομόνοια, είδαμε αρκετά σκηνικά, φασαρίες, MAT να χτυπούν διαδηλωτές... Έχει ωστόσο μια ιδιαίτερη γοητεία όλο αυτό το ασταμάτητο ανακάτεμα από ανθρώπους, φυλές, υποκουλτούρες, πραμάτειες και γεύσεις στην Ομόνοια. Ευρισκόμενος εκεί, είναι σαν να βρίσκεσαι διαρκώς μέσα σε όλα. Νιώθεις σε 24ωρη βάση τον παλμό μιας ολόκληρης πόλης, και πιστέψτε μας έχει κι αυτό τη χάρη του!

5.1.1 Το Μικρό Παρίσι των Αθηνών.

Υπάρχει μία περιοχή στην πρωτεύουσα, άγνωστη στο ευρύ κοινό, που ονομάζεται «Μικρό Παρίσι». Η ονομασία αυτή προήλθε από τους δρόμους με τα γαλλικά ονόματα που υπάρχουν εκεί σε πληθώρα. Μάλιστα, γύρω από αυτούς τους δρόμους, αναπτύχθηκε

ένα ομώνυμο καλλιτεχνικό φεστιβάλ, με απώτερο στόχο να γνωρίσει ο κόσμος αυτήν την περιοχή, και να έρθει σε άμεση επαφή με τις τέχνες, μέσα στο κέντρο της Αθήνας, μία περιοχή που μέχρι πρότινος μάλλον απωθούσε τους Αθηναίους, παρά τους έλκυε να την επισκεφτούν και να την ανακαλύψουν.

Ο Μάριος Στρόφαλης, ιδρυτής του Αθηναϊκού Καλλιτεχνικού Δικτύου, χαρακτήρισε το εν λόγω φεστιβάλ ως μία «μάχη ενάντια στην παρακμή». Στο καλλιτεχνικό δίκτυο των Αθηνών υπάρχουν πλέον «περισσότερα από 500 άτομα, που βρήκαν τον απαραίτητο χώρο μέσα στην πόλη για να εκφραστούν. Οποιοσδήποτε μάλιστα θέλει να προσφέρει στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτιστικής δραστηριότητας είναι ευπρόσδεκτος».

Στο πρόγραμμα του “Petit Paris d’ Athènes” συμπεριλαμβάνονται εκπαιδευτικά προγράμματα, θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, street events και άλλες καλλιτεχνικές δράσεις, εικαστικές εκθέσεις και εκθέσεις φωτογραφίας, καθώς και μία σειρά από διαλέξεις, προκειμένου να ενημερωθεί πλήρως ο κόσμος για το εκάστοτε καλλιτεχνικό ρεύμα και τον εκφραστή που τιμάται κάθε χρόνο. Το ιδιαίτερο αυτό αστικό φεστιβάλ πραγματοποιείται κάθε Οκτώβρη και διαρκεί περίπου για δέκα ημέρες. Θα μπορούσαμε επομένως να χαρακτηρίσουμε το Μικρό Παρίσι σαν ένα ανοιχτό σχολείο για τις τέχνες και την αστική κουλτούρα.

Το Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο (“Athens Art Network”) οριοθετεί το «Μικρό Παρίσι» των Αθηνών στο τρίγωνο Ομόνοια - Πλατεία Καραϊσκάκη - Σταθμό Λαρίσης. Περιπλανώμενος κανείς εκεί συναντά τις οδούς Μάρνη, Φαβιέρου, Μαιζώνος, Βίκτωρος Ουγκώ, Σατωβριάνδου, Βερανζέρου και άλλες πολλές. Σ’ αυτήν την περιοχή συναντώνται εδώ και αρκετά χρόνια ο αθηναϊκός αστικός πολιτισμός, η ελληνική λαϊκή παράδοση, οι κουλτούρες των μεταναστών, των ταξιδιωτών και των επισκεπτών της πρωτεύουσας.

Τον περασμένο Οκτώβριο (2017) είχαμε την τύχη να παρακολουθήσουμε μερικά από τα δρώμενα αυτού του φεστιβάλ, που είχε ως θέμα την «Γυναίκα στην Ευρώπη» (“La femme en Europe”). Αυτό που μας συγκίνησε περισσότερο απ’ όλα ήταν η αγάπη και το πάθος των απλών, καθημερινών ανθρώπων που προσπαθούσαν μέσα από τις ερμηνείες τους να περάσουν ένα όμορφο κοινωνικό μήνυμα, να φωτίσουν το παρόν και το μέλλον αυτού του τόπου, αλλά και όλης της Ευρώπης, και μέσω μίας εναλλακτικής καλλιτεχνικής πρότασης να δείξουν την θέση που έχει η σύγχρονη Ευρωπαϊά γυναίκα, καθώς κι αυτή που πρέπει να αποκτήσει. Είναι εντυπωσιακό το πόσοι άνθρωποι υπάρχουν εδώ που θέλουν να εξωτερικεύσουν τα καταπιεσμένα συναισθήματά τους και να μετατρέψουν την πόλη από ένα άγνωστο και σκοτεινό μέρος, σε μία οικεία και φωτεινή γειτονιά. Χρόνο με το χρόνο το Μικρό Παρίσι των Αθηνών απόκτά όλο και περισσότερους θαυμαστές και υποστηρικτές, κάνοντας ολοένα και πιο ηχηρό το μήνυμά του.

5.1.2 Μία περιοχή ημιδιαμονής.

Τις κρύες μέρες του χειμώνα η Αθήνα σε ξεσηκώνει για εξερεύνηση. Δεν πήγαμε όμως πολύ μακριά... Φτάσαμε μέχρι την Ομόνοια, αλλά η αφορμή αυτού του περίπατου μας άνοιγε την όρεξη για περπάτημα. Αναζητήσαμε, λοιπόν, τα παλιά ξενοδοχεία γύρω από την πλατεία της Ομόνοιας, και κυρίως αυτά από την πλευρά της 3ης Σεπτεμβρίου προς τις οδούς με τα γοητευτικά ονόματα Σατωβριάνδου και Βερνζέρου, που έμοιαζαν μισόκλειστα, αλλά έδειχναν ακόμη κάποια σημάδια ζωής. Μία περιοχή ημιδιαμονής, γεμάτη ξενοδοχεία με εξωτικά ονόματα, μεγάλο παρελθόν και αβέβαιο μέλλον.

Αρχικά κινήσαμε για το παλιό Εφετείο, στην οδό Σωκράτους, που όταν χτίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ήταν το ξενοδοχείο “Ambassadeur”. Τίποτα φυσικά δεν θύμιζε ότι εκεί υπήρχε κάποτε η οικία Θεοτόκη, ένα από τα πιο ρομαντικά σπίτια της Αθήνας, σχεδιασμένο από τον Κλεάνθη. Αλλά, έτσι κι αλλιώς, όλη αυτή η περιοχή φαντάζει πια αποστεγνωμένη, με μία αύρα αναμονής και παράδοξης ακινησίας. Το παλιό Εφετείο, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Σπύρου Στάικου, είναι ένα ακόμη κτίριο φάντασμα, σ’ ένα στοιχειωμένο κέντρο βαλκανικής πρωτεύουσας. Όπως και το Mediterranean, το μεσοπολεμικό ξενοδοχείο στη γωνία Βερνζέρου και Σωκράτους, κτίριο του αρχιτέκτονα Βασίλη Τσαγρή.

Δεν μπορέσαμε βέβαια να βρούμε εύκολα το ξενοδοχείο «Ελβετία» στην οδό Σατωβριάνδου, προς την Πατησίων. Σ' αυτό μας οδήγησε ένα από τα πιο ωραία αθηναϊκά διηγήματα που διαβάσαμε πρόσφατα στη συλλογή «Εν οίκω» του Δημήτρη Πετσετίδη. Στο «Hotel Ελβετία, 3ος όροφος», μέσα σε λίγες σελίδες, βρήκαμε τη διαδρομή της Αθήνας από το παρελθόν (1950 – 1960) στο σήμερα. Αυτήν την πορεία συμπυκνώνουν και τα μικρά ξενοδοχεία της περιοχής, στα οποία κάποτε κατέλυαν «Μωραΐτες οικογενειάρχες, έμποροι, επαγγελματίες, σοβαροί άνθρωποι». Σαράντα χρόνια μετά, στο ίδιο δωμάτιο, συντροφιά με τη «Χριστίνα», «υπήρχε η ίδια οσμή» (Πετσετίδης, 2012)³⁴.

Αυτή η υγρασία από την παλιά «Ελβετία» μιας νεανικής πρώτης γνωριμίας με την Αθήνα επιζεί ακόμη, αν θέλει κανείς να δει πίσω από τα σφραγισμένα παράθυρα, τις μισόκλειστες κουρτίνες και τις ξεθωριασμένες επιγραφές. Στην οδό Βερανζέρου, ένα ταπεινό νεοκλασικό σπίτι, ακατοίκητο πια, φέρει ακόμη την επωνυμία «Hotel Σαβόγια» και στον ίδιο δρόμο, κάτω από την 3ης Σεπτεμβρίου, είδαμε το «Ξενοδοχείον Πριγκηπικόν», στεγασμένο σε ένα μεσοπολεμικό κτίριο της δεκαετίας του 1930. Εν συνεχεία, στη Σατωβριάνδου εντοπίσαμε την «Ευρώπη» σε ένα λιτό νεοκλασικό, πλησίον της οδού Δώρου, αλλά το πιο εντυπωσιακό ήταν το Hotel Hellas, σε μία από τις πιο πολυφωτογραφημένες γωνίες της περιοχής.

Η ματιά μας έπιασε χαμηλά και το «Ακταίον», λίγο πιο πάνω, το «Κοσμοπολίτ» στην Κοτοπούλη, και προς το φάντασμα του Μινιόν, το «Αλμα» και απέναντι τον «Ελικώνα». Το τελευταίο ξενοδοχείο, στην οδό Δώρου, αφουγκράζεται τον βόμβο της Ομόνοιας, και μας θυμίζει με τα έντονα χρώματά του, αυτήν την παράδοξα θελκτική και απωθητική ταυτόχρονα ώσμωση της Αβάνας και του Καΐρου, που αναδύεται σ' αυτούς τους αθηναϊκούς δρόμους με τα μεγαλόπρεπα ονόματα.

5.1.3 Janeiro: Το πορτραίτο ενός ιστορικού καφενείου στην Ομόνοια που άντεξε από πείσμα και cult αισθητική.

Το Janeiro αποτελεί το πιο παλιό και vintage μαγαζί της Ομόνοιας, και βρίσκεται καλά κρυμμένο μέσα στη στοά που σχηματίζουν το Σαρόγλειο Μέγαρο και το Μετοχικό

³⁴ Πετσετίδης, Δ. (2012). Εν οίκω. Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων. Το αυθεντικό αυτό καφενείο αποτελεί ακόμη και σήμερα σημείο αναφοράς της πιο ταλαιπωρημένης πλατείας του κέντρου της Αθήνας, και είναι ένα από τα ελάχιστα μαγαζιά που παραμένουν στη θέση τους εδώ και περίπου μισό αιώνα. Μάλιστα, ενώ φαινομενικά έχει ολοκληρώσει τον κύκλο του, μοιάζει να μην το έχουν αγγίξει ούτε η οικονομική κρίση, ούτε η διάχυτη στην πλατεία παρακμή.

Ο ιδιοκτήτης του ιδιαίτερου αυτού καφέ ακούει στο όνομα Ανδρέας Σαμαράς και το ανέλαβε το 1989. Στα 29 χρόνια που το λειτουργεί έχει να θυμάται «πολλά και κραυγαλέα» που συνέβησαν στην Ομόνοια ή μέσα στο μαγαζί. Αυτήν τη στιγμή είναι το μόνο μαγαζί της πλατείας που προκαλεί το ενδιαφέρον των εικαστικών, των καλλιτεχνικών ομάδων και των οργανωτών πάρτι και αφετηρία γι' αυτή του την ιδιότητα αποτέλεσε η Μπιενάλε που φιλοξενήθηκε το 2017 στο διπλανό ξενοδοχείο, το «Μπάγκειον».

«Ήμουν ναυτικός, χρόνια στα καράβια, και ήθελα να κάνω μια δουλειά για να μείνω στην Ελλάδα», λέει ο κ. Ανδρέας. «Είχα έρθει από το εξωτερικό, είχα φέρει κάποια χρήματα και ήθελα να γίνω στεριανός. Ήμουν 30 χρονών τότε, έψαχνα για μαγαζιά κι ένας φίλος δικηγόρος μου είπε ότι πωλούνταν αυτό. Ήρθα, το είδα, μου άρεσε η πελατεία κι έτσι το πήρα. Πριν από εμένα το είχε ο κ. Τζάνης. Αυτή η επωνυμία εξακολουθεί να υπάρχει. Δεν πάταγε ποτέ το πόδι του εδώ. Είχε δύο διευθυντές και 18 άτομα προσωπικό. Το όνομα είναι το ίδιο από τη δεκαετία του 1970. Έχω κρατήσει την ίδια ταμπέλα από τότε. Δεν ξέρω πως το εμπνεύστηκε και το έβγαλε έτσι».

Το μαγαζί ήταν για πολλά χρόνια στέκι δικηγόρων, αλλά και όσων είχαν υποθέσεις στο Πρωτοδικείο Αθηνών, που βρισκόταν λίγο πιο κάτω στη Σταδίου. Η πελατεία του δεν άλλαξε, όταν το Πρωτοδικείο μετακόμισε στην Ευελπίδων. «Έβγαζα χρήματα μέχρι το 2000, επειδή το Εφετείο ήταν ακόμη στη Σωκράτους. Ανοίγαμε από τις 06:00 και στις 07:00 το μαγαζί ήταν ήδη γεμάτο. Οι ηλικιωμένοι δικηγόροι που πήγαιναν να δικάσουν εκεί, ερχόντουσαν εδώ να πουν καφέ. Τα δικαστήρια έφερναν 5.000 κόσμο κάθε μέρα που ανεβοκατέβαινε για δουλειές. Ήταν το ειρηνοδικείο, το πταισματοδικείο, το δικαστήριο ενηλίκων και το Αρχείο, αν κάποιος ήθελε να βρει κάποια παλιά υπόθεση. Όλα αυτά έφυγαν τώρα και πήγαν στη λεωφόρο Αλεξάνδρας. Αυτό που μου έχει μείνει πάρα πολύ από τότε ήταν όταν τηλεφωνούσαν για βόμβες κι έπρεπε να αδειάσει όλο το

κτίριο. Ποτέ δεν ήταν αλήθεια, βέβαια. Εμείς γελάγαμε κάθε φορά, αλλά ο έλεγχος έπρεπε να γίνει. Αυτό μπορεί να τραβούσε και δυόμισι ώρες, οπότε πέραγε η ώρα κι έπρεπε να αναβάλουν τα δικαστήρια».

Όταν η πλατεία Ομονοίας είχε ένα συντριβάνι στην καρδιά της, «τα πράγματα ήταν αλλιώς. Και ο κόσμος που είχε ήταν διαφορετικός. Δεν είχε καμία σχέση με τον τωρινό. Παλιά έδινε τα ραντεβού της όλη η Αθήνα εδώ»... Τα πράγματα πήραν την κατιούσα, «από τότε που άρχισε η κρίση. Το 2010, από τη στιγμή που έφυγαν τα δικαστήρια, η περιοχή “έπεσε” μέσα σε μία εβδομάδα. Μετά το '10 όλα τα τουριστικά γραφεία έλεγαν στους τουρίστες να αποφεύγουν την Ομόνοια με την αιτιολογία της κλοπής και της εγκληματικότητας».

Τον πρώτο καιρό «δεν κυκλοφορούσε ούτε η αστυνομία, σαν να ήθελε το κράτος να υποβαθμίσει την περιοχή. Μέχρι και τους μικρούς κάδους για τα σκουπίδια είχε μαζέψει ο δήμος, για να βρομίσει η πλατεία. Ήταν η εποχή που η Ομόνοια έγινε στέκι ναρκομανών. Γινόταν εμπόριο σε όλες τις γωνιές. Εκείνη την περίοδο μου είχαν σπάσει τα τζάμια της καφετέριας εννέα φορές για να κλέψουν. Όλοι οι κλέφτες και οι έμποροι όργωναν την πλατεία. Ευτυχώς, αυτά έχουν σταματήσει τώρα. Όταν άρχισαν να κυκλοφορούν οι μπάτσοι με τις μηχανές πριν από δυόμισι χρόνια, φοβήθηκαν κι έφυγαν όλοι. Αργότερα, κάθε πρωί που ερχόμουν ν' ανοίξω, κοιμόντουσαν μέχρι και 100 μετανάστες στη σειρά μέσα στη στοά, πάνω σε χάρτινες κούτες ή σε παλιοκουβέρτες, δεξιά και αριστερά. Με όλα αυτά άρχισε και η κατακόρυφη πτώση των καταστημάτων. Όλα τα υπόγεια της στοάς παλιά ήταν εμπορικά. Τώρα δεν τα παίρνουν ούτε για αποθήκη. Είναι άδεια. Το ίδιο και τα ισόγεια. Κάποτε, όταν η Ομόνοια ήταν στα καλά της, για να νοικιάσεις ένα περίπτερο, έπρεπε να δώσεις 30 με 40 εκατομμύρια δραχμές αέρα και το νοίκι, όταν δε άλλαξε το νόμισμα, ήταν πάνω από 3.000 ευρώ. Τώρα τα περίπτερα έχουν πέσει στα επτά κατοστάρικα και δεν μπορούν να κρατηθούν ζωντανά, με αποτέλεσμα να αλλάζουν συνέχεια χέρια».

Ολόκληρο το κτίριο της στοάς, όπως μας πληροφόρησε, ανήκει στο Μετοχικό Ταμείο Στρατού «που δεν νοικιάζει πια καταστήματα, επειδή θέλει να νοικιάσει όλο το κτίριο. Θέλουν να το νοικιάσουν σε ένα ιδιώτη που να έχει χρήματα, να ανακαινίσει όλο το μέγαρο και να κάνει υπενοικίαση σε άλλους». Εν ολίγοις, θέλουν να κάνουν το ίδιο

πράγμα, όπως με ένα άλλο κτίριό τους, το Attica, πάνω στην Πανεπιστημίου. «Από το 2010 ανακοινώνουν ότι δίνεται προς ενοικίαση. Όσοι έρχονται, μόλις ακούν τα 10 εκατομμύρια ευρώ της ανακαίνισης, φεύγουν αμέσως. Έχουν έρθει από παντού: Αγγλία, Τουρκία, Αραβικά κράτη, Ισπανία. Εγώ τους ανοίγω και πηγαίνουν να δουν το κτίριο. Όταν μιλάμε όμως για ανακαίνιση, εννοούμε ριζική ανακαίνιση. Πρέπει να μείνει στα μπετά και να ζηλωθούν όλα. Αν κλείσω κι εγώ, η στοά θα ερημώσει».

Σήμερα η πλατεία έχει γίνει κέντρο των μεταναστών, και όχι μόνο αυτών που έρχονται από τη Συρία. Εν γένει, όλοι οι μετανάστες που έρχονται στην Ελλάδα βλέπουν πρώτα την Ομόνοια και μετά την Αθήνα. Έχει γίνει ο δικός τους προσωπικός χώρος, αλλά αυτοί οι άνθρωποι δεν μπορούν να σταθούν οικονομικά. Δεν ξοδεύουν. Λογικό είναι, ό,τι μεροκάματα κάνουν, τα στέλνουν στην πατρίδα τους. «Το βράδυ η πλατεία ερημώνει. Ούτε το μετρό βοήθησε στην ανάκαμψή της. Με το που ξεκίνησε να λειτουργεί, την ίδια μέρα μειώθηκε το πέρασμα 30-40%. Ο κόσμος μοιράστηκε και ήταν πολύ αφελές που πίστεψαν μερικοί ότι θα ανέβει η πλατεία. Κάποια στιγμή ακούστηκε ότι θα φτιάξει η κατάσταση. Μας έλεγαν "θα ντρέπεσαι όχι μόνο να πετάξεις κάτι αλλά και να φτύσεις". Πώς; Για να αλλάξει η κατάσταση, πρέπει πρώτα να ανακαινιστεί η πλατεία. Από τον Ιούνιο μέχρι και τον Σεπτέμβριο δεν τολμάς να περπατήσεις εκεί πέρα. Βγάζει τόση λαύρα κάτω από τις πλάκες, που δεν αντέχει να περάσει ψυχή. Μεγάλο λάθος που την έκαναν έτσι, ενώ με το συντριβάνι πριν κάπως δρόσιζε. Το είχα προλάβει τότε. Με τη λίγη πρασινάδα που είχε έδινε μια άλλη αίσθηση και όντως έκανε δουλειά αυτό το νερό, έφερνε μια δροσιά».

Όλα τα μαγαζιά στην πλατεία «έχουν αλλάξει ιδιοκτήτες και ονομασίες, εκτός από τα πολυκαταστήματα. Ο Hondos είναι ένα καινούριο σχετικά μαγαζί. Ο Μπακάκος, το φαρμακείο, μεταφέρθηκε πιο κάτω. Ο Λαμπρόπουλος έγινε Notos Gallery και το Neon έγινε Βενέτης. Το everest έκλεισε. Όταν ήρθε το '91 έδωσε 300 εκατομμύρια για να πάρει τη γωνία. Δεν είχε δοθεί τόσο πολύς αέρας για μαγαζί μέχρι τότε. Αυτή η γωνία του everest έφτιαξε άλλα 160 καταστήματα σε όλη την Ελλάδα, αλλά έκλεισε, γιατί δεν έβγαζε αρκετά, ούτε για να πληρώσει το προσωπικό. Έκλεισε και το Goody's πιο κάτω. Τώρα, και τις δύο γωνίες στην αρχή της Αθηνάς τις έχει πάρει ένας όμιλος που πληρώνει για να είναι κλειστές και να μην τις πάρει άλλος, μέχρι να αρχίσει να ανεβαίνει η

περιοχή».

Η αλήθεια είναι πως «έπρεπε να έχω φύγει από το 2010, επειδή φαινόταν ότι η Ομόνοια θα έπαιρνε την κάτω βόλτα. Καθώς όμως πλησιάζω στη σύνταξη, λέω να περιμένω άλλα δύο χρόνια. Τελευταία δίνω το Janeiro για να κάνουν πάρτι και εκδηλώσεις από την Μπιενάλε κι άλλες καλλιτεχνικές οργανώσεις, και κάπως έτσι τα βγάζω πέρα. Όλα αυτά τα χρόνια ποτέ δεν έμενα μετά τις 21:00. Έχουν περάσει όλες οι εθνικότητες από την πλατεία. Είτε μετανάστης, είτε τουρίστας, δεν γίνεται να μην έχει έρθει από δω, κι ας έχει ακούσει για την κακή φήμη της πλατείας. Θα περάσει από περιέργεια για να δει τι είναι αυτή η Ομόνοια, για την οποία μιλάνε όλοι. Αν η πλατεία φτιαχτεί συθέμελα, αλλάξει όψη και γίνει πιο συμμαζεμένη, αυτομάτως θα τραβήξει τον κόσμο. Ο κόσμος με τη σειρά του θα φέρει ενδιαφέρον και χρήμα και μετά πιο εύκολα ένας επιχειρηματίας θα εμπιστευτεί στην πλατεία το βιος του. Μακάρι οι νεότεροι να δουν την πλατεία στα πάνω της, έτσι όπως την έζησα κι εγώ στα νιάτα μου».

5.2 Παρατηρώντας τη ζωή στην Πανεπιστημίου

Τα τελευταία χρόνια η Πανεπιστημίου λειτουργεί περισσότερο ως πέρασμα για τους Αθηναίους, προκειμένου να πάνε στις δουλειές τους, να επιστρέψουν στα σπίτια τους, ακόμη και για να βγουν στο κέντρο για ψώνια, παρά ως ένα μέρος για έξοδο. Λίγοι άνθρωποι βρίσκουν στέκια εκεί, και ακόμα λιγότεροι τη διαλέγουν για να κάνουν έναν ψυχαγωγικό περίπατο, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για έναν από τους ομορφότερους δρόμους της πρωτεύουσας, που είναι στολισμένος δεξιά κι αριστερά με κτίρια σύμβολα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Οι μελλοντικές βλέψεις για την πεζοδρόμησή της, την αύξηση του πρασίνου, την δημιουργία «στάσεων» για τους πολίτες και τους επισκέπτες της πόλης, καθώς και η επέκταση του τραμ, θα δώσουν διαφορετικό αέρα κι άλλη ώθηση στην περιοχή, η οποία θα προσφέρεται πλέον για βόλτες, ανάπαυση και περιπάτους κάθε λογής.

Αν πετύχεις τον δρόμο με λίγη κίνηση, και μπορέσεις να αποτραβήξεις την προσοχή και το μυαλό σου από την συνεχόμενη βαβούρα, θα μπορέσεις να εστιάσεις στα όμορφα σημεία αυτού του δρόμου, που έχει από τις καταβολές του ευρωπαϊκές προδιαγραφές. Τα κτίρια της Εθνικής Βιβλιοθήκης, της Ακαδημίας και του

Πανεπιστημίου των Αθηνών έχουν αναμφίβολα στιγματίσει με τη γοητεία τους αυτή την λεωφόρο, κι έχουν γίνει τα σήματα κατατεθέντα της. Τα κτίρια αυτά, σύμβολα του κλασικισμού, δημιουργούν μία σύνθεση, η οποία συνδυάζει τη μεγαλοπρέπεια ενός μνημείου, με την απλότητα της ανθρώπινης κλίμακας, και υποδηλώνουν μία απόπειρα προσαρμογής στο τοπικό περιβάλλον.

Εκτός από τα τρία δημοφιλή αυτά κτίρια, υπάρχουν κι άλλα εξίσου όμορφα και ιστορικά. Ο Καθολικός Ναός του Αγίου Διονυσίου, στη διασταύρωση των οδών Πανεπιστημίου και Ομήρου, η Τράπεζα της Ελλάδος, το Οφθαλμιατρείο, το ξενοδοχείο “Excelsior”, που δεσπόζει στη γωνία της οδού Πανεπιστημίου με την πλατεία Ομονοίας, το Μέγαρο Σερπιέρη, το Μέγαρο Κούπα, η Λαϊκή Τράπεζα και άλλα πολλά, δημιουργούν ένα σπάνιο αστικό μωσαϊκό, γεμάτο ιστορία, όμορφες αρχιτεκτονικές γραμμές, γραφικές γωνιές και άπλετη γοητεία. Αυτά τα κτίρια θα προβληθούν περισσότερο με την πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου και ο κόσμος τότε δεν θα τους ρίχνει απλά βιαστικές ματιές, αλλά θα τα προσέχει λεπτομερώς, θα τα παρατηρεί και θα τα γνωρίζει εκ νέου.

Κατά την παρατήρησή μας, όμως, στην περιοχή αυτή, δεν επικεντρωθήκαμε μόνο στα κτίρια που δεσπόζουν εκεί, αλλά και στα σημεία της που μας τράβηξαν την προσοχή και φυσικά στους ανθρώπους της. Κάποια λοιπόν από τα πράγματα που μας έκαναν εντύπωση ήταν οι στοές με τα κρυμμένα στέκια, η συνύπαρξη παλιών και νέων καφενείων, τα βιβλιοπωλεία, τα παλιά δισκάδικα που αντέχουν στον χρόνο, οι σκόρπιες θεατρικές σκηνές, οι φούρνοι, τα ιστορικά ζαχαροπλαστεία, τα κοσμηματοπωλεία και τα αγάλματα, που στέκουν όρθια και επιβλέπουν ακούραστα μέρα - νύχτα την περιοχή, και που πολύ συχνά πέφτουν θύματα βανδαλισμών. Η ζωή κινείται πολύ γρήγορα, σχεδόν βιαστικά σ’ αυτή τη μεριά της πόλης, και αν κάτσεις μια στιγμή να αντικρίσεις το μέρος, θα δεις ροές τροχοφόρων, αλλά και ανθρώπινες ροές προς όλες τις κατευθύνσεις, που δεν σταματούν, δεν σηκώνουν ψηλά το βλέμμα, δεν εξετάζουν τον περίγυρο.

Είδαμε λοιπόν και κάποιους ανθρώπους που ζούσαν διαφορετικά τον δρόμο, και δεν τον προσπερνούσαν απλώς. Είδαμε μικρά παιδιά να παίζουν στην πλατεία Κοραή, δίπλα στην γυάλινη πυραμίδα, είδαμε παππούδες να διαβάζουν την εφημερίδα τους καθισμένοι στα παγκάκια μπροστά από το Πανεπιστήμιο, είδαμε πανεπιστημιακούς να

κάνουν συζητήσεις στο Ζόναρς και ζευγαράκια να τρώνε γλυκό στο Paul, αφού προηγουμένως είχαν διαλέξει δαχτυλίδια στον Ζολώτα και στον Καίσαρη. Είδαμε τέλος, στους παράδρομους της Πανεπιστημίου, στοές να γεμίζουν από κόσμο, που ήθελαν να δουν κάποιο θεατρικό, και το κινηματοθέατρο REX φωταγωγημένο και γεμάτο φωνές που πλημμύριζαν τον χώρο. Η ζωντάνια αυτή που χαρακτηρίζει το μέρος μέχρι τα μεσάνυχτα, είναι αντιστρόφως ανάλογη της ερημιάς που συναντάς αν τη διασχίσεις πολύ αργά το βράδυ. Και ο δρόμος που μέχρι πριν από λίγο έβλεπες να σφίζει από ζωή, ξαφνικά σιωπάει. Ούτε αδέσποτο δεν ακούγεται στην ησυχία της νύχτας, παρά μόνο κάτι μεθυσμένες γκαζιές, από νεαρούς οδηγούς, που όμως γρήγορα κι αυτές χάνονται στο πέπλο της νύχτας. Γύρω στις 05:00, και λίγο πριν χαράξει, τα συνεργεία του Δήμου βγαίνουν με τις μάνικες να ξεπλύνουν τα πεζοδρόμια και τις πλατείες, και τα απορριμματοφόρα μαζεύουν τα χθεσινά ανθρώπινα απομεινάρια, για να ξυπνήσουμε εμείς την επόμενη και να βρούμε την πόλη καθαρή και έτοιμη για χρήση.

Οι αντιθέσεις είναι κι εδώ πολύ μεγάλες. Από τη νεκρική σιγή της νύχτας, μέχρι την πρωινή οχλαγωγία, από τους ξεκομμένους τοξικομανείς που γυρνοβολούν δεξιά κι αριστερά, μέχρι τους κοστουμάτους τραπεζίτες που πάνε ταχέως στις δουλειές τους, κι από τις πωλήτριες υποδημάτων που διακοσμούν τις βιτρίνες, μέχρι τους πανεπιστημιακούς καθηγητές που ξεκοκκαλίζουν τα βιβλιοπωλεία, μπορεί κανείς να συναντήσει τη ζωή σε όλο της το φάσμα. Τη ζωή στις πραγματικές της διαστάσεις.

5.2.1 Η νεοϋορκέζικη γοητεία του REX επί της Πανεπιστημίου.

Πριν από πολλά χρόνια, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι αδελφοί Σικιαρίδη πραγματοποίησαν ένα υπερατλαντικό ταξίδι, και επισκέφτηκαν την κοσμοπολίτικη Νέα Υόρκη. Επιστρέφοντας, έφεραν μαζί τους ένα σωρό ιδέες και νέα για τον κόσμο του θεάματος, και ήταν από τους πρώτους που μίλησαν για τα υπερσύγχρονα μέγαρα ψυχαγωγίας που υπήρχαν στην Αμερική, αλλά και στην Ευρώπη. Οι νέες ιδέες αλλά και το ανήσυχο πνεύμα των αδελφών Σικιαρίδη βρίσκονται πίσω από τη δημιουργία του «Ρεξ» στην οδό Πανεπιστημίου.

Το ξεχωριστό αυτό για τα δεδομένα της Αθήνας κτίριο εγκαινιάστηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1937 και όλοι μιλούσαν για τον νεοϋορκέζικο αέρα που έφερνε στην

πρωτεύουσα. Ογδόντα ένα χρόνια μετά τα εγκαίνιά του, το «Ρεξ» είναι συνυφασμένο με αναμνήσεις γενεών, αλλά και με το καλλιτεχνικό παρόν, καθώς το Εθνικό Θέατρο το κρατά ακόμη ζωντανό και ακμαίο. Εκείνα τα χρόνια ωστόσο, δεν ήταν καθόλου αυτονόητη η κατασκευή ενός τόσο υπερσύγχρονου κτιρίου πολυθεαμάτων, με κινηματογράφο στο ισόγειο (Rex, «ο πολυτελέστερος και τελειότερος της Ευρώπης»), θέατρο (Κοτοπούλη, 1.400 θέσεων) ακριβώς από πάνω και «Σινεάκ», 700 θέσεων στο υπόγειο. Την τελική εικόνα του «Ρεξ» επιμελήθηκαν οι αρχιτέκτονες Βασίλης Κασσάνδρας και Λεωνίδας Μπόνης. Το αρχιτεκτονικό αυτό δίδυμο είχε συνεργαστεί νωρίτερα και για το συγκρότημα του Μετοχικού Ταμείου Στρατού.

Οι αδελφοί Σικιαρίδη, Σίμος, Φιλάρετος και Αλέκος, είχαν πλήρη γνώση για το τι ήθελαν να χτίσουν στην Αθήνα μετά το ταξίδι τους στην Αμερική και προφανώς επιχείρησαν να επιβάλουν τη βασική κατεύθυνση για ένα «νεοϋορκέζικο» κτίριο στους αρχιτέκτονες Κασσάνδρα και Μπόνη. Η οικογένεια Σικιαρίδη ακολουθούσε πολλές νεωτερικές απόψεις (στη Βηρυτό είχαν ιδρύσει μεικτό σχολείο το 1950) και στο «Ρεξ» είχαν φέρει άλλον αέρα. Ακόμη και το κάπνισμα απαγορευόταν μέσα στις αίθουσες, κάτι που τότε είχε «ξενίσει» στους περισσότερους. Όπως μας αποκάλυψε η αρχιτέκτων Ελισάβετ Σικιαρίδη, «το “Ρεξ” είχε συνολική χωρητικότητα 4.000 θέσεων και το υπόγειο πήγαινε σε βάθος 18 μέτρων». Η οικογένεια Σικιαρίδη είχε ιδρύσει και το Σικιαρίδειο Πολυϊατρείο ακριβώς πίσω από το «Ρεξ», στην οδό Φειδίου 5. «Τα δύο κτίρια πάντα επικοινωνούσαν εσωτερικά», τονίζει η κα. Ελισάβετ. «Ακόμη και σήμερα στη Φειδίου 5 είναι η είσοδος προσωπικού του Εθνικού Θεάτρου».

Σήμερα, το ιδιόμορφο αυτό κτίριο, που στέκει δίπλα στο εξίσου ιστορικό Titania, εξακολουθεί να ξεχωρίζει με τις αρχιτεκτονικές γραμμές και την κόκκινη επιγραφή του μέσα στο γκρίζο της πρωτεύουσας, θυμίζοντάς μας πως πίσω από κάθε μεγάλο έργο πάντα υπάρχει ένας νους που ρισκάρει και προσβλέπει στο μέλλον. Στην είσοδό του επικρατεί μία εκκωφαντική ησυχία, παρά το γεγονός ότι βρίσκεται πάνω στην πολύβουη Πανεπιστημίου, και οι αφίσες από τα έργα που προβάλλονται στην μεγάλη οθόνη στολίζουν την πρόσοψή του, διακριτικά και με μεγάλη επιμέλεια, όπως αρμόζει σε ένα καλλιτεχνικό μέγαρο του είδους του.

5.2.2 Ένα Θέατρο Τέχνης ανάμεσα σε δύο λεωφόρους.

Εν έτει 1942 ο πατέρας του Νεοελληνικού Θεάτρου, Κάρολος Κουν, ιδρύει το Θέατρο Τέχνης, στο οποίο δίδαξε τον στανισλαφσικό τρόπο. Χάρη σ' εκείνον το ελληνικό κοινό γνώρισε τους μεγάλους ξένους και σύγχρονους συγγραφείς, όπως τον Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, τον Μπέρτολντ Μπρεχτ, τον Άρθουρ Μίλλερ, τον Τένεσι Ουίλιαμς, τον Σάμιουελ Μπέκετ, τον Ζαν Ζενέ και τον Ντάριο Φο, ενώ μέσα από την πορεία του ανέδειξε νέους Έλληνες συγγραφείς, όπως τους Ιάκωβο Καμπανέλη, Π. Χορν, Γιώργο Σκούρτη, Λούλα Αναγνωστάκη και πολλούς ακόμη.

Από το 1942 έως το 1954 το Θέατρο Τέχνης περιπλανήθηκε σε διάφορες φιλικές στέγες, μέχρι που στεγάστηκε μόνιμα στο κυκλικό θεατράκι του Ορφέα (230 θέσεων). Το 1942 ήταν η χρονιά που άνοιξε και τη Δραματική Σχολή του Θεάτρου Τέχνης. Στόχος της ήταν η ανάδειξη νέων θεατρικών συγγραφέων και ηθοποιών, που να είναι πιο κοντά στα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας και του κάθε τόπου, παράλληλα με τα αισθητικά ρεύματα των άλλων χωρών, καθώς και την ερμηνεία του αρχαίου δράματος (Ιωαννίδης, 2010)³⁵.

Σήμερα το Θέατρο Τέχνης διαθέτει δύο σκηνές: μία στην Πεσμαζόγλου 5, πλησίον του μετρό της Πανεπιστημίου, και μία ακόμη στην Πλάκα, επί της Φρυνίχου στον αριθμό 14, πλησίον του μετρό της Ακρόπολης. Είχαμε την τύχη να επισκεφτούμε και τις δύο σκηνές και να παρακολουθήσουμε αξιόλογα θεατρικά έργα. Το μυαλό μας όμως αγκιστρώθηκε στο μικρό και υπόγειο θεατράκι της Πεσμαζόγλου, χωρητικότητας 220 ατόμων. Είναι ειλικρινά εντυπωσιακό το πως οι άνθρωποι παράγουν τέχνη κάτω από την επιφάνεια της γης, και φέρνουν εκεί το φως από μέσα τους, μέσα από τους ρόλους που υποδύονται και τις ερμηνείες που εκτελούν. Κλείσαμε λοιπόν εισιτήριο για να παρακολουθήσουμε τις «Δούλες» του Ζαν Ζενέ, σε σκηνοθεσία της Μαριάννας Κάλμπαρη. Ενώ λοιπόν οι ηθοποιοί έδιναν το ρεσιτάλ τους, ξεκλέψαμε λίγες ματιές και παρατηρήσαμε τον δυναμισμό του χώρου, την ζεστασιά του, και φυσικά τα γεμάτα θαυμασμό βλέμματα των παρευρισκομένων, που είχαν καρφώσει το βλέμμα τους στη

³⁵ Ιωαννίδης, Γ. Συμβολή στην έρευνα για το θέατρο στα χρόνια της Δικτατορίας: το ρεπερτόριο του Θεάτρου Τέχνης. Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τομ.ΜΒ'(2010-2011), σελ. 297-322.

σκηνή.

Βγαίνοντας στο τέλος έξω από το θέατρο, ακολούθησε μία πρόχειρη καταγραφή κάποιων ιδεών στο σημειωματάριο. Είδαμε τότε έναν κύριο, με καπαρτίνα και λουστρίνι, να ανάβει ένα τσιγάρο και να απαγγέλλει στην παρέα του τα λόγια του Καρόλου Κουν, από μία διάλεξη που έδωσε εκείνος στις 17 Αυγούστου 1943 για τον Όμιλο των Φίλων του «Θεάτρου Τέχνης»: «Το θέατρο, ως μορφή Τέχνης, δίνει τη δυνατότητα να συνδεθούμε, να συγκινηθούμε, ν' αγγίζουμε ο ένας τον άλλον, να νιώσουμε μαζί μιαν αλήθεια». Αυτήν την μορφή κοινωνικοποίησης, την καλλιέργεια ενσυναίσθησης και την έκρηξη συναισθημάτων βιώσαμε σ' αυτό το μικρό θέατρο και ανηφορίζοντας προς το μετρό τις πήραμε μαζί μας εφόδιο.

5.2.3 Στο Zonar's για παγωτό «Σικάγο».

Το Ζόναρς (Zonar's) αποτελεί αναμφίβολα ένα από τα ιστορικότερα καφέ - ζαχαροπλαστεία της Αθήνας, κι από το 1939 μέχρι σήμερα βρίσκεται στη συμβολή των οδών Πανεπιστημίου και Βουκουρεστίου, και πιο συγκεκριμένα στο πρώην Μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, το οποίο από το 2005 μετονομάστηκε σε Citylink (Κολώνας, 2006)³⁶.

Το εν λόγω καφέ ιδρύθηκε πριν από 79 ολόκληρα χρόνια, το μακρινό πλέον 1939, από τον Έλληνα ομογενή Κάρολο Ζωναρά (1873 -1968), έναν επιχειρηματία γεννημένο στην Ανατολική Θράκη, ο οποίος είχε επιστρέψει στην Ελλάδα από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπου είχε ανοίξει στο Ντέιτον του Οχάιο μια επιτυχημένη και επικερδή βιομηχανία σοκολάτας. Τα εγκαίνια του Ζόναρς πραγματοποιήθηκαν το Δεκαπενταύγουστο του 1940 και συνέπεσαν με τον τορπιλισμό της Έλλης στο λιμάνι της Τήνου. Ο συγγραφέας Δημήτρης Ψαθάς το χαρακτήριζε ως «το πιο πολυτελές ζαχαροπλαστείο της Αθήνας, τύπου ομοίου προς τα μεγαλύτερα και ωραιότερα της Βιέννης».

Το Ζόναρς φιλοξενείται στο κτίριο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, που κατασκευάστηκε το 1938, σε σχέδια των αρχιτεκτόνων Βασίλη Κασσάνδρα και Λεωνίδα

³⁶ Κολώνας, Β. (2006). Το Μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού. Αθήνα, Έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.

Μπόνη, που είχαν σπουδάσει στην Σχολή Καλών Τεχνών στο Παρίσι (École des Beaux Arts). Το συγκεκριμένο κτιριακό συγκρότημα έχει χαρακτηριστεί από το 1994 ως «διατηρητέο ιστορικό μνημείο της Αθήνας» και «δείγμα της αρχιτεκτονικής των δημοσίων κτιρίων της εποχής του Μεσοπολέμου».

Οι καλοφτιαγμένες ξύλινες επενδύσεις, δημιουργίες της εταιρείας «Αθηναίος & Βαράγκης», οι αριστοκρατικοί πολυέλαιοι, τα κρύσταλλα, οι καθρέπτες, τα ακριβά σερβίτσια και τα λινά τραπεζομάντηλα προσέδιδαν στο Ζόναρς μία αίσθηση μεγαλοπρέπειας και ευχάριστου περιβάλλοντος, που όμοιά της δεν συναντούσες πουθενά στην Ελλάδα. Η Coca Cola ερχόταν ειδικά για το Ζόναρς μέσα σε βαρέλια κατευθείαν από την Αμερική, ενώ οι Αθηναίοι γεύτηκαν εκεί για πρώτη φορά το παγωτό «Σικάγο» (Χατζόπουλος, 2001)³⁷.

Το καφέ-ζαχαροπλαστείο ήταν για πολλά χρόνια αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας στο κέντρο της πόλης και αποτελούσε προσφιλές στέκι της πολιτικής, καλλιτεχνικής και κοσμικής Αθήνας, ακόμη και στα χρόνια της Κατοχής. Μάλιστα, από το 1950 ως το θάνατο του Ζωναρά (1968), το «Ζόναρς» γνώρισε μεγάλες δόξες και έχαιρε ιδιαίτερης προβολής.

Το 2001 το Ζόναρς κατέβασε ρολά. Η σύγχρονη ζωή έμοιαζε να βαδίζει πια πολύ γρήγορα και το ιστορικό αυτό καφέ-ζαχαροπλαστείο φαινόταν ξεπερασμένο. Ωστόσο, έξι χρόνια αργότερα, το 2007, άνοιξε και πάλι τις πόρτες του στον κόσμο, ανακαινισμένο πλέον, και πλήρως ενταγμένο στο νέο εμπορικό συγκρότημα που δημιουργήθηκε εκεί, διατηρώντας φυσικά τα Art Déco στοιχεία του. Από τον Δεκέμβριο του 2015 το καφέ άρχισε να λειτουργεί υπό τη διεύθυνση του PANAS GROUP, πλέον ως “Zonars” χωρίς την απόστροφο, με ανανεωμένη διακόσμηση και μενού, σε μία προσπάθεια αναβίωσης του αθηναϊκού κοσμοπολίτικου αστικού περιβάλλοντος.

³⁷ Χατζόπουλος, Α. (2001). Τα Καφενεία του Ελληνισμού. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος.

Το μαγαζί είναι πλέον εστιατόριο, ζαχαροπλαστείο και καφέ, και μπορούμε να πούμε πως η διαδικασία ανακαίνισης που επιτελέστηκε στο εσωτερικό του είναι επιτυχημένη. Πολλά φωτιστικά προέρχονται από παλαιοπωλεία της Αθήνας, το μάρμαρο Τήνου μπήκε ξανά για να δώσει ένα αίσθημα πολυτέλειας, οι βουάλ κουρτίνες που υπήρχαν εκεί κατά τις δεκαετίες του '40, του '50 και του '60 μπήκαν και πάλι στη θέση τους, ενώ δόθηκε μεγάλη προσοχή μέχρι τις κόκκινες καρέκλες, τις μπουαζερί και τις ψηφίδες στο δάπεδο. Ο νέος ιδιοκτήτης του Χρύσανθος Πανάς είναι πολύ αισιόδοξος για το μέλλον του Ζόναρς, και όπως χαρακτηριστικά μας είπε «το μαγαζί έχει πολλά ακόμη χρόνια πορείας μπροστά του να διανύσει, καθώς διαφέρει από τα άλλα, φέρει το δικό του στίγμα, βρίσκεται σε μία κεντρική περιοχή της Αθήνας και καταφέρνει να κοιτάζει κατάματα στο μέλλον, στηριζόμενο στο μεγάλο και ένδοξο παρελθόν του». Φυσικά, η οικονομική κρίση είναι ένας παράγοντας που δεν πρέπει να παραβλέπουμε. Εφόσον όμως το μαγαζί έχει το κοινό του και καταφέρει να γίνει και πάλι μέρος της καθημερινότητας των Αθηναίων, τότε αναμφίβολα θα «επιβιώσει» στο πέρασ των χρόνων.

Εικόνα 7: Η Πανεπιστημίου στα τέλη του '50. Φωτογραφία Φώτη Φλώρου, από το λεύκωμα «Από τα παμφορεία στο μετρό», Εκδόσεις Μίλητος, 2007.

5.3 Παρατηρώντας τη ζωή στο Παγκράτι

Η πρώτη εντύπωση που σου δημιουργείται στο Παγκράτι είναι αυτή μιας παλιάς αθηναϊκής γειτονιάς, με πολυώροφα κτίρια, ρετρό εισόδους διαμερισμάτων, μηδέν χωροταξία, μα με πολλές πλατείες, γύρω απ' τις οποίες ανακυκλώνεται η ζωή στην περιοχή, καθώς τα μαγαζιά που αυτές φιλοξενούν «μαγνητίζουν» κόσμο απ' όλο το Λεκανοπέδιο. Την προσοχή μας εκεί κέντρισαν τα κτίρια, οι κόμβοι της γειτονιάς, τα μαγαζιά, η ποικιλομορφία του κόσμου, καθώς και οι προοπτικές που αναδύονται στην περιοχή.

Στο Παγκράτι θα ακούσεις συχνά για την κόντρα των κατοίκων του με τους κατοίκους της Κυψέλης. Το θρυλικό «11», το τρόλεϊ «Κολιάτσου – Παγκράτι» ένωνε και εξακολουθεί να ενώνει μεταξύ τους τις δύο μεγάλες αυτές αστικές γειτονιές, που ήταν παραδοσιακά τσακωμένες. Οι Παγκρατιώτες μισούσαν τους Κυψελιώτες, αλλά τα εσωτερικά αυτού του πολέμου, που στην ουσία ποτέ δεν είχε ούτε αίτιο, ούτε αφορμή, αφού και οι δύο γειτονιές ήταν ένα και το αυτό, το σημειολογικά «ταμάμ», τα έχει περιγράψει γλαφυρά και ο Χρήστος Βακαλόπουλος στους «Πτυχιούχους» του (Βακαλόπουλος, 2011)³⁸.

Μέσα στο χάος του Παγκρατίου ανακαλύπτεις μία απροσδόκητη ισορροπία, την οποία κανείς δεν μπορεί να εντοπίσει από μία μονάχα επίσκεψη. Εδώ κάποτε υπήρχε το Μπράιτ-Σου του Θάνου Γερόλυμπου, που ήταν το μεγαλύτερο πάρτι της Αθήνας, σε μία ξέφρενη εποχή που γεννιόταν μαζί με τη Μαντόνα, τον Μπόι Τζορτζ, τα μεγαλειώδη χρόνια του new wave γενικότερα. Η Ζυράννα Ζατέλη και η Θέμις Μπαζάκα, που μόλις είχε έρθει από την Αμερική, δούλεψαν εκεί στο σέρβις, ενώ οι σύριγγες πετούσαν πάνω από τα κεφάλια των περαστικών, για να καρφωθούν στο απέναντι γιαπί, που αργότερα θα στέγαζε το φαρμακείο Κορρέ, από 'κει που ξεκίνησε η αυτοκρατορία των καλλυντικών.

Τα ναρκωτικά τότε στην Αθήνα δεν ήταν ξεπεσμός και θλιβερά φαντάσματα της Ομόνοιας. Τα “drugs” ήταν κομμάτι μιας αστής, πλούσιας νεολαίας με ανησυχίες, που έπαιζε μουσικές, «καταβρόχθιζε» βιβλιοθήκες, άλλαζε τον κόσμο, ντυνόταν εξωφρενικά,

³⁸ Βακαλόπουλος, Χ. (2011). Οι Πτυχιούχοι. Αθήνα, Εκδόσεις Εστία.

ήταν τα χρυσά παιδιά της πρωτοπορίας που μεταμόρφωσαν σε lifestyle πρωτεύουσα τη θλιβερή μεταπολεμική Αθήνα, από την οποία εξέλιπε τελείως το χρώμα, η ένταση, το πάθος.

Κάπου παράλληλα, απέναντι, στα στενά της Ιβύκου, ξεκινούσε την καριέρα του το Πάρτυ της Ελένης Ζιώγα. Εδώ δεν υπήρχε τίποτα το εναλλακτικό, όλα ήταν ψιλοκυριλέ και χαλαρά ταυτόχρονα, έκλεινες τραπέζι κι έτρωγες δημιουργικότητες των '80s. Όσο πέθαινε το Μπράιτ-Σου, το Πάρτυ έγραφε τη δική του ιστορία, μεσούντων των '80s, από τα πρώτα bar-restaurants που γέννησαν τον συγκεκριμένο θεσμό με έναν ευρύτερο, καλλιτεχνικό κόσμο. Η αλήθεια είναι πως, αν κοιτάξεις βαθιά στην καρδιά του Παγκρατίου, θα συνειδητοποιήσεις ότι δεν υπάρχει ούτε ένας διανοούμενος, πρωταγωνιστής, ποιητής, σκηνοθέτης ή ανερχόμενος ηθοποιός που να μην πέρασε από δω.

Όταν τελείωσε το Πάρτυ, τελείωσε και το Παγκράτι. Έτσι, εν μία νυκτί, έσβησε τα φώτα του, κατέβασε ρολά, έπαψε να είναι το πρώτο όνομα στη μαρκίζα της διασκέδασης. Όλα ήταν στη θέση τους, πασπαλισμένα με μια άχνη από θλίψη και σιωπή.

Το εκπληκτικό σπίτι που σχεδίασε το 1961 για τον τεχνοκριτικό Αλέξανδρο Ξύδη στην Αρχιμήδους ο Άρης Κωνσταντινίδης, σιωπηλό – η θρυλική Τζενάρα, η κόρη του, προτιμούσε τα πάρτι της Ύδρας –, σχεδόν ερειπωμένη η ιστορική οδός Άγρας με το σπίτι του Σεφέρη και τα εκπληκτικά σπίτια του ελληνικού μοντερνισμού που άγγιζαν τις παρυφές του Σταδίου.

Άγρας, από τον αρχαίο δήμο Άγρας, ενώ στον ίδιο δρόμο βρίσκονται και οι εκδόσεις «Άγρας». Το Αερόστατο, θρυλικό κολωνακιώτικο μπαράκι, μετακόμισε στην πλατεία Προσκόπων – βρισκόμαστε στην δεκαετία του '90, ο κόσμος αλλάζει. Ο Λέντζος πάντα στη θέση του, όλοι να αναρωτιούνται ακόμη αν φτιάχνει τον φραπέ με μαρέγκα, κρέμα γάλακτος ή μπέικιν πάουντερ, από το '64 να ανδρώνει με τον πρώτο καφέ και το πρώτο τσιγάρο τα παγκρατιώτικα αγόρια, καφέ ανδροκρατούμενο, ποδοσφαιρόφιλο και παραδοσιακό.

Οι παλιές ταβέρνες εδώ, από το 1930 που χτίζεται το Παγκράτι, ο Μεγαρίτης, ο Βυρίνης, ο Καραβίτης (γι' αυτόν έγραψε ο Τούντας το ρεμπέτικο «Στου Λινάρδου την

ταβέρνα»), η ίδια γεύση από κεφτέ, γιουβετσάκι στο πήλινο, κουρασμένο καλλιτεχνικό κουτσομπολιό. Από τις παρέες λείπουν η Μελίνα, ο Ντασέν, ο Χατζηχρήστος, οι παλιοί μεγάλοι.

Το Άλσος, που φύτεψε η βασίλισσα Όλγα το 1928, έχει μαραζώσει. Γατόφιλες κυρίες χτίζουν σπιτάκια για τα αδέσποτα από παλιά καφάσια και κούτες, μέσα στα κιτρινισμένα, λεηλατημένα φυτά, ο πάλαι ποτέ ζωολογικός κήπος ένα κλουβί με μαδημένα καναρίνια, το θέατρο που στέγασε το 1973 την Ελεύθερη Σκηνή, το οποίο ανέδειξε την Παναγιωτοπούλου, τον Φασουλή, την Παπακωνσταντίνου, τον Αρζόγλου, τον Χρυσομάλλη και τη Μαλτέζου, είναι πλέον γκρεμισμένο. Ο καλός κόσμος προτιμά πια το ανερχόμενο Μετς, τη στιγμή που οι παλιές καλές οικογένειες σκορπίζουν στα προάστια.

Το Παγκράτι είναι κέντρο – απόκεντρο, και αυτό το συνειδητοποιείς καλύτερα όταν βγαίνεις στην αγορά του. Μπορεί λοιπόν να βρίσκεται δίπλα στο Κολωνάκι, όμως οι τιμές είναι αντιστρόφως ανάλογες από αυτές που συναντάς στην καλή αυτή αθηναϊκή συνοικία.

Τα επόμενα χρόνια η γειτονιά έγινε το ραντεβού των ταξιτζήδων (για τυρόπιτα γωνία Υμηττού και Ευτυχίδου), το after ραντεβού των απανταχού γκαρσονιών της πρωτεύουσας στο Cíao για πίτσα και μακαρονάδα. Η Υμηττού μεταμορφώθηκε σε καφεπιάτσα με ντιζαϊνέ καφετέριες, λαϊκές ημίγυμνες σερβιτόρες, κράχτες και ντεσιμπέλ του θανάτου από τις 09:00 το πρωί. Την παλιά αίγλη της γειτονιάς δεν την προλάβαμε. Τη διαβάσαμε όμως, τη μαζέψαμε από κουβέντες και αποσπάσματα, γυρνοβολώντας στις ανηφοριές της.

Και ύστερα οι στιγμές κύλησαν σαν το νερό, μοιρασμένες ανάμεσα σε πλατείες: Μεσολογγίου, Πλαστήρα, Δεληολάνη, Προσκόπων, Βαρνάβα, Σιντριβάνι. Το Παγκράτι είναι οι πλατείες του. Καθεμιά και άλλο άρωμα, ένα διαφορετικό σύμπαν. Το Παγκράτι χωρίζεται σε δύο περιοχές, το Άνω και το Κάτω, με την Ευτυχίδου να αποτελεί το νοητό οδόφραγμα. Το Κάτω Παγκράτι είναι το αστικό, το πλούσιο, και το Άνω, της Υμηττού, το μικροαστικό, το φτωχικό, με τους Λευκαδίτες και τους λοιπούς μετανάστες του Ιονίου.

Στην όμορφη αυτή γειτονιά μπορείς να βρεις από λαϊκές αγορές, ψαράδικα, παντοπωλεία, καφεενεία παλιού τύπου, όπως το Λούβρο, μέχρι σουβλατζίδικα, παλιά βιβλιοπωλεία, second hand και κινέζικα ρουχάδικα, χασάπικα και φούρνους, μπογιές, βοτάνια και ηλεκτρονικά σε πολύ φθηνές τιμές.

Το Παγκράτι με το πέρας των χρόνων γινόταν λαϊκό, λαϊκότερο, όλο και πιο λαϊκό. Ακαταμάχητα γοητευτικό, ωστόσο. Με θέα την Ακρόπολη ολόσωμη από πολυκατοικίες που δεν τις πιάνει το μάτι σου, την ομορφιά των σπιτιών της Αρχελάου που θυμίζει Αθήνα του Τσαρούχη, το βλέμμα να πρασινίζει στο Άλσος, με το Πάλας, το πιο παλιό σινεμά της πρωτεύουσας, και το Μπρίκι το πρώτο, το παλιό, το μια σταλιά.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το Παγκράτι ζει πλέον την επόμενη ακμή του. Σ' αυτή την άποψη συνηγορεί και το Chelsea, ένα μαγαζί που κατάφερε αυτό που δεν κατάφεραν ωρρίτερα η Σπονδή, το Sushi Bar της πλατείας Βαρνάβα και το Colibri: να κάνει το Παγκράτι παναθηναϊκό trend, να το κάνει «διασημότητα» που πρώτοι ερωτεύτηκαν ομόφυλοι και καλλιτέχνες, κοσμοπόλιταν airbnb προορισμό, αγαπημένη γειτονιά των νέων και των Αμερικανών της πόλης. Η εναλλακτική αυτή όψη που άρχισε να παίρνει τα τελευταία χρόνια η γειτονιά έχει υιοθετηθεί αυτόματα από όλα τα νέα στέκια που ανοίγουν εκεί, αλλά και από αυτά που υπήρχαν ήδη. Μία hipster γειτονιά, με μικρά, ζεστά μαγαζιά που σερβίρουν από pancakes και burgers, μέχρι ινδικό και φαλάφελ, θεατρικές σκηνές, το εντυπωσιακό Καλλιμάρμαρο, το ιστορικό Σινέ Πάλας και τα πλούσια βιβλιοπωλεία του, όπως οι Πλειάδες. Αν μας έκανε κάτι εντύπωση σ' αυτή τη γειτονιά είναι πως ποτέ δεν πιστεύαμε ότι τόσες πολλές αντιθέσεις σε ένα μέρος θα έδεναν τόσο όμορφα μεταξύ τους. Κι όμως, το Παγκράτι έχει από λίγο για όλους...

5.3.1 Η μαγεία ενός παλιού αθηναϊκού σινεμά.

Στην Πλατεία Παγκρατίου, επί της Υμηττού, βρίσκεται ο παλιότερος κινηματογράφος της πρωτεύουσας, το λεγόμενο Σινέ Πάλας, το οποίο άνοιξε για πρώτη φορά τις πόρτες του στον κόσμο το μακρινό 1925, δηλαδή πριν από 93 ολόκληρα χρόνια. Την πρώτη φορά που αντικρίσαμε την φωτεινή επιγραφή της εισόδου του, παραξενευτήκαμε που το όνομα του σινεμά ήταν γραμμένο με ένα «λ» και όχι με δύο. Το κτίριο που βλέπουμε σήμερα ανακατασκευάστηκε εκ βάθρων το 1935, δέκα χρόνια δηλαδή μετά τα εγκαίνια,

από τον αρχιτέκτονα Βασίλειο Κασσάνδρα.

Συνομιλώντας πριν από δύο καλοκαίρια με τον ιδιοκτήτη του σινεμά, κύριο Ματθαίο Πόταγα, μας μίλησε για τις λαμπρές εποχές που βίωσε ο κινηματογράφος τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του και μας εκμυστηρεύτηκε τη νοσταλγία του για εκείνες τις εποχές «που κάποιες Κυριακές, κόβονταν μέχρι και 2.000 εισιτήρια», όπως μας είπε με βουρκωμένα μάτια, ενθουμούμενος την δεκαετία του '30. Ο ίδιος αν και μικρός τότε, προσπαθούσε να βοηθήσει τους δικούς του, αλλά περισσότερο το νου του τον είχε στις ταινίες.

Ενδιαφέρον είχε και η περιγραφή των αντιδράσεων του κόσμου που έβλεπε για πρώτη φορά ταινία στην μεγάλη οθόνη. «Οι περισσότεροι μιλούσαν στους ηθοποιούς. Τους φώναζαν “πρόσεχε τον αυτόν” ή “μην πας από εκεί” ειδικά στις ταινίες αγωνίας ή δράσης. Θυμάμαι ακόμη ανθρώπους μετά από τον πόλεμο να μου λένε ότι στην Κατοχή έρχονταν στο Πάλας για να ζεσταθούν, γιατί το σινεμά είχε θέρμανση. Ξέρεις, είχαμε βάλει καλοριφέρ με λιγνίτη», μας επισήμανε κουνώντας τον δείκτη του χεριού του.

Τα χρόνια εκείνα, μέχρι τη δεκαετία του '80, το σινεμά έσφιζε από ζωή. Από 'κει και έπειτα τα πράγματα δυσκόλεψαν, τόσο με την εμφάνιση της τηλεόρασης, όσο και με τα βίντεο, ενώ με την εμφάνιση των multiplex στα τέλη του '90 ο κόσμος ελαττώθηκε σημαντικά. Σήμερα, το πανέμορφο και ιστορικό αυτό αθηναϊκό σινεμά με τα κόκκινα καθίσματα, τις vintage λεπτομέρειες, τις κινηματογραφικές αφίσες και την επιγραφή από νέον στην είσοδό του, νοσταλγεί εκείνα τα χρόνια και ελπίζει σε μία ανάκαμψη, παρά την οικονομική κρίση, παρά τον εκσυγχρονισμό της ζωής...

5.3.2 Στο Μπρίκι για ποτό.

Η παράδοση ονομασία του ιστορικού αυτού μπαρ της οδού Φρύνης, μας έχει προσφέρει άπλετο γέλιο στο παρελθόν από περαστικούς, οι οποίοι διαβάζοντας την ταμπέλα, έμπαιναν μέσα για ένα... καφεδάκι! Η απογοήτευση στα πρόσωπά τους, όταν η ιδιοκτήτρια Έλενα Κύρου τους ανακοίνωνε πως προσφέρουν μόνο ποτά, δεν περιγράφεται. Η Έλενα είναι μία γυναίκα που έχει ζήσει την αθηναϊκή νύχτα στο έπακρο, ξέρει να φτιάχνει τα καλύτερα κοκτέιλς στην πόλη και μπορεί να σου αφηγηθεί απίστευτες ιστορίες από την Ικαρία, όπου και καταφεύγει τα καλοκαίρια. Την τελευταία

όμως φορά που βρεθήκαμε, της ζητήσαμε να μας πει κάποιες ιστορίες για το Μπρίκι, ή Μπρικάκι για τους φίλους και συγχούς θαμώνες.

Το μαγαζί αυτό, με το θεατρικό σκηνικό, την moulin rouge διακόσμηση, τον χαμηλό, αισθησιακό φωτισμό και τα alternative μουσικά ακούσματα, όσο μικρό κι αν είναι, τόσο μεγάλη ιστορία έχει γράψει στην αθηναϊκή διασκέδαση. Πιστό εδώ και 26 χρόνια στο ύφος του, δεν άλλαξε το παραμικρό, παρά μόνο στέγη, καθώς «στην αρχή ήταν χτισμένο ακριβώς απέναντι από το σημερινό», όπως μας εξήγησε η Έλενα. Αναμφίβολα, το πρώτο πράγμα που σου κεντρίζει την προσοχή μπαίνοντας σ' αυτό το μαγαζί είναι η περίφημη κούκλα που στέκει στο πατάρι και «εποπτεύει» το μαγαζί. Την κούκλα αυτή φιλοτέχνησε κάποιος απόφοιτος της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών και μέχρι πριν από λίγα χρόνια βρισκόταν στο 7 Jokers στο κέντρο, μέχρι που η ιδιοκτήτρια αυτού του μαγαζιού, η Φιλιώ, την χάρισε στην Έλενα, με την οποία και συνεργάζονται πολλούς χειμώνες, κι έχουν ποτίσει με αυθεντικό αλκοόλ και κοκτέιλς το ½ της Αθήνας.

Στους τοίχους του μαγαζιού μπορεί κανείς να δει φωτογραφίες από τα πάρτι που γίνονταν κάποτε εκεί, όπου οι παρέες μαζεύονταν και έκαναν το μέρος στέκι μέσα από την mouth to mouth διαφήμιση, καθώς το μαγαζί δεν είχε ποτέ κάποια ιδιαίτερη προβολή. Η Έλενα μας είπε χαρακτηριστικά πως «καλύτερο είναι να μιλάνε οι άλλοι για εσένα με καλά λόγια, παρά να παινεύεσαι από μόνος σου», θέλοντας να μας εξηγήσει πως βγαίνοντας να διαφημίσει το μαγαζί της μιλώντας με όμορφα λόγια θα ήταν λιγότερο αντικειμενικό απ' ότι τα σχόλια ενός θαμώνα, που πήγε, ήπια, διασκέδασε και επέστρεψε ξανά.

Το Μπρίκι το έχουν εξ ημισείας η Έλενα μαζί με τον ηθοποιό Τάκη Σακελλαρίου, και μάλιστα, έχοντας δουλέψει και η ίδια σε κάποιες αθηναϊκές σκηνές, το μαγαζί μαζεύει συχνά κόσμο από τον χώρο του θεάματος και δη του θεάτρου. Πίνοντας λοιπόν το ποτό σας, μην παραξενευτείτε αν καθίσει δίπλα σας ο Γιώργος Χρυσοστόμου, ή ο Πυγμαλίων Δαδακαρίδης. Ο πρώτος έπαιζε μάλιστα κάποια περίοδο μουσική στο μαγαζί, με το Μπρικάκι να ασφυκτιά από γυναίκες όλων των ηλικιών, που συνέρρεαν εκεί από όλες τις περιοχές του Λεκανοπεδίου.

Κατά έναν περίεργο και ιδιαίτερο τρόπο το Μπρίκι απέκτησε όλα αυτά τα χρόνια

τον δικό του κόσμο, τους δικούς του θαυμαστές και παρότι όλα γύρω του αλλάζουν, με νέα μαγαζιά να ανοίγουν και παλιά να κλείνουν, αυτό αποτελεί σταθερή αξία. Σίγουρα η οικονομική κρίση δεν το άφησε αλώβητο, όμως η Έλενα εξακολουθεί να κάνει όνειρα για το μέλλον: «θα ήθελα να νοικιάσω τον πρώτο όροφο και να κάνω το Μπρίκι διώροφο», μας είπε χαμογελώντας. Ένα Μπρίκι που καθόρισε το στιλ πολλών μαγαζιών στην Κολοκοτρώνη, που ξενύχτησε πολλούς Αθηναίους και που έδωσε άλλον αέρα στη νυχτερινή διασκέδαση της πόλης.

5.3.3 Το Παγκράτι των ποιητών, των καλλιτεχνών και των ανήσυχων συνειδήσεων.

Κάνοντας μία απλή βόλτα από το Παγκράτι, θα δεις να περνάει μπροστά από τα μάτια σου η ιστορία όλης της Αθήνας. Το Παγκράτι πήρε το όνομά του από τον Παγκράτιο Ηρακλή, ή τον Θεό Παγκράτη, ενώ μία νεότερη εκδοχή θέλει το όνομα της περιοχής να προέρχεται από κάποιον μοναχό Παγκράτιο που έζησε εκεί την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Κάποτε στην αστική και υπερδομημένη πλέον αυτή γειτονιά έρρεε ο ποταμός Ελάσσων, ο οποίος ξεκινούσε από ένα κοίλωμα δίπλα στον ναό του Προφήτη Ηλία και από εκεί κατηφόριζε στις οδούς Φρύνης, Αρχελάου, Σπύρου Μερκούρη, Αμύντα, Άλσος Παγκρατίου και ενώνονταν με τον ποταμό Ιλισό στη λεωφόρο Βασιλέως Κωνσταντίνου. Πλέον, τίποτα δεν θυμίζει στην περιοχή τον φυσικό εκείνο παράδεισο, παρόλα αυτά, μέσα στις άχαρες πολυκατοικίες της, τα ημιφωτισμένα στενά, τα εγκαταλλελλειμένα νεοκλασικά και τα μικρά συνοικιακά στέκια, κάποιοι άνθρωποι ερωτεύτηκαν, εμπνεύστηκαν, και αποφάσισαν να περάσουν εκεί το υπόλοιπο της ζωής τους. Τρεις από αυτούς ήταν ο Γιώργος Σεφέρης, ο Κώστας Βάρναλης και ο Μάνος Χατζιδάκις. Μένοντας σε τρεις διαφορετικές περιοχές του Παγκρατίου, και οι τρεις αγάπησαν πολύ αυτή τη γειτονιά και βρήκαν στην αγκαλιά της αυτό που έλειπε από την υπόλοιπη πρωτεύουσα: ένα μέρος δίπλα στο ιστορικό κέντρο, γεμάτο αντιθέσεις, διαφορετικούς ανθρώπους, ζεστές φυσιογνωμίες, γνώριμα μέρη και αρκετή ησυχία για να σκεφτούν, να γράψουν, να συνθέσουν...

Το σπίτι του Γιώργου Σεφέρη βρίσκεται στην οδό Άγρας, επί του αριθμού 20, δίπλα ακριβώς στο Καλλιμάρμαρο. Οι κατάλευκοι τοίχοι του και τα μπλε παραθυρόφυλλα θυμίζουν αιγαιοπελαγίτικη κατοικία, ενώ στην είσοδό του υπάρχει μία ταμπέλα που γράφει: «Σε αυτό το σπίτι έζησαν ο Γιώργος Σεφέρης και η σύζυγός του

Μαρώ Σεφέρη έως το τέλος της ζωής τους». Πλέον το σπίτι ανήκει στην κυρία Άννα Λόντου, κόρη της Μαρώς Σεφέρη από τον πρώτο της γάμο. Η πανέμορφη αυτή κατοικία διαθέτει και μία καλά κρυμμένη από τα αδιάκριτα βλέμματα εσωτερική αυλή, όπου ο νομπελίστας ποιητής συνήθιζε να πίνει το τσάι του και να γράφει στο σημειωματάριό του. Το σπίτι αυτό χτιζόταν όσο ο Γιώργος Σεφέρης βρισκόταν στο Λονδίνο, και ολοκληρώθηκε περί τα 1960. Εκεί έζησε από το 1962, έως και τον θάνατό του, τον Σεπτέμβριο του 1971. Υπεύθυνος γι' αυτήν την όμορφη κατασκευή ήταν ο αρχιτέκτονας Παναγής Μανουηλίδης. Το σπίτι ανακαινίστηκε ολοκληρωτικά το 2000.

Από την άλλη πλευρά, ο Κώστας Βάρναλης έζησε τα τελευταία 17 χρόνια της ζωής του σε μία πολυκατοικία στην οδό Σπύρου Μερκούρη 27 και Τιμάρχου, από το 1957 έως το 1974. Κι εδώ στην είσοδο του κτιρίου υπάρχει μία επιγραφή που λέει: «Εδώ έζησε τα τελευταία 17 χρόνια του ο ποιητής Κώστας Βάρναλης (1883 – 1974)». Σ' αυτό το σπίτι γιόρτασε το 1959, όταν τιμήθηκε με το βραβείο Λένιν, σ' αυτό το σπίτι έγραψε την τελευταία ποιητική συλλογή του με τίτλο «Ελεύθερος Κόσμος», κι εκεί άφησε την τελευταία του πνοή στις 16 Δεκεμβρίου 1974. Την επόμενη χρονιά, ο καλλιτέχνης Κοσμάς Ξενάκης φιλοτέχνησε το ταφικό μνημείο του ποιητή στο Α' Νεκροταφείο των Αθηνών.

Τέλος, σ' αυτή τη γειτονιά έζησε και ο σπουδαίος συνθέτης Μάνος Χατζιδάκις, σε ένα διώροφο επί της οδού Κωνσταντίνου Μάνου. Στον αριθμό 3 αυτού του μικρού μονόδρομου υπάρχει μία επιγραφή που λέει χαρακτηριστικά: «Στην οικία αυτή έζησε από το 1936 έως το 1962 ο Μάνος Χατζιδάκις / Κάθε σπίτι κρύβει λίγη αγάπη στη σιωπή “Οδός Ονείρων” / Η αναμνηστική πλάκα τοποθετήθηκε από το Ροταριανό Όμιλο Αθηνών Νότου το 1996 επί δημαρχίας Δημήτρη Λ. Αβραμόπουλου». Στους τοίχους του μικρού του διαμερίσματος ο Μάνος Χατζιδάκις έβρισκε την ασφάλεια που ήθελε να νιώσει το 1961, αφότου κέρδισε το Όσκαρ του καλύτερου πρωτότυπου τραγουδιού, για το τραγούδι «Τα παιδιά του Πειραιά». Η σημαίνουσα αυτή βράβευση του έδωσε παγκόσμια δημοσιότητα, την οποία ο Χατζιδάκις προσπάθησε τότε να αποφύγει με κάθε τρόπο, πιστεύοντας ότι του στερούσε τη δυνατότητα να διαμορφώσει ο ίδιος την σχέση του με τον ακροατή του. Σ' αυτό το μέρος καλλιτέχνησε, αγάπησε και άφησε την τελευταία του πνοή.

Σήμερα η κληρονομιά των μεγάλων αυτών καλλιτεχνών εξακολουθεί να «ραντίζει» με τον δικό της ιδιαίτερο τρόπο τα χρώματα του Παγκρατίου, δίνοντάς του μία ακαταμάχητη γοητεία στην οποία δεν μπορεί να αντισταθεί κανείς, και ιδιαίτερα οι ζωγράφοι, οι συγγραφείς, οι ηθοποιοί, οι χορευτές και όλοι εκείνοι οι καλλιτέχνες που δείχνουν να μαγνητίζονται από αυτό με τρόπο παράδοξο και μαζικό. Αξίζει σ' αυτό το σημείο να αναφερθεί πως πολύ κοντά στο Παγκράτι βρίσκεται και το ιστορικό Ωδείο των Αθηνών, που από το 1871 βάζει την δική του πινελιά στον πολιτισμό και στην εκπαίδευση των παραστατικών τεχνών. Όπως λοιπόν καταλαβαίνετε, όλοι οι σπουδαστές του μένουν στο Παγκράτι, μεταφέροντας σ' αυτό τις αξίες, την καλλιτεχνική τους διάθεση και τη δημιουργική τους φαντασία, φτιάχνοντας μια αστική γειτονιά με άλλον αέρα.

Μην παραξενευτείτε αν περπατώντας σε κάποιο στενό του Παγκρατίου δείτε προτομές από μάρμαρο χυμένες στο πεζοδρόμιο, κούκλες από παλιά καταστήματα να στέκονται όρθιες σε κάποιο μπαλκόνι, ή χειροτεχνίες να κοσμούν κάγκελα από αυλές. Οι χαλαροί ρυθμοί του, τα εναλλακτικά μαγαζιά, και η εύκολη διαφυγή προς το κέντρο έχουν μετατρέψει το Παγκράτι σε εν δυνάμει σπίτι όλων των Αθηναίων και δη των ανήσυχων προσωπικοτήτων, που συνεχώς ψάχνουν νέες εμπειρίες και ερεθίσματα και επιδιώκουν να δραπετεύσουν από την καθημερινότητα.

6. Συνεντεύξεις

6.1 Tomorrows: Urban fictions for possible futures

Πριν από περίπου έναν χρόνο, την περίοδο αναζήτησης θέματος για τη διπλωματική εργασία, βρήκαμε μία έκθεση στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση με τον τίτλο “Tomorrows”, που μας κέντρισε το ενδιαφέρον. Αφού λοιπόν διαβάσαμε για την εν λόγω έκθεση, και αφού την είδαμε και από κοντά στη Διπλάρειο Σχολή, αποφασίσαμε να σχηματίσουμε το θέμα μας, πάνω στην ιδέα που αυτή πρόσβευε. Μέσα από ιστορίες, αγωνίες και προσδοκίες αρχιτεκτόνων, καλλιτεχνών, εκπαιδευτικών αλλά και απλών πολιτών, παρουσίαζε σενάρια για το «αύριο». Η έκθεση αυτή σημείωσε μεγάλη επιτυχία και συνεχίστηκε με την έκθεση “Tomorrows Storey’s”, όπου μικροί και μεγάλοι, επιστήμονες, καλλιτεχνικές φύσεις και ανήσυχες συνειδήσεις έπλαθαν εικόνες της μελλοντικής Αθήνας, με βάση τα δεδομένα του παρόντος, τη φαντασία και τα όνειρά τους. Βρεθήκαμε λοιπόν με τον Πάνο Δραγώνα, ο οποίος και είχε αναλάβει την επιμέλεια της έκθεσης, και μας απάντησε σε ορισμένες ερωτήσεις.

Ποιο είναι το γενικότερο πνεύμα της εν λόγω έκθεσης; Ποιο μήνυμα θέλει να περάσει στον κόσμο μέσα από τα έργα που την συναπαρτίζουν;

«Στόχος της έκθεσης "Tomorrows" δεν είναι να περάσει κάποιο συγκεκριμένο μήνυμα, αλλά να εγείρει ερωτήματα σχετικά με την εξέλιξη των πόλεων, της φύσης και της ίδιας της ανθρώπινης κατάστασης, μέσα από το πρίσμα των ήδη συντελούμενων περιβαλλοντικών, τεχνολογικών και οικονομικών εξελίξεων. Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, της ταχύτατης εξέλιξης των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης και του έλεγχου των αστικών υποδομών από αλγορίθμους, αποτελούν ορισμένα από τα θέματα που διαπραγματεύονται με προκλητικό τρόπο οι συμμετοχές της έκθεσης».

Περιγράψτε μας ένα ουτοπικό και ένα δυστοπικό σενάριο για το μέλλον της Αθήνας.

«Στο έργο του Liam Young που διαπραγματεύεται το μέλλον της αθηναϊκής πολυκατοικίας, η έννοια της οριζοντίου ιδιοκτησίας έχει αντικατασταθεί από ένα εξαιρετικά ευέλικτο ιδιοκτησιακό σύστημα, το οποίο επιτρέπει τη μεταβολή των ορίων

του οικιακού χώρου μέσα στο ίδιο το κτίριο. Οι κάτοικοι των συγκεκριμένων πολυκατοικιών έχουν τη δυνατότητα διαρκούς μετακίνησης ή και επέκτασης του χώρου διαμονής τους μέσα στην πολυκατοικία. Στην περίπτωση που έχουν την ανάγκη ενός επιπλέον δωματίου, παραδείγματος χάρη για να φιλοξενήσει ένα παιδικό πάρτι, μπορούν να τυπώσουν τρισδιάστατα τον απαιτούμενο χώρο. Κατά τη διάρκεια της νύχτας ειδικά μικρό-ρομπότ και drones είναι ικανά να ολοκληρώσουν την απαιτούμενη αναδιαρρύθμιση.

Από την άλλη πλευρά, το έργο των Θεοδωρίδη και Καλλιπολίτη έχει ως αφετηρία μία έρευνα για τη μόλυνση του αθηναϊκού περιβάλλοντος στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, λόγω της ανεξέλεγκτης καύσης ακατάλληλων υλικών στα οικιακά τζάκια. Το συγκεκριμένο έργο εξετάζει τις συνέπειες εκδήλωσης τεσσάρων νέων υποθετικών αρρωστιών που εμφανίζονται στην πόλη, λόγω της υπέρμετρης απελευθέρωσης επικίνδυνων μικροσωματιδίων στην αθηναϊκή ατμόσφαιρα. Με τον τρόπο αυτό το συγκεκριμένο έργο μας αποκαλύπτει ένα εξαιρετικά δυσάρεστο, αλλά και ιδιαιτέρως πιθανό, σενάριο για την ίδια την υγεία μας».

Πάνω σε ποια ιδέα δημιούργησαν τα έργα τους οι 33 καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες και designers που φιλοξενούνται σ' αυτήν την έκθεση;

«Το κοινό χαρακτηριστικό των διαφορετικών έργων που παρουσιάζονται στην έκθεση αφορά στην ύπαρξη μιας διαφορετικής ιστορίας, ενός υποθετικού σεναρίου για το μέλλον. Ορισμένες από τις ιστορίες αυτές είναι επιστημονικά τεκμηριωμένες και βασίζονται στα αποτελέσματα συγκροτημένων ερευνών. Ενώ κάποιες άλλες είναι προϊόντα μυθοπλασίας με μοναδικό εφόδιο τη φαντασία των δημιουργών τους».

Είναι η φαντασία βασικό συστατικό για να «δει» ή να περιγράψει κάποιος το μέλλον μίας πόλης;

«Η επιστημονική φαντασία αποτελεί βασική κατεύθυνση της λογοτεχνίας και του κινηματογράφου του εικοστού αιώνα. Στις καλύτερες στιγμές της, η φαντασία των δημιουργών χαρακτηρίζεται από τη διάθεση κριτικής προσέγγισης των επερχόμενων εξελίξεων. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις η φαντασία αυτή δεν αναφέρεται σε ένα μακρινό μέλλον, αλλά σε ήδη συντελούμενες εξελίξεις που είναι δύσκολο να γίνουν

κατανοητές στα πρώτα βήματά τους. Στις περιπτώσεις αυτές, η προβολή στο μέλλον δεν είναι παρά ένα τέχνασμα, ώστε να καταστεί σαφές αυτό που ήδη συμβαίνει στο παρόν».

Εσείς προσωπικά, πως πιστεύετε ότι θα είναι το κέντρο της Αθήνας σε μία δεκαετία; Τι προσδοκάτε να αλλάξει προς το καλύτερο και γιατί;

«Η μελλοντική μορφή του κέντρου της Αθήνας θα καθοριστεί από την πορεία της τοπικής οικονομίας, την εξέλιξη του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, και τις ανατροπές που θα επιφέρουν στην ανθρωπογεωγραφία της πόλης οι προσφυγικές ροές. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να προβλέψει κανείς την εξέλιξη των παραπάνω παραμέτρων. Καθοριστικό ρόλο θα έχουν ακόμη οι επερχόμενες τεχνολογικές εξελίξεις και ανατροπές. Περιμένω με μεγάλο ενδιαφέρον να δω τις αλλαγές που θα προκαλέσει στην Αθήνα η έλευση της νέας τεχνολογίας αυτοκινήτων χωρίς οδηγό κατά την επόμενη δεκαετία. Οι ανατροπές που θα ζήσουμε στις πόλεις του 2030 θα είναι ανάλογες εκείνων που προκάλεσε η πρώτη εμφάνιση των αυτοκινήτων στις αρχές του εικοστού αιώνα. Ο χώρος που θα απαιτείται για την κυκλοφορία των νέων οχημάτων θα είναι κατά πολύ λιγότερος. Δεν θα υπάρχει απαίτηση χώρων στάθμευσης στο κέντρο των πόλεων και θα καταστεί εφικτή η απελευθέρωση σημαντικών επιφανειών αστικού χώρου προς όφελος των κατοίκων της πόλης».

Μπορεί μια πόλη σαν την Αθήνα να φιλοξενήσει μεγάλο αριθμό εκθέσεων και καλλιτεχνικών προγραμμάτων; Επηρεάζεται, κατά τη γνώμη σας, θετικά το σύνολο του πληθυσμού, ή έστω μία μερίδα του;

«Ο αριθμός των πολιτιστικών εκδηλώσεων που φιλοξενεί αυτές τις ημέρες η Αθήνα είναι κατά πολύ μεγαλύτερος αυτού που θα προγραμματίζε κανείς τα περασμένα χρόνια. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλά από τα προγράμματα της φετινής περιόδου απευθύνονται σε ένα διεθνές κυρίως ακροατήριο και παρακολουθούνται από ένα μικρό μόνο μέρος του εγχώριου πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά οι επιδράσεις τους αγγίζουν το σύνολο των κατοίκων της πόλης. Η έλευση μεγάλου πλήθους επισκεπτών ενισχύει την τοπική οικονομία, αλλά και την πολιτισμική ταυτότητα της πόλης. Η στροφή στην ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων -και πιθανώς στο μέλλον και εκπαιδευτικών- είναι απολύτως συμβατή τόσο με την ιστορία, όσο και με τη γεωγραφική θέση της

Αθήνας και είναι ικανή να δώσει ώθηση στην γονατισμένη οικονομία της».

6.2 Μπορεί η λογοτεχνία να προβλέψει το μέλλον μίας πόλης;

Η ηρεμία στο λόγο του κ. Θανάση Αγάθου, Επίκουρου Καθηγητή Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο τμήμα Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, η πραότητα που εκπέμπει σαν άνθρωπος, αλλά και η επιχειρηματολογία που συνοδεύει πάντα τα λεγόμενά του, ήταν μερικοί από τους λόγους για τους οποίους και τον επιλέξαμε να μας παραχωρήσει μία συνέντευξη για την παρούσα διπλωματική εργασία. Πριν, λοιπόν, από λίγο καιρό βρεθήκαμε και μας απάντησε σε μερικές ερωτήσεις, τις οποίες και συντάξαμε με βάση την ιδιότητά του ως καθηγητή της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η συνέντευξη που μας παραχώρησε παρατίθεται εν συνεχεία!

Περιγράψτε μας με λίγα λόγια μία βόλτα σας στο κέντρο (Πανεπιστημίου, Εξάρχεια, Κολωνάκι), πηγαίνοντας, για παράδειγμα, σε κάποιον εκδοτικό οίκο με τον οποίο συνεργάζεστε, ή σε κάποια ομιλία. Που εστιάζει η ματιά σας;

«Μένω στο Παλαιό Φάληρο. Όταν έχω χρόνο, ανεβαίνω στο κέντρο με το τραμ, που κάνει τέρμα στο Σύνταγμα, και περπατώ από το Σύνταγμα ως τη Διδότου, όπου βρίσκεται ένας εκδοτικός οίκος με τον οποίο συνεργάζομαι. Μου αρέσει πολύ η άπλα της πλατείας Συντάγματος, βρίσκω πολύ αρμονικά ενταγμένες στον χώρο τις καφετέριες που υπάρχουν εκεί και μου αρέσει ιδιαίτερα το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», το θεωρώ αληθινό στολίδι για την πόλη. Μου αρέσει, επίσης, να διασχίζω την Πανεπιστημίου, που είναι ο πιο ζωηρός δρόμος της Αθήνας αυτήν την περίοδο, κατά την οποία, λόγω οικονομικής κρίσης, η Σταδίου και η Πατησίων βρίσκονται σε παρακμή. Τα κτίρια της Πανεπιστημίου παρουσιάζουν και εξαιρετικό αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον: το θέατρο «Βρετανία», το αειθαλές «Zonar's», το πολυκατάστημα «Attica», το Νομισματικό Μουσείο –με την πανέμορφη καφετέρια του, αληθινή όαση στο κέντρο της Αθήνας–, η Αρχαιολογική Εταιρεία, το Οφθαλμιατρείο, η Ακαδημία, το Πανεπιστήμιο, η Εθνική Βιβλιοθήκη. Η Κοραή είναι ένας πολύ ατμοσφαιρικός πεζόδρομος, στη γωνία Ασκληπιού και Ακαδημίας υπάρχει ένας κουλουρτζής, πάντα χαμογελαστός, με ολόφρεσκα κουλούρια, ενώ λίγο πιο ψηλά στην Ασκληπιού, βρίσκεται ένα περίπτερο, το οποίο πουλάει και παλιά και σπάνια βιβλία και περιοδικά».

Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα θετικά και ποια τα αρνητικά του κέντρου της Αθήνας;

«Τα θετικά του κέντρου της Αθήνας είναι κάποια όμορφα κτίρια, το πλήθος των εστιατορίων, καφετεριών και μπαρ, τα θέατρα, οι κινηματογράφοι, τα βιβλιοπωλεία, κάποιοι ωραίοι πεζόδρομοι (Βουκουρεστίου, Κοραή), η ζωνρή κίνηση και ο νεανικός παλμός. Το αρνητικό είναι η χαοτική κυκλοφορία και ο εκνευρισμός που δημιουργεί».

Τι θα θέλατε να αλλάξει προς το καλύτερο εκεί και γιατί;

«Θα ήθελα να είναι λιγότερα τα αυτοκίνητα και πιο ευγενικοί και ήρεμοι οι πεζοί και οι οδηγοί».

Πως φαντάζεστε την Πανεπιστημίου σε 10 χρόνια;

«Νομίζω ότι δεν θα έχει αλλάξει σχεδόν τίποτα. Ίσως κάποια καινούρια καταστήματα στη θέση ορισμένων από τα σημερινά».

Σε πολλά λογοτεχνικά έργα βλέπουμε τους συγγραφείς να πλάθουν δικούς τους κόσμους, αφορμώμενοι από κάποια περιστατικά, πρόσωπα ακόμη και αντικείμενα της καθημερινότητάς τους. Μπορεί κατά τη γνώμη σας η λογοτεχνία να «προβλέψει» το μέλλον μίας περιοχής; Είτε αυτή είναι πόλη, είτε ολόκληρη χώρα.

«Η λογοτεχνία μπορεί να είναι προφητική για το μέλλον της ανθρωπότητας (για παράδειγμα, το 1984 του Όργουελ), αλλά πιστεύω όχι για το μέλλον μιας πόλης».

Μπορείτε να μας αναφέρετε κάποια βιβλία, παλιότερα και σύγχρονα, που να μιλούν για τη ζωή στην Αθήνα;

«Οι άθλιοι των Αθηνών του Ιωάννη Κονδυλάκη, Αργώ του Γιώργου Θεοτοκά, Μενεξεδένια πολιτεία του Άγγελου Τερζάκη, Εκάτη του Κοσμά Πολίτη, Η γιαγιά μου η Αθήνα του Κώστα Ταχτσή. Επίσης, πολύ ενδιαφέρον είναι το Αθήνα. Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και την λογοτεχνία, των Θανάση Γιοχάλα και Τόνια Καφετζάκη».

Θα μπορούσε η Αθήνα, κατά τη γνώμη σας, να γίνει μελλοντικά μία σημαίνουσα

πόλη για τα γράμματα και τις τέχνες; Να φιλοξενεί δηλαδή στο εσωτερικό της αξιόλογα εκπαιδευτικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες, χώρους πολιτισμού, εκθέσεις κ.ά.; Ή μήπως η οικονομική κρίση θα «θαμπώσει» κάπως τις λαμπρές καταβολές της;

«Εκπαιδευτικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες, χώρους πολιτισμού, εκθέσεις φιλοξενεί και τώρα η Αθήνα και υπάρχει ένα κοινό καλλιεργημένο που τα παρακολουθεί. Την ακτινοβολία του Παρισιού ή του Λονδίνου, πάντως, δεν μπορεί να την αποκτήσει, γιατί τα μεγέθη είναι διαφορετικά».

6.3 Η Αθήνα μέσα από τα μάτια ενός δημοσιογράφου

Δεν θα μπορούσαμε να ολοκληρώσουμε την εργασία, δίχως να συμπεριλάβουμε μέσα και κάποιον συνάδελφο, καθώς μία δημοσιογραφική ματιά μπορεί να προσέξει πράγματα που το κοινό μάτι αγνοεί. Επιλέξαμε λοιπόν να μιλήσουμε με τον δημοσιογράφο Γρηγόρη Μπέκο, που αρθρογραφεί στο ΒΗΜΑ και συνεργάζεται και με τον εκδοτικό οίκο Καστανιώτη. Η λιτότητα στην έκφραση, οι στοχευμένες και δωρικές απαντήσεις του, καθώς και η λακωνικότητα που τον εκφράζει, ήταν μερικοί από τους λόγους για τους οποίους και θελήσαμε να μιλήσει για το θέμα μας. Και η αλήθεια είναι πως δεν μας διέψευσε...

Πως είναι η καθημερινότητα στην Πανεπιστημίου, έτσι όπως την ζεις μέσα από την δουλειά σου;

«Η οδός Πανεπιστημίου αποτελεί μέρος της καθημερινότητας των ανθρώπων που εργάζονται στο κέντρο της Αθήνας. Το ίδιο ισχύει και για μένα. Θα έλεγε κανείς ότι, δεδομένης της συχνότητας, η Πανεπιστημίου δεν είναι παρά ένα φόντο σε μια προδιαγεγραμμένη διαδρομή. Εν μέρει, είναι έτσι. Νομίζω όμως ότι πάντα κοιτώ το κτίριο της Ακαδημίας, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, την πάλαι ποτέ έδρα της Εθνικής Βιβλιοθήκης (τη δωρεά των Βαλλιάνων). Μοιραία, επομένως, ακόμη κι όταν τρέχεις να προλάβεις, η Πανεπιστημίου είναι μια νησίδα ιστορική και πολιτισμική. Σου υπενθυμίζει ότι είσαι στην πρωτεύουσα της Ελλάδος. Όταν έχει ήλιο είναι όμορφα. Κυρίως τότε».

Ποια είναι τα θετικά και ποια τα αρνητικά αυτής της περιοχής;

«Τα αρνητικά είναι ίδια με τα αρνητικά του κέντρου, απ' ό,τι υποφέρει η

πρωτεύουσα. Η βρωμιά, κυρίως, αλλά και η βουή από τα αυτοκίνητα. Το θετικό είναι ότι στην Πανεπιστημίου διατηρούνται ακόμα κτίρια μεγάλης ιστορικής (και αρχιτεκτονικής σημασίας). Είναι κομμάτι της ταυτότητας της πόλης. Ελπίζω να μείνουν εκεί».

Πως πιστεύεις ότι θα είναι η Πανεπιστημίου σε 10 χρόνια;

«Αυτό δεν μπορώ να το ξέρω. Ελπίζω πάντως να πεζοδρομηθεί, να αυξηθούν οι εστίες πράσινου. Γιατί όχι μια ανάπλαση που θα μοιάζει με ένα ωραίο πάρκο στο κέντρο της πόλης; Έχει συμβεί σε πολλές μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις».

Τι θα ήθελες να αλλάξει εκεί προς το καλύτερο;

«Νομίζω θα ήθελα να γίνει πιο αισθητή η ανθρώπινη παρουσία, πρακτικά μιλώντας, να γίνει ένας χώρος αναψυχής, με την έννοια της ξεκούρασης (να μπορεί κάποιος να περπατήσει, να διαβάσει κάπου κτλ). Να σταματήσει η Πανεπιστημίου να είναι κόμβος άτσαλης πολυκοσμίας».

Πιστεύεις ότι το κέντρο (Πανεπιστημίου, Ομόνοια) θα εξασφαλίσει μελλοντικά το ενδιαφέρον των Αθηναίων και των επισκεπτών και θα γίνει τόπος συναντήσεων, τουριστικών περιπάτων και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ή θα είναι απλά ένα μεταβατικό σημείο, το οποίο θα προσπερνά ο κόσμος κατευθυνόμενος, είτε προς το ιστορικό κέντρο, είτε προς το λιμάνι;

«Αυτό θα εξαρτηθεί από το τι επεμβάσεις θα γίνουν στην Πανεπιστημίου. Αν μείνει ως έχει, σίγουρα θα παραμείνει ένα μεταβατικό σημείο. Μπορεί να μην αλλάξει τίποτα, μπορεί απλώς τα πράγματα να γίνουν χειρότερα. Ελπίζω η Πανεπιστημίου να αλλάξει συνολικά, μπορεί η περιοχή αυτή να κλείσει για τ' αυτοκίνητα, και να δοθεί περισσότερος ελεύθερος χώρος για τους πολίτες μέσα στην καρδιά της πρωτεύουσας. Αν γίνει αυτό, σταδιακά ίσως αποκτήσουμε και μια ενσυνείδητη σχέση με το δημόσιο χώρο, όχι όπως τώρα που είναι εξόχως ευκαιριακή ή αδιάφορη».

6.4 Ένας άνθρωπος της μόδας «φωτογραφίζει» με τα λόγια του τη ζωή στο κέντρο της πόλης

Ο στιλίστας, φωτογράφος και window dresser στο εμπορικό κέντρο Attica, Στέφανος

Ζαούσης, μένει μόνιμα στο Παγκράτι και λόγω δουλειάς ζει την Πανεπιστημίου σε διαφορετικές στιγμές της. Οπότε, όπως καταλαβαίνετε, ήταν το πλέον κατάλληλο άτομο για να μας μιλήσει για τις δύο αυτές περιοχές, τις οποίες και συμπεριλάβαμε στην διπλωματική μας. «Μ' ένα σμάρο, δυο τρυγόνια», που λέει κι ο θυμόσοφος λαός. Θεωρήσαμε, λοιπόν, σημαντικό να δώσουμε το βήμα και σ' έναν άνθρωπο που ξέρει από μόδα, τάσεις και μπορεί να διακρίνει το όμορφο εκεί που κανείς άλλος δεν μπορεί να το εντοπίσει. Μας παραχώρησε λοιπόν την ακόλουθη συνέντευξη.

Θέλουμε να μας περιγράψεις με λίγα λόγια πως είναι η ζωή στο Παγκράτι.

«Η ζωή σ' αυτή τη μεριά της πόλης είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Το Παγκράτι είναι η μόνη γειτονιά της Αθήνας που έχει τόσο διαφορετικό κόσμο και cool μαγαζιά. Δεν έχει ομοιομορφία σε αυτά, και αυτό μου αρέσει, γιατί δε βαριέσαι ποτέ. Μπορείς να βρεις και να κάνεις παρέα με όλων των ειδών τους ανθρώπους και να φας ή να πιείς από πολύ ακριβά μέρη, μέχρι φτηνές ταβέρνες και μεζεδοπωλεία. Θα τη χαρακτήριζα ως την πιο hip συνοικία της Αθήνας».

Ποια πιστεύεις ότι είναι τα θετικά αυτής της περιοχής και ποια τα αρνητικά της;

«Τα θετικά είναι αυτά που προανέφερα, δηλαδή ο κόσμος που είναι όλων των ηλικιών και τόσο διαφορετικός, καλλιτέχνες, ηθοποιοί, φοιτητές, επιχειρηματίες, άνθρωποι της μόδας, ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι... Όλοι μαζί συνθέτουν μία μικρή κοινωνία και κάνουν παρέα μεταξύ τους. Επίσης, είναι κέντρο απόκεντρο, δίπλα σε όλα, αλλά όποτε θες έχει και μέρη που μπορείς να έχεις την ησυχία σου, χωρίς να σε βλέπει κανείς. Είναι ακόμη pet friendly, έχει αμέτρητες αδέσποτες γάτες που τις ταιΐζουν οι κάτοικοι και επιτρέπονται τα σκυλιά σχεδόν παντού. Επιπλέον, δεν έχω αντικρίσει ποτέ ρατσισμό ή βία στο Παγκράτι, κάτι που το καθιστά ασφαλή γειτονιά, πολύ σημαντικό στις μέρες μας. Θα μπορούσα ακόμη να πω, πως είναι και γειτονιά με την παλιά έννοια της λέξης και ταυτόχρονα trendy, ένας συνδυασμός που δεν τον συναντάς εύκολα, και ομολογώ πως μου αρέσει πολύ. Από την άλλη πλευρά, στα αρνητικά θα συμπεριλάμβανα την έλλειψη πάρκινγκ, τα παλιά διαμερίσματα, και κάποια άχρωμα και μίζερα μαγαζιά που έχουν ξεμείνει από άλλες δεκαετίες».

Πως πιστεύεις ότι θα είναι το Παγκράτι σε 10 χρόνια;

«Το Παγκράτι πάντα είχε και θα έχει τη δική του προσωπικότητα σαν περιοχή λόγω των κατοίκων του. Πιστεύω ότι θα είναι περίπου το ίδιο, μία hip γειτονιά με όλων των ειδών τους ανθρώπους. Το μόνο που με απασχολεί είναι το ότι έχει ακριβύνει αρκετά, κυρίως λόγω του αirtnb, κάτι που δυσκολεύει τους νεότερους να βρουν σπίτι. Αλλά πιστεύω ότι κάποια στιγμή με τη φορολόγηση του αirtnb θα επανέλθουν οι τιμές σε νορμάλ επίπεδο».

Τι θα ήθελες να αλλάξει στο Παγκράτι;

«Θα ήθελα να φτιαχτούν περισσότερα δωρεάν πάρκινγκ για τους κατοίκους, να γεμίσουν όλα τα μπαλκόνια με φυτά, να βαφτούν και να ανακαινιστούν πολλές πολυκατοικίες και να φτιάξουν τις λακούβες στους δρόμους. Αυτά βέβαια ισχύουν για όλο το κέντρο της Αθήνας».

Πως είναι η καθημερινότητα στην Πανεπιστημίου, έτσι όπως την ζεις μέσα από την δουλειά σου;

«Ως ελεύθερος επαγγελματίας δεν είμαι καθημερινά στην Πανεπιστημίου και λόγω της φύσης της δουλειάς μου κινούμαι σε όλη την Αθήνα. Όποτε όμως βρίσκομαι εκεί, ή μαζεύω ρούχα για τις φωτογραφίσεις μόδας, ή δουλεύω για τις βιτρίνες του Attica. Πίνω ένα γρήγορο καφέ στο Coffee Island, τρώω ένα σάντουιτς και συνεχίζω τη δουλειά μου. Συνήθως βλέπω ανθρώπους βιαστικούς, που μοιάζουν να τρέχουν για να προλάβουν κάτι. Όταν λοιπόν στήνω μία βιτρίνα, θέλω να κάνω τον κόσμο να σταματήσει για λίγο, να δει κάτι όμορφο, που με λίγο χρώμα θα του φτιάξει τη διάθεση».

Ποια είναι τα θετικά και ποια τα αρνητικά αυτής της περιοχής;

«Τα θετικά είναι ότι έχει αναβαθμιστεί πολύ με το Citylink, τον πεζόδρομο της Βουκουρεστίου και τις ακριβές boutiques που υπάρχουν στους γύρω δρόμους. Είναι επίσης η μόνη περιοχή του κέντρου που θυμίζει Παρίσι και αρκετά καθαρή. Το μόνο αρνητικό της περιοχής είναι ότι έχει πολλούς κλέφτες και επαίτες στο δρόμο, οπότε πρέπει να έχεις τα μάτια σου δεκατέσσερα».

Πως πιστεύεις ότι θα είναι η Πανεπιστημίου σε 10 χρόνια;

«Ελπίζω να πεζοδρομηθεί, όπως είχαν πει. Πιστεύω ότι αν γίνει αυτό θα είναι, οπτικά τουλάχιστον, η πιο όμορφη γειτονιά του κέντρου. Πάντα η Πανεπιστημίου θα είναι το ακριβό εμπορικό κέντρο, γιατί είναι δίπλα στο Σύνταγμα και όλοι οι ξένοι πηγαίνουν εκεί για shopping».

Τι θα ήθελες να αλλάξει εκεί προς το καλύτερο;

«Θα ήθελα να πεζοδρομηθεί, για να μπορεί ο κόσμος να την ευχαριστηθεί περισσότερο, και να μη τη διασχίζει απλά, αλλά να στέκεται εκεί, να χαλαρώνει, να κάνει τα ψώνια του, και ούτω καθεξής. Τέλος, θα ήθελα να υπάρξει περισσότερη αστυνόμευση, γιατί γίνονται κλοπές. Είτε γίνει, είτε όχι η πεζοδρόμηση, καλό θα ήταν να μπορείς να κυκλοφορείς εκεί με ασφάλεια και ξεγνοιασιά».

6.5 Οι σκέψεις ενός Κοινωνιολόγου για το κέντρο της Αθήνας

Ο κοινωνιολόγος και δημοσιογράφος Τάσος Ιωαννίδης, που εργάζεται στο Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής και Ενημέρωσης, έχει να μας πει μερικά σημαντικά πράγματα για το κέντρο της ελληνικής πρωτεύουσας, που αλλάζει πρόσωπο με γρήγορους ρυθμούς. Ο κ. Ιωαννίδης έχει ζήσει πολλά χρόνια στο εξωτερικό και μπορεί να κάνει μία σύγκριση με τα δεδομένα που ισχύουν εκτός συνόρων, ενώ είναι πλήρως ενημερωμένος για όλες τις εξελίξεις που συντελούνται σε τοπική και παγκόσμια κλίμακα. Στη συνέχεια ακολουθεί η συνέντευξη που μας παραχώρησε!

Πως είναι η καθημερινότητα στην Πανεπιστημίου και την Ομόνοια, έτσι όπως την ζείτε μέσα από την δουλειά σας;

«Πανεπιστημίου και Ομόνοια, είναι η κεντρική γραμμή των Αθηνών. Σε όλα τα σημεία της κεντρικής αυτής γραμμής μπορεί κανείς να δει πρόσωπα και εκδηλώσεις που αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό κομμάτι της ελληνικής κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας, καθώς στη γραμμή αυτή κινείται συνήθως ο κόσμος της διαμαρτυρίας (διαδηλώσεις), της καθημερινότητας (πολίτες που κινούνται προς και από τη δουλειά ή άνεργοι που αναζητούν εργασία), ο κόσμος που αναζητά λίγη ξεκούραση στα καφέ και μικρά snack bar, ο κόσμος που επισκέπτεται την Αθήνα (οι τουρίστες), αλλά και ένα τμήμα του ελληνικού κοινωνικού περιθωρίου (επαίτες, μικροαπατεώνες,

εξαρτημένα άτομα). Στον ιστό αυτού του χώρου μπορεί κανείς να παρατηρήσει επίσης και τους Έλληνες οδηγούς, που σε σημαντικό βαθμό κατευθύνονται στο χώρο του προορισμού τους βιαστικά, συχνά νευρικά και συνήθως πιο γρήγορα από το επιτρεπτό. Παρά ταύτα, περπατώντας ή κινούμενος κάποιος στον χώρο, μπορεί να αναλογιστεί ότι στον ίδιο χώρο στο μακρινό παρελθόν έχουν από το ίδιο σημείο περάσει πρόσωπα που έμειναν στην ιστορία.

Παλαιότερα η προσοχή των περαστικών προσελκύετο από τον κουλουροπώλη, τον καστανά ή τον παγωτατζή. Ίσως και από κάποιες εμπορικές πινακίδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σήμερα το ενδιαφέρον του κάθε περαστικού διαχέεται σε ένα πλήθος χαρακτηριστικών ανθρώπων, σε εκδηλώσεις που συχνά ξεφεύγουν από το ανθρώπινα αποδεκτό, αλλά και σε φιγούρες ανθρώπινες που είναι το ακριβώς αντίθετο!

Στην Ομόνοια ιδιαιτέρως μπορεί κανείς, βλέποντας προσεκτικά, να διακρίνει τα βήματα της εξέλιξης της κοινωνίας μας μέσα σε μια διαδρομή κρίσης και οικονομικής παρακμής. Είναι αρκετά λιγότερες οι ωραίες εικόνες σε σύγκριση με προηγούμενες δεκαετίες. Είναι πολύ λιγότερα τα πρόσωπα που δείχνουν χαρούμενα και ήρεμα.

Είναι λοιπόν η κεντρική γραμμή των Αθηνών, Ομόνοια-Πανεπιστημίου, η περιοχή της ελληνικής πρωτεύουσας που μας τροφοδοτεί με εικόνες καθημερινές, αντιπροσωπευτικές της κοινωνικής μας πραγματικότητας, αλλά και της βαλκανικής κακομοιριάς (λόγω και του πλήθους των Βαλκάνιων επαιτών, κλπ)».

Ποια είναι τα θετικά και ποια τα αρνητικά αυτών των περιοχών;

Στα θετικά της περιοχής είναι ότι βρίσκεται ακριβώς στο κέντρο της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και καλλιτεχνικής ζωής. Όλα βρίσκονται πολύ κοντά και είναι προσβάσιμα σχεδόν από όλους. Χρειάζεται κανείς να κινηθεί μόνο λίγο, για να μπορέσει να βρεθεί παντού, ενώ περπατώντας στην Πανεπιστημίου είναι πάρα πολύ πιθανό να συναντηθεί με πολλούς γνωστούς που επίσης περπατούν στους ίδιους χώρους. Στα αρνητικά είναι το ότι βρίσκεται κανείς συνεχώς μέσα στην ρύπανση και την ηχορύπανση, ενώ συχνά βλέπει και εικόνες που στεναχωρούν και θλίβουν».

Πως πιστεύετε ότι θα είναι η Πανεπιστημίου και πως η Ομόνοια σε 10 χρόνια;

«Όσο περνάει ο καιρός και σιγά σιγά θα καταφέρουμε να ξεφύγουμε από την βαθιά επηρεασμένη από την κρίση εικόνα της Ελλάδας, πιστεύω ότι θα περνάμε από την Πανεπιστημίου για την Ομόνοια σε κατάφυτο πεζόδρομο, με μόνο το τραμ να κινείται σ' αυτόν. Οπωσδήποτε θα έχει περιοριστεί το φαινόμενο της επαιτείας και το κοινωνικό περιθώριο δεν θα έχει τόσο ισχυρή παρουσία εδώ. Τέλος, πιστεύω ότι θα διαμορφωθεί εδώ μια περιοχή της πρωτεύουσας που θα είναι καθαρή και θα αποτελεί τμήμα των καλύτερων χώρων αναψυχής στο κλεινό άστυ».

Τι θα θέλατε να αλλάξει σ' αυτές τις περιοχές προς το καλύτερο;

«Θα ήθελα να δω περισσότερη καθαριότητα, ευπρεπή και πράσινα πεζοδρόμια, να μην είναι τόσο δυνατός ο θόρυβος και να βελτιωθεί η οδήγηση των Αθηναίων, ώστε να είναι σεβαστά και τα δικαιώματα των πεζών, αλλά και των ΑΜΕΑ, ακόμη και των ζώων. Θα ήθελα περισσότερο πράσινο και χώρους που να προσφέρουν ανάσα στον περαστικό που θα ήθελε να πει έναν καφέ ή αναψυκτικό διαβάζοντας την εφημερίδα του, το περιοδικό του, ένα βιβλίο, ή έστω να επικεντρωθεί στο κινητό ή στο tablet του».

Πιστεύετε ότι το κέντρο (Πανεπιστημίου, Ομόνοια) θα εξασφαλίσει μελλοντικά το ενδιαφέρον των Αθηναίων και των επισκεπτών και θα γίνει τόπος συναντήσεων, τουριστικών περιπάτων και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή θα είναι απλά ένα μεταβατικό σημείο, το οποίο θα προσπερνά ο κόσμος κατευθυνόμενος, είτε προς το ιστορικό κέντρο, είτε προς το λιμάνι;

«Πιστεύω ότι οι οικιστικές και ρυμοτομικές παρεμβάσεις θα καθορίσουν τη χρήση που θα έχει και στο μέλλον η περιοχή. Προς το παρόν είναι η “ψυχή” του κοινωνικού, πολιτικού, οικονομικού και καλλιτεχνικού κέντρου της Αθήνας. Αυτό είναι πολύ δύσκολο να αλλάξει. Ωστόσο, πολλά έχουν αλλάξει από τότε που η Ομόνοια ήταν η πλατεία που ο ελληνικός λαός ζούσε εκεί σε μια “εθνική” μοναξιά. Σήμερα η περιοχή έχει γίνει ο χώρος συνάντησης κυρίως των ξένων μεταναστών και προσφύγων, ενώ οι νεοέλληνες πολύ λιγότερο θέλουν να σταματούν εδώ. Πιστεύω ότι όσο ο χώρος αυτός φιλοξενεί χώρους τέχνης, τόσο και θα παραμένει ζωντανός! Ενδεικτικό είναι ότι λίγα μόλις μέτρα από την Ομόνοια, στους χώρους του Εθνικού Θεάτρου, περιοχή που πριν από λίγα χρόνια ήταν σχεδόν απαγορευμένη για περίπατο τη νύχτα, τώρα βλέπει κανείς

μέχρι αργά νέους και μεγαλύτερους να κινούνται στο πεζοδρόμιο ξέγνοιαστα και ήρεμα. Θεωρώ λοιπόν ότι και η περιοχή αυτή, στο σύνολο, μπορεί να εξυπηρετεί τους Αθηναίους και στο μέλλον ως χώρος που προσφέρει λίγο πολύ ό,τι και σήμερα».

6.6 Μία παράδοξη, άγνωστη στο ευρύ κοινό και όμορφη πτυχή της πρωτεύουσας

Πριν από μερικούς μήνες ήρθαμε σε επικοινωνία με τον κ. Παναγιώτη Δευτεραίο, ο οποίος κάνει ταξίδια στο κέντρο της γης, και είναι ο πλέον κατάλληλος άνθρωπος για να μας μιλήσει για την υπόγεια Αθήνα και την πόλη που βρίσκεται κάτω από την σύγχρονη ελληνική πρωτεύουσα. Μας μίλησε, λοιπόν, για το επάγγελμά του, μας αποκάλυψε πολλά μυστικά και μας εξέφρασε κάποια όνειρά του για το μέλλον...

Δώστε μας έναν ορισμό της «Αστικής Σπηλαιολογίας».

«Από τη σελίδα μας μεταφέρουμε: “urban speleology” (αστική σπηλαιολογία) είναι η εξερεύνηση, φωτογράφιση, ιστορία υπογείων στοών καταφυγίων, οχυρών, υδραγωγείων, ρεμάτων, υπονόμων, ορυχείων, λατομείων, στοών διαφυγής, πηγαδιών, κατακόμβων, υπογείων εγκαταλειμμένων αστικών κτιρίων, κάστρων, εκκλησιών, σπηλαίων της πόλης.

Παράλληλα με τη μελέτη των φυσικών σπηλαίων, η συνεχώς αυξανόμενη επιθυμία για υπόγεια εξερεύνηση, οδήγησε πολλούς σπηλαιολόγους (και όχι μόνο) στην αναζήτηση περισσότερων υπογείων κοιλωμάτων, κατασκευασμένων αυτή τη φορά από τον άνθρωπο. Έτσι, άρχισαν να ανακαλύπτουν και να εξερευνούν τεχνητά υπόγεια κοιλώματα, κατασκευασμένα από την αρχαιότητα μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, διαφόρων χρήσεων και χαρακτηριστικών, όπως σήραγγες μεταφοράς υδάτων (υδραγωγεία, καλυμμένα ρέματα, υπονόμους), γαλαρίες ορυχείων, μεταλλείων, λατομείων, φρέατα (πηγάδια) εξαερισμού ή επισκέψεως των παραπάνω σπηράγγων, μυστικές στοές ασφαλούς διαφυγής παλαιών κτιρίων (σπιτιών, κάστρων, εκκλησιών), τούνελ στρατιωτικών καταφυγίων και οχυρών, κατακόμβες, υπόγειους χώρους ταφής, κρύπτες, οστεοφυλάκια, και κάθε είδους υπόγειες εγκαταστάσεις παλαιές ή και εγκαταλειμμένες σύγχρονες, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον το οποίο προσομοιάζεται με εκείνο για τις σπηλιές, περισσότερο -θα λέγαμε- όσον αφορά τον τρόπο κίνησης και την παρουσία σε κλειστό σκοτεινό περιβάλλον κάτω από τη γη. Ο ειδικός εξοπλισμός

κατάβασης για τις στοές, είναι συνήθως απαραίτητος μόνο στις περιπτώσεις προσέγγισης μέσω φρεάτων.

Παρ' όλο που συνήθως οι τεχνητές σήραγγες (ειδικά οι επενδεδυμένες) δεν εμφανίζουν σταλακτιτικό διάκοσμο, εκτός πολλές φορές από τις λαξευτές στο φυσικό έδαφος και από κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις χτισμένων στοών, κεντρίζουν το ενδιαφέρον των εξερευνητών τους για άλλους λόγους. Εδώ ερχόμαστε αντιμέτωποι με την πρόκληση της εξερεύνησης του άγνωστου μήκους και των πιθανών διακλαδώσεων ενός τέτοιου υπόγειου συμπλέγματος, όπως και με τις πιθανότητες εντοπισμού παλαιού εγκαταλειμμένου υλικού σχετικού με τη χρήση των εγκαταστάσεων, κάτι που ισχύει σε πολύ μικρότερο βαθμό στα σπήλαια, αφού πολλά από αυτά δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ από τον άνθρωπο.

Έτσι λοιπόν, παρ' όλο που η ανθρώπινη παρουσία τόσο στα σπήλαια όσο και στις υπόγειες στοές ξεκινάει από πάρα πολύ παλιά (παλαιότερα πάντως στα σπήλαια που αποτέλεσαν χώρους κατοίκησης), οι τεχνητές κοιλότητες ενώ ανοίχτηκαν από ανθρώπινο χέρι, καθυστέρησαν να αποτελέσουν συστηματικό αντικείμενο της ανθρώπινης έρευνας, στο επίπεδο φυσικά της εξερεύνησης μετά από ανακάλυψη. Γιατί βέβαια, εδώ προηγήθηκαν σημαντικότερες επιστημονικές μελέτες σχετικές με την κατασκευή των εν λόγω σπηραγγών, που αφορούν το αντικείμενο της επιστήμης του Πολιτικού Μηχανικού, εν αντιθέσει με τα σπήλαια που είναι έργα της φύσης.

Επειδή τώρα η παράλληλη και παρεμφερής με τη σπηλαιολογία αυτή δραστηριότητα αποτέλεσε ξεχωριστό ερευνητικό κλάδο σε όλες σχεδόν τις χώρες που την ανέπτυξαν, έπρεπε να αποκτήσει και τη δική της ονομασία. Δεδομένου λοιπόν ότι οι περισσότερες από αυτές τις υπόγειες κατασκευές αναπτύσσονταν κάτω από αρχαίες ή σύγχρονες πολιτείες, ή έστω κατασκευάζονταν σε περιοχές με αισθητή την ανθρώπινη παρουσία, καθιερώθηκε σταδιακά μα σε παγκόσμια κλίμακα, ο διεθνής όρος “urban speleology”, που εκφράζεται στα ελληνικά ως αστική σπηλαιολογία.

Παρ' όλο λοιπόν που δεν αφορά την επίσκεψη σπηλαίων (εκτός κι αν κατατάξουμε εδώ μερικά αστικά σπήλαια), ο όρος διαδόθηκε και χρησιμοποιείται ευρέως σε κάθε γωνιά της γης, όπου αναπτύσσεται ανάλογη δραστηριότητα: από τις ανενεργές

σήραγγες του μετρό στη Νέα Υόρκη, μέχρι τις δαιδαλώδεις κατακόμβες στα σπλάχνα του Παρισιού, και από τα υπόγεια bunkers (αντιαεροπορικά καταφύγια) του Βερολίνου, μέχρι τις βαθιές γαλαρίες των ανθρακωρυχείων του Βελγίου, και τα δίκτυα των υπονόμων του Λονδίνου.

Στην Ιταλία δε, η αστική σπηλαιολογία (speleologia urbana) που αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του '60, αποτελεί και επισήμως κλάδο της Ιταλικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας, με σκοπό την καταγραφή και την τυπολογική ταξινόμηση των τεχνητών υπόγειων έργων της χώρας (κατακόμβες, υδραγωγεία, υπόγεια ρέματα, πηγάδια, πολεμικά καταφύγια, λατομεία κ.λπ.) την οργάνωση των χωρών μελέτης και έρευνας, και τέλος την παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε επιστημονικά συνέδρια.

Αντιθέτως, στην Ελλάδα ο όρος αστική σπηλαιολογία ήταν ανύπαρκτος μέχρι που δημιουργήθηκε (2013) το ομώνυμο ιστολόγιό μας, το οποίο μετράει πέντε επιτυχημένα χρόνια συνεχούς τακτικής παρουσίας στον χώρο, παραμένοντας μοναδικό στο είδος του».

Πότε ξεκίνησε η δική σας δράση; Από πόσα μέλη αποτελείται και με τι ακριβώς ασχολείστε;

«Το urbanspeleology.blogspot.gr γιόρτασε τον Μάρτιο τα πέμπτα γεννέθλιά του, με ένα μέσο μηνιαίο ρυθμό δημοσιεύσεων δράσεων της ομάδας μας, οι οποίες είχαν ήδη ξεκινήσει με αυτό τον χαρακτήρα, συστηματικά από το 2009 και μετά. Μετράμε λοιπόν, εκτός από τα πέντε χρόνια διαδικτυακής παρουσίας, και εννιά χρόνια στο πεδίο των εξερευνήσεων. Ο όρος "αστική σπηλαιολογία", παρ' όλο που ήταν καθιερωμένος σε κάποιες χώρες εκτός Ελλάδας, εγχώρια δεν είχε χρησιμοποιηθεί (τουλάχιστον όχι ανοικτά, ώστε να τον εντοπίσουμε) μέχρι την έναρξη του ιστολογίου, κι εδώ επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθεί στα ελληνικά με αρκετή επιφύλαξη, καθώς γνωρίζαμε ότι κατά κύριο λόγο το αντικείμενο δεν αφορά σπήλαια, αλλά τεχνητές υπόγειες κοιλότητες. Έκτοτε βλέπουμε όμως ότι έχουν αρχίσει δειλά και άλλοι ομοϊδεάτες "συνάδελφοι" να τον χρησιμοποιούν ως δεδομένο, και αυτό είναι κάτι ευχάριστο.

Οι άνθρωποι που επιλέγουν, οργανώνουν και υποστηρίζουν τις δράσεις που προβάλλονται είναι κατά κύριο λόγο συγκεκριμένοι, αλλά λειτουργούν χωρίς να έχουν

συνάψει μεταξύ τους κάποια συμφωνία περί "ίδρυσης ομάδας" και όλα αυτά τα ύποπτα σχετικά που συναντάμε κατά καιρούς με "ομάδες" εξερεύνησης που "ιδρύονται" με τυμπανοκρουσίες και έπειτα εξαφανίζονται. Εμείς απλά κάνουμε το κέφι μας, το χόμπι μας, ακόμη και τη δουλειά μας με αγάπη και μεράκι. Μέσα στα χρόνια αυτά μια -ας πούμε- τετραμελής "βασική ομάδα - πυρήνας" δημιουργήθηκε και παρέμεινε σταθερή λόγω των κοινών ενδιαφερόντων, λειτουργώντας σε τελείως ελεύθερο και φιλικό πλαίσιο, εξορμώντας συχνά παρέα και με άλλους φίλους, ή και ο καθένας μόνος του, χωρίς να υπάρχει φυσικά κάποια σχετική δέσμευση-υποχρέωση από τον καθένα προς τους άλλους.

Σε συνήθειες "καθημερινές" δράσεις (κυρίως διερευνητικές επισκέψεις) είμαστε δύο ή τρία άτομα, ενώ όταν προκύψει κάποια μεγαλύτερης σημασίας "δύσκολη" εξερεύνηση, είμαστε οπωσδήποτε τρία, τέσσερα ή περισσότερα άτομα. Αλλά σε κάθε περίπτωση, όλα λειτουργούν πολύ περισσότερο σαν μια παρέα που κάνει το κέφι της, παρά σαν ομάδα που αποτελείται από συγκεκριμένα μέλη, από τα οποία το καθένα έχει το ρόλο του. Βέβαια, είναι πολύ ευχάριστο το γεγονός ότι τελικά αυτό πάντα συμβαίνει από μόνο του, χωρίς να είναι όμως προκαθορισμένο! Δηλαδή, όλα γίνονται όπως πρέπει, ο καθένας που βρίσκεται εκεί, πράττει -όταν χρειαστεί- όπως ακριβώς χρειάζεται, όχι επειδή κάποιος του έχει δώσει ένα ρόλο, αλλά επειδή όταν είναι ανάγκη, αναλαμβάνει μόνος του το ρόλο που απαιτείται να έχει εκείνη τη στιγμή. Είναι δηλαδή πράγματι σαν μια ομάδα που όμως λειτουργεί αυθόρμητα, αλλά απόλυτα αποτελεσματικά! Εξάλλου, είμαστε όλοι πρώτα φίλοι, και εκτός του ότι νοιάζεται ο ένας τον άλλο, γνωρίζουμε και τι ακριβώς αρέσκεται ή μπορεί καλύτερα ο καθένας να κάνει. Έτσι, οι οποιοδήποτε "ρόλοι" αναλαμβάνονται αυτόματα».

Τι αποσκοπείτε να κερδίσετε σαν ομάδα; (προβολή και αξιοποίηση υπόγειων μνημείων - εξερεύνηση και προσωπική ικανοποίηση - καταγραφή σηράγγων κ.ά - έκδοση κάποιου βιβλίου)

«Όλα όσα αναφέρετε εδώ αποτελούν στόχους μας, και πρωτίστως η ενασχόλησή μας αυτή που ξεκίνησε ως χόμπι και δημιούργησε το ιστολόγιο που αποτελεί -ήδη- μια ζωντανή ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια καταγραφής του σχετικού υλικού σε εθνικό επίπεδο. Όμως, να πούμε εδώ ότι ειδικά τα πρώτα χρόνια, ανταλλάξαμε ή δώσαμε

απλόχερα πολύ υλικό σχεδόν σε όποιον μας το ζητούσε, είτε ως ενημέρωση (π.χ. οδηγίες πρόσβασης τοποθεσιών), είτε υλικό (πληροφορίες, φωτογραφίες) ως βοήθεια για συγκεκριμένο σκοπό, κάνοντας μάγκες πολλούς. Κάποιοι από αυτούς στάθηκαν αχάριστοι, κάποιοι άλλοι ευτυχώς όχι. Από αυτές μας τις πράξεις, προέκυψαν διάφορα άρθρα, δημοσιεύματα, εκπομπές, βιβλία, τα οποία δεν υπέγραφε κάποιος από εμάς. Ενίοτε τα υπέγραφαν άνθρωποι που εργάστηκαν και οι ίδιοι πάνω στο υλικό, ή άλλες φορές κάποιοι που απλά εκμεταλλεύτηκαν το γεγονός ώστε να αυτοπροβληθούν.

Εμείς μεταξύ μας, όταν δούμε ή διαβάσουμε κάτι και μας ενδιαφέρει, προσπαθούμε, ερευνούμε και το εντοπίζουμε, έχοντας ως αρχή να μην ρωτάμε! Και κάποιες από τις φορές που αποφασίσαμε να ρωτήσουμε κάποιον, δεν μας είπαν όλοι! Τόσα χρόνια μάθαμε ότι η επίσκεψη ενός σημείου ενδιαφέροντος αποκτά πολύ μεγαλύτερη αξία όταν η έρευνα, ο εντοπισμός και η ανακάλυψή του γίνει με ίδιο κόπο, αντί να δοθεί ως "μασημένη τροφή".

Όπως και να χει όμως, και επειδή αρκετές ακόμα από τις υπόγειες θέσεις της Αθήνας δεν είναι εύκολα προσβάσιμες, για τεχνικούς ή γραφειοκρατικούς λόγους, έχουν διαφυλαχθεί μεταξύ μας, και όχι φυσικά για να τις κρατήσουμε για τους εαυτούς μας, αλλά για να μπορέσει να εκδοθεί (το συντομότερο) ένα πλήρες και αληθινό βιβλίο (μαζί με μεγάλο πρωτότυπο χάρτη) αρχικά για την υπόγεια Αθήνα, και αργότερα άλλο για τον Πειραιά, και ίσως και για την υπόλοιπη Αττική, κ.λπ. που θα έχει αποκλειστικό υλικό να παρουσιάσει, καταρρίπτοντας αστικούς μύθους και θρύλους που έπλασαν προλαλήσαντες.

Όσον αφορά τώρα στην προβολή και αξιοποίηση υπόγειων μνημείων, η ιδέα αυτή αποτελεί την κυριότερη φιλοδοξία μας. Ήδη στο πλαίσιο της προσωπικής μου διδακτορικής διατριβής (ως Πολιτικός Μηχανικός) στα αρχαία υπόγεια υδραυλικά έργα, που εκπονείται στον Τομέα Υδατικών Πόρων και Περιβάλλοντος της Σχολής Πολιτικών Μηχανικών του ΕΜΠ, έχουν κατατεθεί σε αρμόδιους φορείς (Εφορείες Αρχαιοτήτων, ΕΥΔΑΠ) προτάσεις για ανάδειξη και τουριστική ή και λειτουργική αξιοποίηση συγκεκριμένων τμημάτων αρχαίων υδραγωγείων της Αθήνας, όπως το Αδριάνειο. Καταβάλλονται δε προσπάθειες για την εξασφάλιση μερικής χρηματοδότησης συγκεκριμένων έργων, μέσω ευρωπαϊκών ή άλλων ερευνητικών προγραμμάτων, και ενώ

δεν έχει ακόμη επιτευχθεί κάποιος από τους στόχους αυτούς, ελπίζουμε μέσα από τις προτάσεις που βρίσκονται σε εκκρεμότητα, να προκύψει τελικά κάτι θετικό, που θα οδηγήσει σε μια ευχάριστη εξέλιξη των πραγμάτων για το μέλλον.

Επίσης, σε έναν άλλο τομέα δράσης, εντοπίζουμε και επισκεπτόμαστε υπόγειους εγκαταλελειμμένους χώρους καταφυγής πολέμου με ενδιαφέρον που σχετίζεται με τη μελέτη της ιστορίας τους, τη συμβολή τους στα αμυντικά έργα των περιοχών όπου βρίσκονται, αλλά και με τα κατασκευαστικά και τεχνικά στοιχεία τους, προσπαθώντας πάντα -όπου αυτό είναι δυνατόν- να συνεισφέρουμε ενεργά στην ώθηση για την ανάδειξη και τη μελλοντική αξιοποίησή τους, ένα ζήτημα που φαίνεται -αισιόδοξα- να έχει αρχίσει να κεντρίζει το ενδιαφέρον κάποιων Δήμων της Αττικής και όχι μόνο, κατά το τελευταίο διάστημα που διανύουμε.

Η δράση μας τα τελευταία δύο χρόνια επεκτείνεται και σε επαγγελματικό επίπεδο, με το τεχνικό μας γραφείο "Αστική Σπηλαιο-Μηχανική", που συνεργαζόμενο με καταξιωμένους επιστήμονες και μηχανικούς του χώρου, και υποστηριζόμενο από την ομάδα εξερευνήσεων της Αστικής Σπηλαιολογίας που απαρτίζεται από εκπαιδευμένους έμπειρους σπηλαιολόγους μηχανικούς και τεχνικούς, παρέχει προς κάθε ενδιαφερόμενο ολοκληρωμένες μελέτες και υπηρεσίες ανάπλασης - αξιοποίησης παλαιών καταφυγίων και άλλων ιστορικών υπόγειων κατασκευών ως τουριστικά μνημεία - χώρους ιστορικής μνήμης. Προωθούμε την ιδέα που υποστηρίζει ότι η συμβολή στη ζωντανή ανάδειξη της σύγχρονης πολεμικής ιστορίας της χώρας μας, είναι χρέος όλων μας.

Οι υπηρεσίες μας είναι διαθέσιμες τόσο για ιδιωτικούς φορείς και μεμονωμένους ιδιώτες, όσο και για δημόσιους φορείς, όπως Δήμους, Περιφέρειες κ.λπ. Ιστορική έρευνα, αυτοψίες, επιθεωρήσεις, ταυτοποίηση χρήσης χώρων και αναπαράσταση λειτουργίας τους, έλεγχος στατικής επάρκειας, τεχνικές εκθέσεις, αποτυπώσεις (τοπογράφηση, φωτογράφηση, κινηματογράφηση) παλαιών υπόγειων δυσπρόσιτων τεχνικών έργων (και σε μεγάλα βάθη), από απόλυτα εξειδικευμένο και άρτια εκπαιδευμένο προσωπικό, με χρήση ειδικού και εγκεκριμένου τεχνικού εξοπλισμού ασφαλείας. Η σελίδα της Urban Speleo Engineering στο Facebook (<https://www.facebook.com/UrbanSpeleoEngineering/>) παρέχει δυνατότητα για επικοινωνία μαζί μας, για οποιαδήποτε πρόταση ή συμβουλή».

Πόσο μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόγεια Αθήνα; Υπάρχει κάποια σύνδεση ανάμεσα στην υπόγεια πόλη με την επίγεια που ζούμε σε καθημερινή βάση;

«Η υπόγεια Αθήνα παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον, αν και δεν υπάρχει ένα ενιαίο δίκτυο υπογείων στοών. Ωστόσο, υπάρχουν πάμπολλα μεμονωμένα σημεία ενδιαφέροντος, μήκους είτε πολλών χιλιομέτρων, είτε περιορισμένης έκτασης. Οι είσοδοι μπορεί είτε να μην υπάρχουν καν σήμερα, είτε να βρίσκονται κλεισμένες στο εσωτερικό ή το υπόγειο μια εκκλησίας, ή μπορεί να βρίσκονται και τελείως ανύποπτα κάτω από ένα απλό καπάκι στο δρόμο ή στο πεζοδρόμιο, όπως στην οδό Λ. Ριανκούρ (Αμπελόκηποι) όπου έχουμε πρόσβαση στο Αδριάνειο υδραγωγείο, στην πλατεία Αγ. Θωμά (Γουδή) όπου έχουμε πρόσβαση στο “Πεισιστράτειο” υδραγωγείο προς Εθνικό Κήπο, στο πεζοδρόμιο μπροστά στον λόφο Αρδηττού (Στάδιο) όπου έχουμε πρόσβαση στο υπόγειο δίκτυο του Ιλισού προς Καλλιθέα, Ζωγράφου, Καισαριανή, κ.ά. Στην εποχή μας, μόνο τα καλυμμένα ρέματα, όπως ο Ιλισός είναι περιπτώσεις υπογείων στοών μέσω των οποίων μπορεί να βρεθεί κανείς υπογείως από τη μια άκρη της πόλης στην άλλη. Ωστόσο, θα πρέπει να τονίσουμε ότι κρύβουν πολλούς κινδύνους από ολίσθηση, πτώση και έκθεση σε μολυσμένα νερά, έντομα και τρωκτικά, κινδύνους σχετικούς με την ποιότητα του αέρα στο εσωτερικό των σπηραγγών (οι οσμές είναι πολύ έντονες), σχετικούς με την παρουσία επικίνδυνων ανθρώπων που ενδέχεται να βρίσκουν “καταφύγιο” σε αυτά τα υπόγεια και τέλος μεγάλο κίνδυνο έκθεσης σε συνθήκες που μπορεί να προκαλέσουν πνιγμό, εάν βρέξει ξαφνικά και δυνατά κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Οι στοές αυτές, αν και εύκολα προσβάσιμες κάποιες, είναι αποχετευτικοί αγωγοί κυρίως των ομβρίων υδάτων (αλλά όχι μόνον αυτών) και έργα αντιπλημμυρικής προστασίας, μπορεί να ανήκουν στο παντορροϊκό σύστημα (όπου ρέουν τα πάντα, και λύματα) και δεν είναι κατασκευασμένες για να αποτελέσουν οδούς κίνησης προσωπικού ή ασφαλούς διαφυγής.

Τυπολογική κατηγοριοποίηση υπογείων στοών της Αθήνας, χαρακτηριστικά παραδείγματα:

1) Αρχαίες σήραγγες υπόγειων υδραγωγείων μήκους πολλών χιλιομέτρων, κάποια τμήματα από τα οποία βρίσκονται ακόμα σε χρήση

- Αδριάνειο Υδραγωγείο, (Κολωνάκι-Πάρνηθα-Πεντέλη) 140 μ.Χ., μήκος 20 km,

σε βάθος ως 40 m.

- Υδραγωγείο Εθνικού Κήπου (Υμηττός-Παπάγου) 4ου αι. π.Χ., 6.5 km, σε βάθος ως 14 m.
- Υδραγωγείο Πνύκας (σύνθετο σύστημα δύο επιπέδων-εποχών, κρήνη).

Τα δύο τελευταία σχετίζονται άμεσα με το διάσημο Πεισιστράτειο υδραγωγείο

2) Παλαιό (τέλη 19ου) και σύγχρονο δίκτυο υπονόμων από καλυμμένα ρέματα:

- Κυκλοβόρος, Προφ. Δανιήλ, Ιλισός, κ.ά. Σε χρήση (αποχέτευση ομβρίων και παντορροϊκά).
- Χρήση ως σήραγγες μυστικών μετακινήσεων (Μ. Βρετανία 1944, ριφιφι τράπ. Εργασίας 1992).

3) Μεμονωμένα καταφύγια (εποχής 2ου Παγκοσμίου) δεκαετίες 1930-40

- Τα πιο κεντρικά: λόφος Αρδηττού, λόφος Λυκαβηττού, ανατολικά Εθνικού Κήπου

4) Σήραγγες διαφυγής (φυλάσσονται, είναι κλειστές ή αποτελούν θρύλους– παραδόσεις)

- Παλαιών Ανακτόρων (Βουλή) υφίσταται, με κατάληξη στο Προεδρικό Μέγαρο.
- Αγ. Ισιδώρας Λυκαβηττού προς Γαλάτσι, Πεντέλη (ανεξακρίβωτος θρύλος).
- Αγίας Δύναμης Μητροπόλεως προς Ακρόπολη, Καισαριανή (ανεξακρίβωτος θρύλος).

5) Υπόγεια εκκλησιών (χαμένα ή αποκλεισμένα, αξιοποιημένα – επισκέψιμα)

- Ρωσική Εκκλησία (ρωμαϊκό βαλανείο, “κατακόμβες”, συσχετισμός με Πεισιστράτειο και Αδριάνειο υδραγωγείο, επισκέψιμο κατόπιν αιτήσεως, σε μικρό βάθος από επιφάνεια).
- Αγία Δύναμη (σπηλαιώδης χώρος λατρείας Ηρακλή, εργαστήριο πυρίτιδας 1821,

κρύπτη κειμηλίων Μονής Πεντέλης. Χωρίς πρόσβαση (μάλλον σφραγισμένο), βάθος: 15 μέτρα.

- Αρχιεπισκοπή (Άγιος Ανδρέας, Πλάκα), υπάρχει σήραγγα και κατακόμβη (“αρχαία κρύπτη”), κατά την τουρκοκρατία κρησφύγετο της Μονής Αγ. Φιλοθέης (σφραγισμένο).
- Αγία Μαρίνα-Αστεροσκοπείο (λόφος Νυμφών) αρχαίος υπόγειος χώρος: βαπτιστήριο σε χρήση.
- Άγιοι Πάντες (Αμπελόκηποι) υπόγειος θάλαμος, όπου αναβλύζει αγίασμα και οστεοφυάκιο.

6) Μεγάλα υπόγεια δίκτυα ορυχείων (λιγνίτη) με δαιδαλώδη συμπλέγματα στοών και επιπέδων.

- Λιγνιτωρυχεία Ανθούπολης - Περιστερίου (1935-1957) και Καλογρέζας - ΟΑΚΑ (1938-1962)

7) Σπήλαια πόλης (φυσικές υπόγειες κοιλότητες).

- Μυκηναϊκής Κρήνης Β. Κλιτύς Ακροπόλεως (χρησιμοποιήθηκε στην αρχαία τελετή των Αρρηφόρων, και το 1941 από τους Γλέζο – Σάντα, για να φτάσουν στην κορυφή του βράχου εσωτερικά, από όπου κατέβασαν τη γερμανική σημαία).
- Προφήτη Ηλία Ριζούπολης: κάτω απο πολυκατοικίες, έκτασης 2500 m² καθώς και 2 ακόμη μικρότερα γειτονικά, όλα με αρχαιότατα ίχνη στο εσωτερικό τους
- Μαγεμένος Βυθός, θέατρο βράχων Βύρωνα, κάτω απο πολυκατοικίες, (1963 λατομεία ΕΛΚΟ).

Θα θέλαμε να μας πείτε μερικά υπόγεια μυστικά για το κέντρο της Αθήνα, Ομόνοια – Πανεπιστημίου, και το Παγκράτι, αν γνωρίζετε. (δηλαδή μέρη, καταφύγια, σήραγγες ή ότι άλλο βρίσκεται κάτω από την πόλη σ' αυτές τις περιοχές)

«Συμπληρωματικά σε όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, Ομόνοια και Σύνταγμα συνδέονται υπογείως με παλαιά λιθόκτιστη στοά του 1858 κάτω από τη Σταδίου, ύψους

2 m, που ανήκει στο παλιό δίκτυο υπονόμων του κέντρου. Παρόμοια στοά αναφέρεται και για την Πανεπιστημίου, ενώ ανάμεσά τους (χωρίς να συνδέονται) υπάρχουν στην οδό Κοραή 4 τα (επισκέψιμα!) παλαιά καταφύγια της Εθνικής Ασφαλιστικής που μετατράπηκαν σε γερμανικά κρατητήρια επί κατοχής. Αντιθέτως, ένα τελείως άγνωστο υπόγειο ανακριτήριο που μετατράπηκε σε καταφύγιο, έχουμε στην περιοχή που συνορεύει στα ανατολικά με τον Εθνικό Κήπο. Επίσης, κοντά στο Σύνταγμα (Λέκκα) υπήρχε άλλο παλιό κεντρικό καταφύγιο, ενώ στην ευρύτερη περιοχή βρίσκονται και τα προαναφερόμενα υπόγεια της Ρωσικής Εκκλησίας (Φιλελλήνων) και Αγ. Δύναμης (Μητροπόλεως). Το Παγκράτι τώρα βρίσκεται κοντά στον λόφο Αρδηττού, όπου υπάρχει μεγάλο υπόγειο καταφύγιο, ενώ μπροστά από τον λόφο διέρχεται υπογείως η κεντρική σήραγγα του Ιλισού (Βασ. Κωνσταντίνου), με πρόσβαση επί τόπου, αλλά και πιο κάτω, από την παλιά γέφυρα της Αγ. Φωτεινής».

Θα μπορούσαν κάποτε αυτά τα μέρη, αφού καταγραφούν, να συντηρηθούν, να αναδειχθούν και να είναι επισκέψιμα από τον κόσμο; Θα μπορούσε αυτό να βοηθήσει τον τουρισμό της πόλης ή ακόμη και να χρησιμοποιηθεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς;

«Φυσικά, αλλά είμαστε ακόμα πολύ μακριά από αυτό. Εννοείται βέβαια ότι δεν μπορούν όλα αυτά που γνωρίζουμε πως υπάρχουν να διαμορφωθούν σε επισκέψιμα, και πολύ περισσότερο, όσα είναι ακόμη ενεργά στον ρόλο τους, όπως οι στοές των ρεμάτων-υπονόμων, κάποια τμήματα των αρχαίων υδραγωγείων που λειτουργούν ακόμη αρδεύοντας δημοτικές εκτάσεις (π.χ. Εθνικός Κήπος), και μερικά καταφύγια που ακόμη θεωρούνται σε υπηρεσία.

Η αρχή έχει γίνει (με ιδιωτική πρωτοβουλία) στα υπόγεια του κτιρίου της Κοραή 4, όπου έχουμε έναν σημαντικό χώρο που περιλαμβάνει ένα ζωντανό μουσείο ιστορικής μνήμης της κατοχικής περιόδου. Τείνει να γίνει επίσης κάτι ανάλογο με τα αρχαία υπόγεια της Ρωσικής Εκκλησίας, που τα τελευταία χρόνια ανοίγουν όλο και συχνότερα, ενώ στη συνέχεια θα μπορούσε να ακολουθήσει η Αδριάνειος Δεξαμενή στο Κολωνάκι (ευθύνη της ΕΥΔΑΠ), όπου κατέληγε υπογείως η γαλαρία του ομώνυμου υδραγωγείου, όπως και κάποια τμήματα της στοάς του υδραγωγείου, κατόπιν απαραίτητων εργασιών διαμόρφωσης και συντήρησης. Η συγκεκριμένη περίπτωση έχει προταθεί και αναμένεται να πραγματοποιηθεί από εμάς, με επιστημονική ομάδα εργασίας από το ΕΜΠ στο

πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, ενώ κάτι ανάλογο έχουμε προτείνει και για τα αρχαία υπόγεια υδραυλικά συστήματα στοών και πηγαδιών που υπάρχουν στην περιοχή των δυτικών λόφων της Ακροπόλεως (Φιλοπάππου).

Επίσης, μια πολύ φιλόδοξη πρόταση ανάπλασης και αξιοποίησης ως μουσείο των υπογείων στοών, καταφυγίων και εργαστηρίων του άλσους Αιγάλεω, όπου βρισκόταν το παλιό Πυριτιδοποιείο (Μπαρουτάδικο), υπάρχει στα αναπτυξιακά προγράμματα του Δήμου, στην εφαρμογή της οποίας μας έχει ζητηθεί να συμμετέχουμε με την επαγγελματική τεχνική ομάδα της Urban Speleo Engineering. Τέλος, τον δρόμο της αξιοποίησης θα μπορούσαν να ακολουθήσουν και τα καταφύγια Αρδηττού, Λυκαβηττού, με το δεύτερο να είναι σχεδόν έτοιμο για να χρησιμοποιηθεί ως μουσείο, όταν πάψει να θεωρείται πια “ενεργό”».

Πως πιστεύετε ότι θα έχει εξελιχθεί η αστική σπηλαιολογία στην Αθήνα τα επόμενα 10 χρόνια;

«Σχετικά με την ομάδα μας, φιλοδοξούμε να έχουμε επισκεφτεί όλα τα “δύσκολα” σημεία στην Αθήνα (υπάρχουν μερικά τέτοια), στα οποία ακόμη δεν έχουμε καταφέρει να εξασφαλίσουμε την πρόσβαση για διάφορους λόγους (τεχνικούς, ασφαλείας, γραφειοκρατικούς), να έχουμε ανακαλύψει ακόμη περισσότερα σημεία υπόγειου ενδιαφέροντος, να έχει ωριμάσει η ιδέα της αξιοποίησης-ανάδειξης των χώρων αυτών και να καθιερωθεί ως θεσμός, κάτι στο οποίο σκοπεύουμε να συμβάλουμε σε επαγγελματικό κυρίως επίπεδο, καταθέτοντας σχετικές προτάσεις ως τεχνικό γραφείο σε φαινομενικά ανύποπτους ή και ενημερωμένους φορείς, προσπαθώντας να κινητοποιήσουμε τους υπεύθυνους προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Επίσης, πιστεύουμε άσχετα από το αν θα καταφέρουμε τελικά πράγματι να επιτύχουμε τους παραπάνω στόχους, ότι όσο περνούν τα χρόνια, όλο και περισσότεροι άνθρωποι θα ανακαλύπτουν τους κρυμμένους υπόγειους “θησαυρούς” της πόλης μας, αναζητώντας τους είτε επί της οθόνης ή επί σελίδων, είτε ζωντανά επί του πεδίου».

6.7 Τα δέκα σύγχρονα θαύματα της Αθήνας

Για αιώνες η Αθήνα αποτέλεσε ένα δημόσιο εργαστήριο, όπου καινοτόμοι αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες συνέρρεαν για να δώσουν πνοή στις ιδέες τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πόλη να αποκτήσει αίγλη, και μία μεγάλη και ποικίλη αρχιτεκτονική κληρονομιά, η οποία σήμερα είναι άξια θαυμασμού. Στις περισσότερες πόλεις του κόσμου μπορεί κανείς να εντοπίσει ορισμένα απ' τα αρχιτεκτονικά ρεύματα που γέννησε η ανθρώπινη ιδιοφυία, αλλά πάντοτε με ορισμένες διακοπές στην πορεία προς το σήμερα. Στην Αθήνα όμως, η αρχαιότητα συνδέεται με το «τώρα» με τρόπο αδιάλειπτο και αξιοσημείωτο, κάνοντας την πόλη μία ανοιχτή εγκυκλοπαίδεια με ρεύματα, τάσεις και στροφές της τέχνης και συνακόλουθα της αρχιτεκτονικής.

Από τα ερείπια του χρυσού αιώνα του Περικλή και τον ένδοξο Παρθενώνα, μέχρι το μεταμοντέρνο και άκρως σύγχρονο Ίδρυμα Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος, το κλεινόν άστυ εμπεριέχει την έμπνευση και τις δημιουργίες αιώνων, που μόνο εδώ δένουν τόσο αρμονικά μεταξύ τους. Πολλά κτίρια στην πρωτεύουσα μπορεί να μοιάζουν εκτός τόπου, αλλά τα οστά αυτής της πόλης υποστηρίζουν τις νεότερες επαναλήψεις των παλιών προτύπων, αίροντας αξιώσεις και πολλά ερωτήματα.

Η έντονη αστυφιλία και η μαζική μετακίνηση των κατοίκων κατά την μεταπολεμική περίοδο (1950 - 1994) από την ύπαιθρο στην πρωτεύουσα, σε συνδυασμό με τον θεσμό της αντιπαροχής, είχε ως αποτέλεσμα η πόλη των Αθηνών να χάσει μερικά ανεπανάληπτα αρχιτεκτονικά στολίδια, που κοσμούσαν την αττική γη. Γρήγορα το Λεκανοπέδιο καλύφθηκε από τσιμέντο, γκρεμίστηκαν αρχοντικά και υψώθηκαν τερατώδεις πολυκατοικίες, μεταμορφώνοντας τον τόπο σε ένα οικόπεδο εκμετάλλευσης και οικιστικής φρενίτιδας. Η πόλη όμως, παρά τα πλήγματα που υπέστη, δεν γονάτισε... Η Αθήνα σήμερα είναι γεμάτη από αρχιτεκτονικά κομψοτεχνήματα, διάσημα αλλά και άγνωστα στο ευρύ κοινό, που δημιουργούν ένα σπάνιο αστικό μωσαϊκό, με γουστόζες και καλοδουλεμένες ψηφίδες. Πέρα από τα ιστορικά νεοκλασικά, με τους ζεστούς χρωματισμούς, και τα επιβλητικά κτίρια του εκλεκτικισμού, με τους κίονες και την αρχαϊζουσα διακόσμηση, το αθηναϊκό τοπίο βρίθει μοντέρνων και μεταμοντέρνων κτισμάτων, που έρχονται να επιβεβαιώσουν την άποψη, ότι η πόλη θα πρέπει να λογίζεται ως απόρροια μιας μακράς και ανοιχτής διαδικασίας γεννήσεων και θανάτων, κι

όχι ως άθροισμα κτιρίων (Rossi, 1991)³⁹.

Περιδιαβαίνοντας στις λεωφόρους του Λεκανοπεδίου, ακόμη και το μάτι ενός απλού ταξιδευτή μπορεί να διακρίνει ορισμένα κτίρια που ξεχωρίζουν για την επιβλητική, ιδιάζουσα και σύγχρονη παρουσία τους. Οι ζυμώσεις για τη σημερινή αρχιτεκτονική υφολογία της Αθήνας ξεκίνησαν τα χρόνια του Μεσοπολέμου, 1919 - 1939, οπότε και παρατηρείται μία δειλή στροφή στις νεωτεριστικές φόρμες, και η υιοθέτηση των τότε ευρωπαϊκών τάσεων. Τολμηροί, αρ ντεκό πειραματισμοί, γεωμετρικά σχέδια και βιομηχανικές πινελιές, έρχονται να αντικαταστήσουν τα παρωχημένα νεοκλασικά αποτυπώματα και το διακοσμητικό φόρτο της αρτ νουβό, ενώ διάφορα παραδοσιακά στοιχεία χρησιμοποιούνται τώρα ως πρωτότυπες συνθέσεις (Φιλιππίδης κ.ά., 1998)⁴⁰.

Περιπλανηθήκαμε λοιπόν στις γειτονιές της πόλης και αναζητήσαμε εκείνα τα κτίρια που μπορούν επάξια να αντιπροσωπεύσουν σήμερα την σύγχρονη Αθήνα, σπάζοντας τα στεγανά των αρχιτεκτονικών διαθέσεων και των απόψεων που θέλουν την ελληνική πρωτεύουσα να διακρίνεται μόνο για τα αρχιτεκτονήματα των κλασικών χρόνων.

Το πρώτο κτίριο της λίστας μας είναι το *Athenian Capitol*, που βρίσκεται στο κέντρο, στην συμβολή των οδών 3^{ης} Σεπτεμβρίου και Ιουλιανού. «Το Capitol ξεχωρίζει από το μέγεθός του, αφού ενσωματώνει έξι αστικά οικόπεδα και μία πολυκατοικία, και από την αρχιτεκτονική του, η οποία έχει ιδιαίτερη δυναμική, που δεν θυμίζει τίποτα από ότι έχουμε δει μέχρι τώρα στα κτίρια της Αθήνας», όπως μας λέει χαρακτηριστικά ο Θεόδωρος Ν. Χαραγκιώνης που ανέλαβε την κατασκευή του κτιρίου. Η ανέγερση μάλιστα ενός τέτοιου κτίσματος στην συγκεκριμένη περιοχή, συνέβαλε και στην αναβάθμισή της. «Η εικόνα των εμπορικών καταστημάτων αλλά και κάποιων ολόκληρων κτιρίων της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, από το Σταθμό του Μετρό της Πλατείας Βικτωρίας μέχρι το Capitol, έχει αναβαθμιστεί σημαντικά σε σχέση με το παρελθόν»,

³⁹ Rossi, A. (1991). Η αρχιτεκτονική της πόλης (μτφρ. Β. Πετρίδου). Αθήνα: University Studio Press.

⁴⁰ Φιλιππίδης, Δ., Νικολαΐδης, Π., Τουρνικιώτης, Π., Καρδαμίτση – Αδάμη, Μ., Μοίρας, Ν., Φιλιππίδης, Μ. (1998). Σπίτια του '30 – Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Προπολεμική Αθήνα (μτφρ. J. Chapple). Αθήνα: Εκδόσεις Νηρέας.

επισημαίνει ο κ. Χαραγκιώνης, ο οποίος αισθάνθηκε δέος και ικανοποίηση όταν είδε ολοκληρωμένο το όνειρό του.

«Ένα ειδικό κτίριο», συνεχίζει να μας λέει ο κ. Χαραγκιώνης, «μπορεί να συμβολίζει τουλάχιστον ένα ιδανικό, και το συγκεκριμένο συμβολίζει τη μεγαλοπρέπεια ενός δημόσιου κτιρίου που απευθύνεται σε όλους τους πολίτες της πρωτεύουσας και όχι μόνον. Συμβολίζει επίσης και την ελευθερία από τα πρότυπα σύμφωνα με τα οποία έχει χτιστεί η πλειοψηφία των πολυκατοικιών της μεταπολεμικής Αθήνας, με “κύριους ενόχους” τους γενικούς οικοδομικούς κανονισμούς (ΓΟΚ) που ίσχυαν για την πόλη πριν από εκείνους που εφαρμόστηκαν από το 1985 και μετά. Το συγκρότημα του Capitol αποτελείται από ένα βασικό κτίριο σύγχρονης αρχιτεκτονικής και τρία δορυφορικά σε στιλ Art Deco που πλαισιώνουν μια εσωτερική πλατεία με πέντε εισόδους. Οι δύο από ισάριθμα πρώην αδιέξοδα (οδοί Αλμπέρ Καμύ και Σκαραμαγκά), κάθετα στην Πατησίων που τώρα έγιναν διαμπερή, μία είσοδο από την 3^η Σεπτεμβρίου και μία στοά από τη συμβολή των οδών Ιουλιανού και 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Τέλος, υπάρχει μια πέμπτη είσοδος από το υπόγειο γκαράζ του κτιρίου. Συνολικά το κτίσμα έχει 14 ορόφους, που οι οκτώ είναι υπόγειοι και οι έξι υπέργειοι, και συνολική επιφάνεια 30.000 τμ μοιρασμένα σύμμετρα σε επιφάνειες πάνω και κάτω από τη γη». Στα στοιχεία που κάνουν το συγκεκριμένο κτίριο να ξεχωρίζει εντάσσονται και ο βιοκλιματικός σχεδιασμός, καθώς και η ανάδειξη των ελεύθερων μεσοτοιχιών με τις γειτονικές πολυκατοικίες, όπου έχουν γίνει ήπιες εικαστικές παρεμβάσεις και έχει αποκατασταθεί και αναδειχθεί η παλαιά λιθοδομή τους.

Εξίσου σύγχρονο, λειτουργικό και φιλόξενο είναι και το *Μουσείο Μπενάκη* επί της Πειραιώς. «Η καθαρή μορφή του κτιρίου, η θεατρικότητα του αίθριου, η περιμετρική ανάπτυξη των αιθουσών του Μουσείου, η ράμπα και η τελετουργική πρόσβαση στους εκθεσιακούς χώρους, μαζί με τις πολυάριθμες σημαντικές εκθέσεις που οργανώνει το Μουσείο Μπενάκη, μετέτρεψαν το κτίριο σε χώρο εύκολο να τον οικειοποιηθούν οι επισκέπτες και να τον χρησιμοποιήσουν με ζωντάνια», δηλώνει η Μαρία Κοκκίνου, η οποία ανέλαβε μαζί με τον Ανδρέα Κούρκουλα την αρχιτεκτονική μελέτη και σχεδιασμό του κτιρίου. Τα προαναφερθέντα στοιχεία μπορούν να φανερώσουν τον δυναμισμό της χώρας μας. Μιας χώρας με πανάρχαιο πολιτισμό, ικανής να παρακολουθήσει τον

σύγχρονο κόσμο και να συμβάλει θετικά σε αυτόν. «Το συγκεκριμένο κτίριο συνέβαλε καθοριστικά στην αναβάθμιση της περιοχής, που ήταν σχεδόν ξεχασμένη. Μαζί με την Τεχνόπολη, το κέντρο Μείζονος Ελληνισμού και τη Σχολή Καλών Τεχνών μετέτρεψαν τον άξονα της Πειραιώς σε πολιτιστικό κέντρο. Ο αρχαίος άξονας που ένωνε τον Πειραιά με την Αθήνα, που επί χρόνια στην σύγχρονη ιστορία ήταν βιομηχανική ζώνη, ζωντάνεψε και εντάχθηκε πάλι στο ιστορικό και πολιτιστικό κέντρο της πόλης», τονίζει η κα. Κοκκίνου.

Στόχος της αρχιτεκτονικής ομάδας που ανέλαβε το Μουσείο Μπενάκη ήταν η δημιουργία ενός κτιρίου που θα προσκαλεί τους επισκέπτες στον χώρο του. «Όταν στα εγκαίνια το πρωτοαντικρίσαμε γεμάτο κόσμο να γιορτάζει, ήταν απόλυτα συγκινητικό», αναπολεί η Μαρία Κοκκίνου. «Η άνεση με την οποία χρησιμοποιήθηκε από τον κόσμο» αποτελεί και το βασικό χαρακτηριστικό του κτιρίου. «Οι επισκέπτες γρήγορα αισθάνθηκαν άνετα με το κτίριο, το οποίο έγινε κομμάτι της καθημερινότητάς τους». Όμως το ίδιο το κτίριο σαν κατασκευή διηγείται μια ιστορία.

«Η πρώτη βασική επιλογή ήταν η διαμόρφωση ενός περικλειστού κτιρίου, με περιμετρική διάταξη στα όρια του οικοδομικού τετραγώνου. Στο εσωτερικό του διαμορφώνεται ένα μεγάλο κενό, το αίθριο, που αποτελεί το κέντρο αναφοράς και διασταύρωσης των κινήσεων. Το ερώτημα που τέθηκε άμεσα ήταν η ποιότητα της διαμόρφωσης των ορίων προς την πόλη και το εσωτερικό, τι μορφή, τι ύλη και τι ένδυμα», υπογραμμίζει η κα. Κοκκίνου. «Η απάντηση στηρίχθηκε σε ένα δίπολο. Οι εξωτερικοί τοίχοι προς την πόλη είναι ερμητικά κλειστοί, μονολιθικοί, λείοι, απόλυτοι με ελάχιστα αναγκαία ανοίγματα. Το κόκκινο μάρμαρο από το Ιράν, σαν απολιθωμένο ξύλο που παγώνει τον χρόνο, μοιάζει να πληροί τις απαιτήσεις κλειστότητας του ορίου προς το αστικό τοπίο. Στο εσωτερικό αίθριο, αντίθετα, κυριαρχεί η αίσθηση του ανοιχτού, απορροφητικού, μαλακού, πτυχωτού, κινητού, μεταβαλλόμενου στο χρόνο, ορίου. Το χαρακτηριστικό των ορίων του αίθριου είναι η διαφάνεια και η διαστρωμάτωση των υλικών. Τα πετάσματα από μεγάλες ξύλινες περσίδες, που καλύπτουν τις τρεις από τις τέσσερις όψεις του αίθριου, μοιάζουν με διαφράγματα που ο χρόνος αποτυπώνεται πάνω τους. Εξώστες κίνησης επισκεπτών μεσολαβούν μεταξύ των διάφανων τοίχων του αίθριου και των περσίδων και προσδίδουν μια ιδιότυπη θεατρικότητα στον χώρο.

Συνολικά το Μουσείο είναι περίπου 9.000 τ.μ. και αναπτύσσεται σε 3 στάθμες».

Συνεχίζοντας την περιήγησή μας στα σπουδαιότερα κτίρια του Λεκανοπεδίου, θα κάνουμε μία στάση στο ξενοδοχείο *Χίλτον*, που αποτελεί τοπόσημο της Βασιλίσσης Σοφίας και ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα κτίρια της πρωτεύουσας. Το 65 μέτρων ύψους κτίριο αυτό, ανεγέρθη την περίοδο 1958 – 1963, οπότε και άνοιξε τις πύλες του στο κοινό και φιλοξένησε μερικές σπουδαίες προσωπικότητες της υφηλίου, όπως τον Αριστοτέλη Ωνάση, τον Frank Sinatra, τον Ingmar Bergman και τον Anthony Quinn. Ο ιδρυτής της γνωστής ξενοδοχειακής αλυσίδας, Conrad Hilton, όταν εγκαινιάστηκε το κτίριο στις 20 Απριλίου 1963, είπε χαρακτηριστικά: «Συμφωνώ με όσους πιστεύουν ότι το ξενοδοχείο Hilton Αθηνών είναι το ωραιότερο Hilton του κόσμου».

Το ιδιαίτερο αυτό ξενοδοχείο, που ήγειρε πολλές αντιδράσεις κατά την ανέγερσή του, κατασκευάστηκε από τους αρχιτέκτονες Εμμανουήλ Βουρέκα, Προκόπη Βασιλειάδη και Σπύρο Στάικο. Το κτίριο αυτό αποτέλεσε το πρώτο σημείο οπτικής έξαρσης στην μεταπολεμική Αθήνα, και το πρώτο δείγμα μιας αρχιτεκτονικής γοήτρου. Αν και η τυπολογία του προσομοιάζει σε εκείνη των μεγάλων κοσμοπολίτικων ξενοδοχείων, παρουσιάζει και κάποια πρωτοτυπία, χάρη στη σύμμειξη κλασικού και μοντέρνου, ενώ η χρήση του πεντελικού μαρμάρου και οι μνημειώδεις ανάγλυφες συνθέσεις του ζωγράφου Γιάννη Μόραλη, με την αρχαϊκή τους θεματολογία, επιχειρούν να δώσουν μια «ελληνική» χροιά και λεπτότητα στο ογκώδες αυτό κατασκεύασμα.

Σχετικά κοντά στο Χίλτον βρίσκεται και το ψηλότερο κτίριο της χώρας μας, ο *Πύργος των Αθηνών*, που κτίστηκε το 1971 από τον αρχιτέκτονα Ιωάννη Βικέλα. Ο εντυπωσιακός Πύργος της Μεσογείων αγγίζει τα 103 μέτρα ύψος, ενώ στους 28 συνολικά ορόφους του φιλοξενεί γραφεία πολυεθνικών εταιρειών και καταστήματα. «Τον Πύργο των Αθηνών κατάφερα να τον κάνω ελληνοπρεπή, προσθέτοντας μία εγκοπή στην βάση και μία στην κατάληξη, στη στέψη, συμμεριζόμενος την αρχιτεκτονική των αρχαίων Ελλήνων», λέει με περηφάνια ο κατασκευαστής του Ιωάννης Βικέλας. «Σε αντίθεση με τους ουρανοξύστες της Νέας Υόρκης, του Παρισιού και του Λονδίνου, ο Πύργος των Αθηνών έχει τρεις διαστάσεις σε κάθε τμήμα του, οι οποίες εντάσσονται σε ένα πλαίσιο. Δίπλα στον Πύργο των Αθηνών βρίσκεται κι ένας δεύτερος, μικρότερος πύργος. Ένα έργο χωρίς αντιθέσεις άλλωστε, δεν αξίζει», όπως λέει

χαρακτηριστικά ο κ. Βικέλας. «Το κτίριο αυτό διακρίνεται για την μεγαλοπρέπεια, τη δυναμικότητα και την ελληνοπρέπείά του, στοιχεία που το ανέδειξαν και ως ένα από τα σημαντικότερα τοπόσημα των Αθηνών. Ο θεατής κυριαρχείται από την εικόνα του, παραβλέποντας τον πολτό των γύρω πολυκατοικιών».

Ο Ιωάννης Βικέλας κατασκεύασε και άλλα εντυπωσιακά κτίρια στην ελληνική πρωτεύουσα. Ένα από αυτά είναι και το *Atrina*, όπου σε συνεργασία με τον Μπάμπη Βωβό ανύψωσαν στον Παράδεισο Αμαρουσίου έναν ουρανοξύστη ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Το κτίριο αυτό, ύψους 80 μέτρων, αποτέλεσε και την «φανταστική» Giant του Γιάγκου Δράκου, ενώ υπήρξε το έναυσμα για να γίνει το Μαρούσι ο βασικός επιχειρηματικός θύλακας της πρωτεύουσας. Βλέποντάς το κανείς έχει στο μυαλό του «ένα βέλος που εκτινάσσεται προς τον αττικό ουρανό», ο οποίος καθρεπτίζεται στην γυάλινη επιφάνειά του.

Ίδιο ύψος με το *Atrina* έχει και ο *Πύργος Απόλλων*, που αποτελεί την υψηλότερη οικιστική κατασκευή σ' όλη την Ελλάδα. Ο ουρανοξύστης αυτός της Λουίζης Ριανκούρ παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα... Ο ανελκυστήρας του δεν έχει κουμπί για τον 13^ο όροφο, τον λεγόμενο και ως «φυλακισμένο», καθώς οι κατασκευαστές του το θεωρούσαν γρουσουζιά!

Εντυπωσιακό προς την όψη και την κατασκευή του είναι και το επόμενο κτίριο, της *Εθνικής Ασφαλιστικής* επί της Συγγρού. Το κτίσμα αυτό ξεχωρίζει καθώς «ενσωματώνει δημόσιο χώρο, και κάνει την πόλη μέρος του κτιρίου, συνδέοντας ταυτόχρονα διαφορετικά της τμήματα. Η ογκοπλασία του κτιρίου επιτρέπει στην πόλη να “εισρεύσει” σ’ αυτόν τον χώρο», όπως επισημαίνει η Ρένα Σακελλαρίδου, που μαζί με την Μόρφω Παπανικολάου και τον Mario Botta, ανέλαβαν την μελέτη και τον σχεδιασμό του κτιρίου. «Ο αρχιτέκτονας σχεδιάζει, παρακολουθεί, και εστιάζει σε λεπτομέρειες, και όταν το κτίριο ολοκληρωθεί, κάνει ένα βήμα πίσω και βλέπει το όνειρό του να ζωντανεύει», λέει με μάτια γεμάτα αναμνήσεις και συναισθήματα η κα. Ρένα για το έργο των αρχιτεκτόνων. Ως προς το κτίριο της Εθνικής Ασφαλιστικής η ίδια μας αποκαλύπτει ότι το τμήμα που φαίνεται καλύπτει 15.000 με 20.000 τ. μ. κι έχει ύψος 28,5 μέτρων, ενώ αυτό που βρίσκεται κάτω από τη γη αγγίζει τα 40.000 τ. μ. και φτάνει στα 25 μέτρα κάτω από την επιφάνεια. «Πρόκειται για ένα κτίριο με έξι ορόφους, τέσσερα επίπεδα parking,

ένα χώρο αρχείων και ένα βατό δώμα για εκδηλώσεις στο κτίριο Α'. Εκτός όμως από αυτό το κτίριο υπάρχει και ένα δεύτερο, το κτίριο συνοδείας, που είναι γραμμικό ως προς την κατασκευή του και ορίζει την πλατεία από τη μία πλευρά. Το κτίριο Α', ωστόσο, εντυπωσιάζει και τραβάει την προσοχή των περαστικών, καθώς σχηματίζει μία καμπύλη, η οποία καταλήγει σε οξεία γωνία προς τη Συγγρού».

Εκτός από αυτό το σύγχρονο δείγμα αρχιτεκτονικής στην Αθήνα, η Ρένα Σακελλαρίδου, μαζί με τη Μόρφω Παπανικολάου, τον Mario Botta και την Μαρία Πολλλάνη κατασκεύασαν και ένα κτίριο «σταθμό» στο κέντρο της πρωτεύουσας. Και ο λόγος για το *Μέγαρο Καρατζά*, «ένα στιβαρό κτίριο, που πατάει γερά στη γη και δίνει την αίσθηση της ασφάλειας, όπως αρμόζει σε μία τράπεζα, ενώ ταυτόχρονα αφήνει την αρχαία πόλη από κάτω να αναπνεύσει».

Ανάλογη τεχνοτροπία ακολουθήθηκε και κατά την κατασκευή του Νέου Μουσείου της Ακροπόλεως, που πρόσφατα ονομάστηκε και επίσημα ως *Μουσείο Ακροπόλεως* από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο αλλά και από την Πολιτεία. Ο Μιχάλης Φωτιάδης και ο Bernard Tschumi ανέλαβαν αυτό το σημαντικό έργο, δημιουργώντας ένα σύμβολο του ελληνισμού. «Η επιλογή της θέσης του κτιρίου έγινε για τον αναγκαίο διάλογο μεταξύ Μουσείου και Μνημείου», όπως επισημαίνει ο Μιχάλης Φωτιάδης. «Οι διαστάσεις της Αίθουσας του Παρθενώνα, 3.500 τετραγωνικά μέτρα, καθόρισαν το κτιριακό μέγεθος, με κύριο έργο την προστασία των εκθεμάτων από την αστική ατμόσφαιρα και τους εξωτερικούς παράγοντες. Το μουσειακό εκθετήριο γεφυρώνει τα πολύτιμα αρχαία έργα τέχνης με το μνημείο και με τους επισκέπτες. Η τελική ενσωμάτωση του κτιρίου έγινε στην αστικά ασυνάρτητη μορφολογία της Αθήνας, έχοντας ως ιδιαιτερότητά του τη λιτότητα των υλικών από γυαλί, μπετόν και ατσάλι με μαρμάρινη επένδυση των δαπέδων. Η διαμόρφωση, μάλιστα, της φωτεινής βιτρίνας της Τέχνης της Ακρόπολης σχεδιάστηκε από μέσα προς τα έξω με καθοριστικά τα δεδομένα των εκθεμάτων».

Μετά την ολοκλήρωση του έργου, «η περιοχή Μακρυγιάννη επεκτάθηκε ως φυσικός χώρος της περιοχής της Ακρόπολης, με τη σύνδεση του Ιερού Βράχου και του Μουσείου Ακρόπολης πάνω από τον άξονα της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, του αστικού τετραγώνου και της γειτονιάς». Το κτίριο διακρίνεται «για την ανεμπόδιση κίνηση του

επισκέπτη στους λαμπρά φωτισμένους εκθεσιακούς του χώρους, έναντι άλλων Μουσείων, όπου η περιήγηση ίσως μουδιάζει την κυκλοφορία ανάμεσα στα πολύτιμα εκθέματα», σύμφωνα με τον κ. Φωτιάδη. «Ακόμη, το κτίριο έχει μια απλή γεωμετρία με τραπεζοειδή βάση και στέψη το ορθογώνιο του Παρθενώνα. Έτσι, αποτελεί τμήμα της ασύντακτης Αθηναϊκής γεωμετρίας του αστικού του περιβάλλοντος».

Την λίστα αυτή έρχεται να ολοκληρώσει το σύγχρονο *Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος*, που αποτελεί ένα μνημειώδες κατασκεύασμα, με παγκόσμιο εκτόπισμα. Ο αρχιτέκτονας του έργου, Ρέντζο Πιάνο, μιλώντας για την υλοποίηση αυτού του οράματος τον Ιούνιο του 2016, είπε ότι στόχος του ήταν η δημιουργία ενός χώρου «βιώσιμου, γεμάτου ζωή και αισιοδοξία, που θα αποτελέσει έναν καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση ενός τόπου που αλλάζει». Η ιδέα λοιπόν πίσω από την κατασκευή του ΚΠΙΣΝ ήταν απλή και συνάμα περίπλοκη. «Όλοι γνωρίζουμε πως η ονομασία της περιοχής όπου βρίσκεται το κτίριο είναι Καλλιθέα και ότι η λέξη αυτή δηλώνει την “όμορφη θέα προς τη θάλασσα”’. Δυστυχώς όμως αυτή η θέα είχε χαθεί μέσα στους αιώνες. Δε χρειαζόταν λοιπόν να κατασκευαστεί ένα κτίριο το οποίο, και πάλι, θα έκρυβε τη θέα», δήλωσε χαρακτηριστικά ο Ρέντζο Πιάνο. Η αρχιτεκτονική ομάδα του είχε στα χέρια της μια μεγάλη έκταση γης, γύρω στα 20 εκτάρια, και έτσι αποφάσισαν να ανυψώσουν το έδαφος και κάτω από το λόφο που θα κατασκεύαζαν να φτιάξουν εκεί το κεντρικό κτίριο. «Έτσι, ο κόσμος που θα ερχόταν στο πάρκο θα μπορούσε να ξεκινήσει να περπατάει και σιγά σιγά να ανεβαίνει στο λόφο, ώσπου να φτάσει σε ένα ύψος περίπου 30 μέτρων, από όπου πια θα μπορούσε να ανακαλύψει ξανά την Καλλιθέα, την όμορφη θέα προς τη θάλασσα, το πάρκο αλλά και την καρδιά της Αθήνας».

Το συγκρότημα περιλαμβάνει την Εθνική Λυρική Σκηνή, την Εθνική Βιβλιοθήκη και το Πάρκο Σταύρος Νιάρχος, με μία εντυπωσιακή λίμνη να ενοποιεί το σύνολο. Στόχος του αρχιτέκτονα ήταν να δώσει στο μνημείο μία μεσογειακή γοητεία, κρατώντας μία ελαφρότητα, σαν το αεράκι που πνέει στις παραθαλάσσιες περιοχές. Έτσι, εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο το “genius loci”, κατασκευάζοντας έναν χώρο λειτουργικό, που σέβεται το περιβάλλον, τον πολιτισμό και τον άνθρωπο.

Τα προαναφερθέντα κτίρια, και άλλα φυσικά αρχιτεκτονήματα που βρίσκονται σκόρπια στο Λεκανοπέδιο, εντυπωσιάζουν κατά την διάρκεια της ημέρας, αλλά τη νύχτα

σε μαγεύουν. Η όψη της πόλης τα βράδια θυμίζει έναν θάμνο με εκατομμύρια πυγολαμπίδες να κάθονται πάνω του. Και κάπου εκεί, ανάμεσα στους αστερισμούς του ουρανού και τα φωτισμένα μνημεία, η Αθήνα περιμένει καρτερικά τα καλλιτεχνικά βλέμματα να στραφούν και πάλι επάνω της, και οι αρχιτέκτονες να εμπιστευτούν το χρώμα της, για να χτίσουν τα όνειρά τους. Θα γίνουμε άραγε μάρτυρες ενός νέου χρυσού αιώνα; Μόνο ο χρόνος, που ρέει αενάως, θα μας αποκαλύψει, αν οι εδώ αρχιτεκτονικές γενέσεις θα ευδοκιμήσουν ή θα καταποντιστούν στο βυθό της αφανείας...

6.8 Οι προστάτες της street art στην Αθήνα

Περπατώντας κεντρικά στα στενά της πρωτεύουσας, μπορεί κανείς να διαπιστώσει την ύπαρξη άπειρων γκραφίτι, και άλλων καλλιτεχνικών εξωτερικεύσεων στο δημόσιο χώρο. Ανάμεσα στις ψηλές πολυκατοικίες και την τσιμεντένια ρουτίνα, εκτυλίσσονται μπροστά στα μάτια των περαστικών ζωγραφιές που λένε μία ιστορία, και αποκαλύπτουν ένα μυστικό, ή έναν πόνο. Η ζωή αποτυπώνεται στους τοίχους με σχήματα και χρώματα, αναπτύσσοντας έναν αέναο διάλογο με το «χθες», το «σήμερα», και το «αύριο». Κάποιες από αυτές μάλιστα περνούν τόσο ηχηρά μηνύματα, που γίνονται κεντρικό θέμα συζήτησης στα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης.

Η ιδιαίτερη τέχνη των γκραφίτι, μπορεί με την ίδια ευκολία να εγείρει είτε θετικές, είτε αρνητικές αντιδράσεις από τον κόσμο. Πίσω όμως από αυτές τις δημόσια προβαλλόμενες δημιουργίες στην καρδιά του Λεκανοπεδίου, υπάρχει μία ομάδα που αναστηλώνει, συντηρεί και προστατεύει μερικά αξιόλογα δείγματα αυτής της καλλιτεχνικής πρωτοβουλίας. Σε μία ειλικρινή και εκ βαθέων συζήτηση με την κα. Μαυρομάτη Ελευθερία και την κα. Ορειάνου Καλλιόπη, που μίλησαν εκ μέρους των St.a.co., συζητήσαμε για τις δράσεις της εναλλακτικής αυτής ομάδας, τα έργα τέχνης του δρόμου, τη συντήρησή τους, τα μηνύματα που περνούν στον κόσμο, αλλά και για την υποθάλπουσα εικαστική συνομιλία μεταξύ των καλλιτεχνών.

Ποια είναι η St.a.co. team;

«Η ομάδα St.a.co. (Street art conservators) είναι μια ομάδα φοιτητών και συντηρητών αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, που μετρά σχεδόν έξι χρόνια ζωής. Ο σκληρός πυρήνας των St.a.co. αποτελείται από 15 περίπου άτομα, τα οποία

δραστηριοποιούνται συστηματικά, σχεδιάζοντας και πραγματοποιώντας τις διάφορες δράσεις. Όμως, υπάρχει και ένας ευρύς κύκλος φίλων και συνεργατών που συμμετέχουν σε αυτές τις δράσεις. Έτσι, κατά καιρούς οργανώνουμε δραστηριότητες, στις οποίες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν και οι φίλοι των St.a.co., που όπως φαίνεται είναι πολλοί!

Ο σκοπός της ομάδας St.a.co. εμπεριέχεται στο όνομά μας: Street Art Conservators, δηλαδή συντηρητές των έργων τέχνης του δρόμου. Πιο αναλυτικά, ασχολούμαστε με την καταγραφή, την τεκμηρίωση, τη μελέτη, τη συντήρηση και γενικότερα με την προστασία των έργων τέχνης του δρόμου. Προς το παρόν, κυρίως των έργων που βρίσκονται στις περιοχές της Αθήνας και του Bristol, καθώς ένα ιδρυτικό μέλος μας έχει εγκατασταθεί εκεί και παρακολουθεί την εξέλιξη των έργων τέχνης του δρόμου. Στο μέλλον, ευελπιστούμε να επεκταθούμε και σε άλλες περιοχές που υπάρχει ενδιαφέρον υλικό και ανθρώπινο δυναμικό για να στηρίξει την προσπάθειά μας.

Βασική επιδίωξη των St.a.co. είναι η διάσωση και η μικρή παράταση της ζωής των έργων τέχνης του δρόμου που κρίνουμε πως έχουν καλλιτεχνική ή ιστορική αξία. Αναφερόμαστε σε "μικρή παράταση της ζωής" τους καθώς πρόκειται για μια μορφή καλλιτεχνικής δημιουργίας απολύτως εκτεθειμένης, τόσο ως προς τις περιβαλλοντικές συνθήκες, όσο και ως προς τον ανθρώπινο παράγοντα φθοράς».

Ποια είναι η μέχρι τώρα δράση σας;

«Αρχικός σκοπός της ομάδας ήταν η καταγραφή, η τεκμηρίωση και η αξιολόγηση της κατάστασης διατήρησης των έργων τέχνης του δρόμου και στη συνέχεια η εφαρμογή μεθόδων συντήρησης που θα παρατείνουν, έστω και για λίγο, το χρόνο ζωής τους. Πέρα όμως από το κομμάτι της συντήρησης, οι St.a.co. επιθυμούμε να ενημερώσουμε το ευρύτερο κοινό για θέματα που αφορούν στη street art, διοργανώνοντας εκπαιδευτικές δράσεις: από βόλτες περιήγησης σε περιοχές με αξιόλογα έργα τέχνης του δρόμου, μέχρι εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία, στα οποία παρουσιάζουμε την ιστορία του γκραφίτι και διάφορες τεχνικές και υλικά κατασκευής έργων τέχνης του δρόμου, δίνοντάς τους ένα ερέθισμα, παράλληλα με την καλλιτεχνική παιδεία που μπορεί να αναπτύσσεται στο σχολείο και το σπίτι, ώστε να διαμορφώσουν άποψη για την τέχνη του

δρόμου, με όποια μορφή κι αν εμφανίζεται αυτή».

Τι σημαίνουν τα έργα τέχνης του δρόμου για εσάς;

«Για την ομάδα των St.a.co. τα έργα τέχνης του δρόμου αποτελούν αντικείμενο μελέτης. Τα υλικά από τα οποία είναι κατασκευασμένα τα έργα, το υπόστρωμα και το υποστήριγμα όπου έχουν τοποθετηθεί, οι μέθοδοι και οι τεχνικές των καλλιτεχνών (π.χ. σπρί, stickers, στένσιλ, μαρκαδόροι, εκτυπωμένο εκ των προτέρων χαρτί), το περιβάλλον διατήρησής τους, οι παράγοντες φθοράς και η παθολογία τους. Επομένως, η αντιμετώπισή μας απέναντί τους, είναι όσο το δυνατόν πιο επιστημονική και επαγγελματική. Αν μάλιστα σκεφτούμε ότι οι αισθητικές αξίες και οι προσωπικές πεποιθήσεις που έχει το κάθε μέλος μας δεν ταυτίζονται πάντα...

Όμως, εκτός της ευκαιρίας που μας δίνεται, ώστε να επιλύσουμε σύνθετα και πρακτικά ζητήματα και να επεκτείνουμε την εμπειρία και τη γνώση μας, τα έργα τέχνης του δρόμου είναι για εμάς και ψυχαγωγία με την τυπική ετοιμολογία της λέξης. Διότι, καθώς διατηρούμε αυτά τα τυπικά απροστάτευτα έργα, εμβαθύνουμε στο αντικείμενο που μας ενδιαφέρει και ταυτόχρονα εκπαιδευόμαστε στη συμμετοχική δράση και τη συνεργασία».

Μπορείτε από τις διάφορες ζωγραφιές που βλέπετε σε τοίχους να υπάρχουν διάσπαρτες στο Λεκανοπέδιο, να μας πείτε ποια είναι η ψυχοσύνθεση του κόσμου που αντικατοπτρίζεται μέσα από αυτές;

«Όπωςδήποτε οι καλλιτέχνες φέρνουν το αποτύπωμα των βιωμάτων τους και της εποχής τους, αντικατοπτρίζουν σκέψεις, εικόνες και προβληματισμούς. Τα έργα τέχνης του δρόμου αντανakλούν απόψεις πολιτικές, κοινωνικές, συναισθηματικές, την άποψη και την κριτική απέναντι σε ένα γεγονός που απασχολεί την κοινωνία. Μπορεί επίσης να διατυπώνονται διαφορετικές ανάγκες και προβληματισμοί. Για κάποιους η τέχνη του δρόμου σημαίνει δημιουργία, για άλλους αντίσταση. Σε ιστορικά φορτισμένες περιοχές, αλλά και σε άλλες, φαίνεται να αναπτύσσεται μια εικαστική συνομιλία μεταξύ των καλλιτεχνών. Αυτό που σίγουρα διακρίνουμε όλοι όταν κάνουμε βόλτα στην Αθήνα της κρίσης είναι ότι η street art σχολιάζει και παίρνει θέση σε αυτά που συμβαίνουν. Με αυτό ως δεδομένο μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ψυχοσύνθεσή τους είναι ενεργητική

και μαχητική».

Τι μηνύματα περνούν συνήθως τα γκραφίτι;

«Υπάρχει μεγάλη ποικιλία μηνυμάτων. Τα έργα τέχνης του δρόμου μπορεί να αντλούν τα θέματά τους από την επικαιρότητα και την πολιτική ή μπορεί να είναι περισσότερο βιωματικά και υπαρξιακά. Υπάρχουν και τα έργα που γίνονται με πιο διακοσμητική διάθεση, σε χώρους δημόσιους ή σε κεντρικά σημεία του πολεοδομικού ιστού της πόλης, κάποιες φορές με την σύμφωνη γνώμη των ιδιοκτητών ή υπό τη σκέπη δημόσιων φορέων ή και το αντίθετο, δηλαδή, έργα που επιδιώκουν να σοκάρουν και να προκαλέσουν την κοινή γνώμη, χρησιμοποιώντας το δημόσιο χώρο ως χώρο έκφρασης και κοινό χώρο δράσης».

Τα γκραφίτι αποτελούν αναμφισβήτητα μία μορφή τέχνης, αλλά συχνά εγείρουν αντιδράσεις, όταν γίνονται πάνω σε ιστορικά - νεοκλασικά κτίρια. Για παράδειγμα αναφέρουμε το περιστατικό με το Πολυτεχνείο. Ποια είναι η δική σας άποψη γι' αυτό το θέμα; Πιστεύετε ότι θα πρέπει σαν δραστηριότητα να περιορίζεται σε συγκεκριμένες περιοχές και χώρους, και κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες; Προσβάλλουν ενίοτε τα γκραφίτι την γοητεία μιας περιοχής;

«Η ομάδα μας αποτελείται κατά κύριο λόγο από συντηρητές έργων τέχνης, ένα από τα βασικά μας μέλη είναι αρχαιολόγος και γενικά, αρκετοί από τους φίλους των St.a.co. είναι επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται σε υπηρεσίες προστασίας αρχαιοτήτων και μνημείων. Έτσι, προφανώς δεν ενθαρρύνουμε τη δημιουργία γκραφίτι σε ιστορικά κτίρια, μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς τόπους, που προστατεύονται από τον αρχαιολογικό νόμο και φυσικά δεν τα συντηρούμε.

Από 'κει και πέρα, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι το γκραφίτι είναι μια τέχνη με έντονο εν μέρει το στοιχείο της παρανομίας, της αντίδρασης και της αμφισβήτησης. Είναι λεπτές οι ισορροπίες. Και ως προς την αισθητική, υπάρχουν περιπτώσεις που τα γκραφίτι αλλοιώνουν τη γοητεία και την αισθητική μιας περιοχής, ενώ σε άλλες συμβάλλουν στην ανάδειξή της, γίνονται σήμα κατατεθέν και αρκετές φορές πόλος έλξης επισκεπτών και τουριστών, οι οποίοι καταφθάνουν ειδικά για να τα θαυμάσουν από κοντά!»

Παραθέστε μας συνοπτικά την ιστορία του γκραφίτι.

«Μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια ιστορικά σημεία, καθώς τα έργα τέχνης του δρόμου και το γκραφίτι συναντώνται στις ημέρες μας, αν και έχουν μια παράλληλη πορεία στο χρόνο που αναπτύσσεται διαφορετικά σε κάθε περιοχή και σε κάθε εποχή. Λέγοντας γκραφίτι κάποιες φορές εννοούμε τη street art και τη δημόσια τοιχογραφία. Η τέχνη των γκραφίτι εμφανίζεται από την αρχαιότητα. Δημιουργείται δε από την ανάγκη του ανθρώπου για έκφραση και αναφέρεται σε επιγραφές και σχέδια που γίνονται σε δομικά στοιχεία κτιρίων και στοιχεία του φυσικού τοπίου (πέτρες, βράχους) από τον οποιοδήποτε άνθρωπο. Είναι η τέχνη των ανθρώπων που στην επίσημη ιστορία δεν έχουν φωνή (σκλάβοι, παιδιά, γυναίκες). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα πετρογλυφικά - χαράγματα - στον ελλαδικό και ευρωπαϊκό χώρο (Παγγαίο όρος στο Κρυονέρι Καβάλας, Πυρηναία όρη, σπήλαιο της Αλταμίρας στην Ιταλία, σπήλαιο Lascaux στη Γαλλία), αλλά και σ' άλλα μέρη ανά τον κόσμο.

Στα μνημεία της Αιγύπτου διασώζονται γκραφίτι δημιουργημένα από τους εργάτες - δούλους. Γνωστά είναι επίσης τα χαράγματα στις κατακόμβες της Ρώμης. Η έκρηξη του Βεζούβιου και η κάλυψη της πόλης της Πομπηίας με τέφρα έσωσε τα χαράγματα στους τοίχους, που ήταν καθημερινά λατινικά, προσβολές, μαγικές ρήσεις, δηλώσεις αγάπης, ή πολιτικά συνθήματα. Το κείμενο σε δομικό στοιχείο παρακείμενο στην κεντρική οδό της αρχαίας Εφέσου, που διαφημίζει τις ενέργειες που πρέπει να κάνει κάποιος για να βρει έναν εραστή και υποδεικνύει την πληρωμή είναι διάσημη και γνωστή σε όλους τους επισκέπτες των παραλίων της Μικράς Ασίας. Χαρακτηριστικά είναι τα χαράγματα στον Κεραμεικό, στον Παρθενώνα και στις βυζαντινές εκκλησίες.

Δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε τους μουραλίστας του Μεξικού, στις αρχές του 20ου αιώνα, και τα γκραφίτι της Νέας Υόρκης γύρω στα 1950 – 1960, οπότε ξεκινά η σύγχρονη μορφή των έργων τέχνης του δρόμου, η οποία εξαπλώνεται πολύ εύκολα, με τη χρήση μαρκαδόρων και σπρέι. Αρχικά, οι νεαροί καλλιτέχνες ζωγραφίζουν αυτοκίνητα και βαγόνια και αργότερα η τέχνη μεταφέρεται στους τοίχους των κτιρίων. Σήμερα έχει εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο. Στεκόμαστε ιστορικά στη δεκαετία του 1960, στο τείχος του Βερολίνου, και στην τελευταία εικοσαετία που οι εικαστικές παρεμβάσεις στον αστικό ιστό αποτελούν πλέον χαρακτηριστικό της τέχνης. Ανάμεσα στους

καλλιτέχνες υπάρχουν αναγνωρίσιμα ονόματα που δραστηριοποιούνται σε πόλεις του κόσμου και τα έργα τους, ιδιαίτερα μέσω του διαδικτύου, γίνονται γνωστά παγκοσμίως».

Ποια είναι η αγαπημένη σας με γκραφίτι περιοχή στο κέντρο για δραστηριοποίηση;

«Συνήθως η ομάδα δραστηριοποιείται στο κέντρο της Αθήνας, στις περιοχές του Ψυρρή και του Μεταξουργείου, στο Μοναστηράκι και την Πλάκα. Επίσης, στην ευρύτερη περιοχή των Εξαρχείων και της Ομόνοιας. Η επιλογή της περιοχής γίνεται με γνώμονα την προσβασιμότητα και την ασφάλεια των μελών της ομάδας, με προτίμηση τις περιοχές που δραστηριοποιείται μεγάλος αριθμός καλλιτεχνών και μπορούμε κατά τη διάρκεια της βόλτας να εντοπίσουμε αρκετά και διαφορετικά έργα. Ακόμη, σε δρόμους με έργα που έχουμε "υιοθετήσει", έχουμε δηλαδή αναγνωρίσει την καλλιτεχνική ή ιστορική τους αξία και τα έχουμε, ενδεχομένως, συντηρήσει, επιδιώκουμε επαναληπτικές βόλτες, με σκοπό να διαπιστώσουμε την εξέλιξη του έργου, τυχόν νέες φθορές, ακόμη και την ύπαρξη του ή το πάτημά του από άλλους καλλιτέχνες».

Θέλουμε να μας αναφέρετε ένα καλό και ένα κακό σημείο στην τέχνη των γκραφίτι.

«Θετική θεωρείται η αισθητική βελτίωση του πολεοδομικού ιστού της πόλης μέσω των έργων τέχνης του δρόμου, η αναβάθμιση των κτιρίων ή μιας περιοχής με έργα τέχνης, η επικοινωνία των καλλιτεχνών μεταξύ τους, αλλά και με τους κατοίκους της πόλης. Αρνητική θεωρείται η αδιάκριτη επέμβαση, ο βανδαλισμός της ιστορίας και η ισοπέδωση των αξιών στο όνομα του νεωτερισμού και της αντίδρασης».

Ποια είναι η άποψή σας για τη τέχνη στη σύγχρονη πόλη;

«Οι τέχνες σήμερα παρουσιάζουν μεγάλη εξωστρέφεια και εμφανίζονται παντού, σε αίθουσες τέχνης, αλλά και έξω από τυπικούς χώρους έκθεσης. Στις μέρες μας οι street artists φαίνεται να χρησιμοποιούν όλη την πόλη σαν μια ανοιχτή γκαλερί και είναι πολύ ενδιαφέρον ότι υπάρχει η δυνατότητα πρόσβασης από όλους, όλες τις ώρες της ημέρας. Οι St.a.co. δραστηριοποιούνται για την διατήρηση των έργων αυτών, ψηφίδων στο πολύχρωμο ψηφιδωτό της πόλης, δίνοντας τη δυνατότητα σε ακόμα περισσότερους ανθρώπους να δουν, να προβληματιστούν ή να θαυμάσουν την τέχνη σε ανοικτό και δημόσιο χώρο».

Πως πιστεύετε ότι θα είναι η street art στην Αθήνα του μέλλοντος;

«Η Αθήνα αποτελεί μία από τις πιο δημοφιλείς και ενδιαφέρουσες πρωτεύουσες της Ευρώπης με πληθώρα γκραφίτι και έργων τέχνης στο δημόσιο χώρο. Αυτήν την ιδιότητά της θα έχει και τα επόμενα χρόνια. Ήδη άνθρωποι από όλα τα μέρη του κόσμου έρχονται να δουν από κοντά και να μελετήσουν τις καλλιτεχνικές εξωτερικεύσεις στους τοίχους των κτιρίων, καθώς και να εμπνευστούν από αυτές. Περπατώντας κανείς στο κέντρο της πόλης μπορεί να εντοπίσει πανέμορφες δημιουργίες. Πλέον οι τουρίστες δεν επισκέπτονται την πόλη μόνο για να θαυμάσουν τη λαμπρότητα των αρχαίων χρόνων, αλλά και για να εξερευνήσουν την πιο σύγχρονη και αστική πλευρά της Αθήνας».

7. Μελέτη Αρχείων

7.1 Μία πλατεία στα σύνορα δύο κόσμων

Η Ομόνοια, η πολύπαθη πλατεία των πέντε δρόμων και των δύο γραμμών του μετρό, αποτελεί ένα σταυροδρόμι, από το οποίο διέρχονται καθημερινά τουρίστες και μετανάστες, μικροπωλητές και ημι-παράνομοι, μόνιμοι κάτοικοι και περαστικοί, οι οποίοι κατέβηκαν στο κέντρο για δουλειές. Κατ' αυτό τον τρόπο η πλατεία λειτουργεί ως πυκνωτής της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και καθρέφτης της κοινωνικής «αταξίας», ενώ λόγω του σύνθετου χαρακτήρα της αποτέλεσε για κάθε αρχιτέκτονα και πολεοδόμο, κατά αναλογία με το Βενιζελικό όραμα, τη Μεγάλη Ιδέα (Κιμπουρόπουλος, 1994)⁴¹.

Από τα οραματικά σχέδια των Κλεάνθη και Σάουμπερτ στις αρχές του 19ου αιώνα και τον Λύσανδρο Καυταντζόγλου που σχεδίασε και οικοδόμησε την πρώτη του κατοικία επάνω στην πλατεία την ίδια περίοδο, μέχρι και τον σύγχρονο Κωνσταντίνο Δοξιάδη, που οραματίστηκε την Ομόνοια ως ένα απόκεντρο πέρασμα για ταξιδιώτες και περαστικούς στο δρόμο για το λιμάνι, η κακότυχη αυτή πλατεία έχει περάσει αρχιτεκτονικά «των παθών της τον τάραχο»: από τους Φοίνικες και τα αγάλματα των Μουσών στις αρχές του 20ου αιώνα, έως τα σιντριβάνια και τον Δρομέα πριν από μερικές δεκαετίες. Και σήμερα, στις αρχές πια του 21ου αιώνα, η Ομόνοια μεταμορφώθηκε από μία κεντρική πλατεία, σε προέκταση των δρόμων που ενώνονται μαζί της.

Την περίοδο του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου (1939 – 1945) η Ομόνοια αποτελούσε έναν κοσμοπολίτικο τόπο συνάντησης της μεσοαστικής Αθήνας, και περιμετρικά της ανεγέρθησαν πολλά μεγάλα ξενοδοχεία και καταστήματα (όπως ο Μέγας Αλέξανδρος και το Μπάγκειον), τα οποία έμελλε μισοερειπωμένα να κοιτούν σιωπηλά τις μεταγενέστερες μεταλλάξεις της πλατείας. Αρχικά στο Μεσοπόλεμο (1919 – 1939), όταν θεμελιώθηκε η γραμμή του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου μεταξύ Αθήνας και Πειραιά και εγκαινιάστηκε ο σταθμός της Ομόνοιας και, κυρίως μεταπολεμικά, στο τέλος της δεκαετίας του '50, το πρόσωπο της πλατείας άλλαξε άρδην. Από πλατεία

⁴¹ Κιμπουρόπουλος, Γ. (1994, Ιανουάριος). Η «Ομόνοια» όλων των Ελλήνων. Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή.

μετατράπηκε σε συγκοινωνιακό κόμβο και η προτεραιότητα δόθηκε στη χρήση του ιδιωτικού αυτοκινήτου και στην αναζήτηση χώρων με οποιοδήποτε τίμημα (Σαρηγιάννης, 1994)⁴².

Την εποχή εκείνη πάνω από το έδαφος τα ψηλά κτίρια έπαιρναν τη θέση τους το ένα δίπλα από το άλλο, και τα νεοκλασικά γκρεμίζονταν, καθώς δεν ήταν λειτουργικά για τις νέες επιχειρήσεις. Παράλληλα, κάτω από το έδαφος δημιουργήθηκε μία άλλη πλατεία για τους πεζούς, μια πλατεία με τράπεζες και καταστήματα. Οι κυλιόμενες σκάλες ένωναν τις δύο πλατείες, και η Ομόνοια επρόκειτο να αποτελέσει το πιο αναγνωρίσιμο σημείο της πόλης, με το φαρμακείο του Μπακάκου στη γωνία της Αγίου Κωνσταντίνου να είναι ο τόπος συνάντησης των απανταχού επαρχιωτών που συνέρρεαν στην πρωτεύουσα για το “Athens Dream” της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Και τότε, μέσα στη βαβούρα, τα γκρίζα πολυώροφα οικήματα και τις νέον επιγραφές, η Ομόνοια μετετράπη από πλατεία σε περιοχή.

Η εν λόγω πλατεία αποτελεί μέρος της τριλογίας της Σταδίου, με τις πλατείες Συντάγματος και Κλαυθμώνος να συμπληρώνουν το σύνολο, και είναι γεωγραφικά ορισμένη σε σχέση με το απόλυτο σύμβολο της πόλης, την Ακρόπολη. Έτσι, αποτυπώθηκε στη συλλογική συνείδηση ως ο «ομφαλός» της ελληνικής πρωτεύουσας, ενώ παράλληλα έγραφε τη δική της ιστορία ως στέκι, σταυροδρόμι, τόπος συνάντησης και διαφυγής. Αυτή λοιπόν η σύγχρονη Βαβέλ, που αποτέλεσε το ιδανικότερο αστικό πεδίο συμπύκνωσης ενάρξεων και διελεύσεων για όλες τις κοινωνικές τάξεις, φυλές, θρησκείες και ηλικίες, εξελίχθηκε εν τέλει σε ένα απλό μνημείο.

Η ιδιαίτερη αυτή ετερογένεια της πλατείας φαίνεται και στους δρόμους που ξεκινούν από αυτή. Από την Ομόνοια ξεκινά η πολύχρωμη οδός Αθηνάς, που συνδέει την πλατεία με το Μοναστηράκι και κατ’ επέκταση την Ακρόπολη, ο δρόμος της Βαρβακείου Αγοράς και συνάμα ο δρόμος με τα φτηνά παρηκμασμένα πια ξενοδοχεία της «ημιδιαμονής» εκεί όπου έβρισκαν, σε μεγαλύτερο βαθμό πριν μερικά χρόνια και πολύ λιγότερο σήμερα, «επαγγελματική στέγη» τα «σκορπισμένα» σώματα των κοριτσιών, όταν έβρισκαν κάποιο «πελάτη». Αμέσως μετά, με κατεύθυνση προς την

⁴² Σαρηγιάννης, Γ. (1994, Ιανουάριος). Αθηναϊκό σταυροδρόμι. Η κοινωνική σύνθεση και οι χώροι συναθροίσεων των Αθηναίων στην πολύπαθη πλατεία. Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή.

ανατολή, η οδός Σταδίου των Χαυτείων, που θα συνδέσει την πλατεία Ομόνοιας με τις άλλες δύο θρυλικές πλατείες της πόλης και μετά η οδός Πανεπιστημίου, ο δρόμος που συνδέει την πλατεία με τα παλιά Ανάκτορα. Προς χάριν της ιστορικής αλήθειας, η θέση των Ανακτόρων προοριζόταν αρχικά να είναι στην Ομόνοια. Στη συνέχεια συναντούμε τον άχαρο και χωρίς ταυτότητα, με εξαίρεση την αρχοντική πλατεία Βικτωρίας, δρόμο της 3ης Σεπτεμβρίου. Μόλις εκατό μέτρα από την πλατεία Ομόνοιας, και πάλι ξενοδοχεία «ημιδιαμονής» και αναζήτηση «πελατών» στην «ύποπτη» πλατεία Λαυρίου, αυτή τη φορά σε πλήρη λειτουργία. Αμέσως μετά, η οδός Αγ. Κωνσταντίνου, ο δρόμος του Εθνικού Θεάτρου που οδηγεί προς τις εθνικές οδούς και τέλος η οδός Πειραιώς, ο δρόμος των βιομηχανιών και της διαφυγής προς το λιμάνι.

Η Ομόνοια όμως, εκτός από κομβικό σημείο, οικείο κινηματογραφικό πλάνο, λογοτεχνικό σκηνικό και «ζώνη αναταραχής» (Σημαιοφορίδης, 2005)⁴³ αποτέλεσε στέγη των αστέγων και συναπάντημα των περιθωριακών. Η πλατεία έχει εγχαραχθεί σε αυτό που καταχρηστικά θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αστική συνείδηση του κοινωνικού σώματος ως ένα όριο. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια διαλεκτική του «μέσα» και του «έξω» υπό το πρίσμα μιας Μπασελαρικής φαινομενολογίας του χώρου (Bachelard, 2004)⁴⁴, αλλά για ένα κατώφλι που διαχωρίζει το «πάνω» και το «κάτω», χωρίζοντας την πόλη σε δύο μέρη. Κάτι ανάλογο αφηγείται και ο Γ. Θεοτοκάς στην «Αργώ», σε μια ανάγλυφη περιγραφή κάποιας θλιβερής και φτωχικής γειτονιάς στην αρχή της οδού Λένορμαν, στον Κολωνό, την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στο εν λόγω μυθιστόρημα ο συγγραφέας, περιγράφοντας μια γειτονιά αποκομμένη από την υπόλοιπη πόλη, στην πραγματικότητα περιέγραφε μια πόλη κομμένη σε δυο διαφορετικά και εκ διαμέτρου αντίθετα κομμάτια αναφορικά με την κοινωνική τους σύνθεση και την πολιτισμική τους ταυτότητα: κάτω από τις γραμμές του τραίνου βασιλεύει η φτώχεια και η μιζέρια και επάνω από αυτές ο μεσοπολεμικός ευδαιμονισμός μιας νέας αθηναϊκής Belle Époque (Θεοτοκάς, 1936)⁴⁵.

Αυτό ακριβώς παρατηρείται και στη σημερινή Αθήνα. «Κάτω» από την Ομόνοια βασιλεύει η «σκοτεινή πλευρά του άστεως», όπως την ονομάζει ο Walter Siebel (Λέφας

⁴³ Σημαιοφορίδης, Γ. (2005). Διελεύσεις (επιμ. Δ. Ανανιάδης). Αθήνα, Εκδόσεις Metapolis Press.

⁴⁴ Bachelard, G. (2004). Η ποιητική του χώρου (μτφρ. Ε. Βέλτσου). Αθήνα: Εκδόσεις Χατζηνικολή.

⁴⁵ Θεοτοκάς, Γ. (1936). Αργώ. Αθήνα, Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε.

κ.ά. 2003, 93)⁴⁶. Εκεί ασκούνται παράνομες ή ημι-παράνομες δραστηριότητες, υπάρχουν απόκοσμοι δρόμοι και παλιά εγκαταλειμμένα κτίρια που «φιλοξενούν» αστέγους. Σ' αυτό το μέρος της πόλης βρίσκεται η πάλαι ποτέ μεσοαστική και σήμερα εξαθλιωμένη πλατεία Βάθης, «σπίτι» των σύγχρονων «μοιραίων», των μεταναστών και των αποσυντεθημένων από τα ναρκωτικά σωμάτων και ψυχών, ενώ στις αρχές της Αχαρνών και της Λιοσίων υπάρχουν οι οίκοι ανοχής. Κάτω από την Ομόνοια βρίσκονται επίσης ο Κολωνός, ο Κεραμεικός, ο Βοτανικός και το Μεταξουργείο με τα συνεργεία αυτοκινήτων και τα δικά του «κόκκινα φανάρια» σε παλιά ετοιμόρροπα νεοκλασικά σπίτια, αλλά και κάποιοι σκόρπιοι, και εν πολλοίς «εναλλακτικοί» όπως θέλουν πλέον να ονομάζονται, θύλακες ψυχαγωγίας και διασκέδασης, οι οποίοι θαρρεί κανείς πως «με νύχια και με δόντια» προσπαθούν να αλλάξουν την ταυτότητα των περιοχών αυτών και να διατηρηθούν ζωντανοί. Από εδώ ξεκινούν και οι δρόμοι για τη βιομηχανική περιοχή της Αθήνας και τα Δυτικά Προάστια.

Και «επάνω» από την Ομόνοια μια άλλη, ανώτερη Αθήνα, με εντελώς διαφορετική πολιτιστική και κοινωνική φυσιογνωμία, σ' ένα διαφορετικό γεωγραφικό τοπίο, με τις χωρικές δομές του αστικού χώρου να συγκροτούν μια διαφορετική παλέτα κοινωνικών γεγονότων και καταναλωτικής σημειολογίας από τα υποκείμενα της χρήσης του. Σ' αυτό το «κόσμιο» μέρος της πόλης βλέπει κανείς φώτα, στολισμούς και χρώματα, ενώ εδώ βρίσκεται το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, ο εμπορικός πυρήνας, η πλατεία Συντάγματος με τα πλουμιστά καταστήματα της Ερμού, το μεγαλοπρεπές βουλευβάρτο της Βασιλίσσης Σοφίας με τις πολυτελείς πολυκατοικίες, τα ευρωπαϊκά καφέ και τα ρεστοράν, τα μεσημεριανά στέκια της χαλάρωσης για το «stopover» μετά την εργασία, αλλά και για τους θαμώνες της ρέμβης, τα ακριβά κοσμηματοπωλεία, τα γνωστά θέατρα και οι κινηματογράφοι, οι δημόσιες υπηρεσίες, το Μέγαρο Μουσικής, και τα ξενοδοχεία της Μεγάλης Βρετανίας και του Χίλτον. Στην καλή αυτή πλευρά της Αθήνας βρίσκονται και οι καλές συνοικίες και γειτονιές όπως το Κολωνάκι, η Πλάκα και το Μετς, για να μην αναφερθούμε σε αυτές κατά μήκος της οδού Κηφισίας, που υφίστανται ως αντίποδας των Δυτικών προαστίων.

⁴⁶ Siebel, W. (2003). Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά και το μέλλον της ευρωπαϊκής πόλης. Στο αύριο οι πόλεις, σελ. 67-105 (μτφρ. Π. Λέφας, επιμ. J. Binde). Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.

Θα μπορούσαμε επομένως να χαρακτηρίσουμε την Ομόνοια ως ένα κατώφλι ανάμεσα σε δύο αντίθετους «κόσμους», που κάθε ξεχωριστό πρωί αφηγείται όλα όσα συμβαίνουν στο «σώμα» της τη νύχτα. Και κάπου εκεί, ανάμεσα στις σιωπηλές στοές της, τα σκοτεινά δρομάκια, τα θλιμμένα κτίρια και τις κυνηγημένες φιγούρες που περνούν με τις κυλιόμενες από το ένα κομμάτι της πόλης στο άλλο, η Ομόνοια γράφει τη δική της ιστορία και την αφηγείται, παρά το γεγονός ότι στο άκουσμά της οι περισσότεροι κλείνουν τα αυτιά τους. Οι ιθύνοντες αλλά και οι απλοί πολίτες στην πλειονότητά τους παραβλέπουν, αγνοούν και εθελοτυφλούν απέναντι στα όσα συμβαίνουν στην πλατεία, και προσποιούνται πως όλα είναι καλά, κι ας αποφεύγουν να τη διασχίσουν. Πόσες αλήθειες όμως μπορεί να χωρέσει ένα ψέμα;

7.2 Η Πανεπιστημίου στην καρδιά των εξελίξεων

Το “Re-think Athens” είναι κατ' ουσίαν το σχέδιο της ανασυγκρότησης του κέντρου με άξονα την Πανεπιστημίου, και στην πραγματικότητα αποτελεί ένα μονάχα μέρος ενός πολύ ευρύτερου σχεδιασμού της μητροπολιτικής κεντρικότητας, τον οποίο επεξεργάστηκε η Πολιτεία με πρωτοβουλία του Υπουργείου Περιβάλλοντος και του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας, στο πλαίσιο του Ρυθμιστικού Σχεδίου 2021. Μεταξύ των κυρίως ζητούμενων περιλαμβάνεται ο επαναπροσδιορισμός της κυκλοφορίας πεζών και οχημάτων στο κέντρο της πόλης, στην προοπτική της λειτουργικής ενίσχυσης και της ποιοτικής αναβάθμισης του δημόσιου χώρου. Το σκεπτικό στηρίζεται σε ένα πρόγραμμα αποτροπής της διαμπερούς κυκλοφορίας από το κέντρο πόλης με ταυτόχρονη ενίσχυση της δημόσιας συγκοινωνίας, αλλά και των προσβάσεων με αυτοκίνητο, όταν αυτά έχουν για προορισμό το κέντρο. Με τον τρόπο αυτό η Πανεπιστημίου εντάσσεται σ' ένα πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό δακτύλιο που συνδέει τα ισχυρά πεδία της σύγχρονης πολιτιστικής και εμπορικής δραστηριότητας με τον περίπατο των αρχαιολογικών χώρων και τα μεγάλα αρχαιολογικά μουσεία (Τουρνικιώτης, 2011)⁴⁷.

⁴⁷ Τουρνικιώτης, Π. (2011). Μεταλλασσόμενοι χαρακτήρες και πολιτικές στα κέντρα πόλης Αθήνας και Πειραιά. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.

Η τονωτική αυτή αστική παρέμβαση αγγίζει συνολικά τα 3 χιλιόμετρα και επαναπροσδιορίζει την κίνηση από τη Διονυσίου Αρεοπαγίτου ως το Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Πιο ειδικά, στην οδό Πανεπιστημίου επεκτείνεται η γραμμή του τραμ από το Σύνταγμα, για να φτάσει ως το τέρμα της οδού Πατησίων. Στον εν λόγω σχεδιασμό δεν υπάρχει η κλασική έννοια του πεζόδρομου, αλλά η μικτή χρήση των υπαρχόντων δρόμων από τους πεζούς, το τραμ, ειδικές διαδρομές ταξί, λεωφορείων και άλλων οχημάτων για την παρόδια εξυπηρέτηση, καθώς και από τα ποδήλατα, σε ένα ποδηλατόδρομο που εντάσσεται στο νέο μητροπολιτικό δίκτυο. Μέσα λοιπόν από την απόδοση της λεωφόρου των αυτοκινήτων στην προτεραιότητα του πεζού αναδύεται μια νέα φυσιολογία αστικής κεντρικότητας, που μπορεί να ανασυνθέσει το νόημα του μητροπολιτικού κέντρου με τη συνδρομή της αρχιτεκτονικής του δημόσιου χώρου και να δώσει πνοή στο πολύπαθο κέντρο της πόλης, λειτουργώντας καταλυτικά στη συνολική αναδιάρθρωση των αντιθέσεων του.

Ο σχεδιασμός του δημόσιου χώρου της Πανεπιστημίου έγινε κατόπιν αρχιτεκτονικού διαγωνισμού. Έχοντας ως δεδομένο την οικονομική κρίση, αλλά εκτιμώντας και την άμεση αναγκαιότητα του έργου, η Πολιτεία απευθύνθηκε στο Κοινωφελές Ίδρυμα Ωνάση, το οποίο ανέλαβε τη διοργάνωση του διαγωνισμού με συγκεκριμένους όρους και τη χρηματοδότηση όλων των αναγκαίων μελετών, με την επίβλεψη των αρμόδιων φορέων της Πολιτείας. Στον διαγωνισμό αυτό, που προκηρύχθηκε τον Μάιο του 2012 και ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 2013, βραβεύθηκε ομόφωνα η πρόταση του Ολλανδικού γραφείου OKRA⁴⁸ και των συνεργατών του. Οι οριστικές μελέτες ολοκληρώθηκαν με τη συμμετοχή πολλών, κυρίως Ελλήνων μηχανικών⁴⁹.

⁴⁸ OKRA Landscape Architects σε συνεργασία με Mixst Urbanisme, Wageningen University (Department of Environmental Sciences, Landscape Architecture Group), STUDIO 75 και, Werner Sobek Green Technologies.

⁴⁹ Μελέτη διαχείρισης κυκλοφορίας: Αττικό Μετρό και ΠΟΛΙΝΔΕ Σύμβουλοι μηχανικοί. Στατική μελέτη και Οδοποιία: NAMA Σύμβουλοι μηχανικοί και μελετητές. Ηλεκτρομηχανολογική μελέτη: LDK Σύμβουλοι Μηχανικοί. Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Enveco, σε συνεργασία με Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Μελέτη φωτισμού: Atelier Roland Jéol.

Με βάση τα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά κριτήρια, ο σχεδιασμός της Πανεπιστημίου είναι απλός, εξαιρετικά λειτουργικός, έχει λιτά επεξεργασμένη αισθητική και παρεμβαίνει στον δημόσιο χώρο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δίνει πεδίο στις δραστηριότητες των πολιτών, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει την αρχιτεκτονική της πόλης, που έχει αδικηθεί τόσο πολύ τα τελευταία χρόνια. Το ζήτημα ανάδειξης της αρχιτεκτονικής είναι από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του, δεδομένου ότι η διαδρομή από την Αμαλίας στην Πανεπιστημίου και την Πατησίων χαρακτηρίζεται από μια διαδοχή κομψών ιστορικών κτιρίων εξαιρετικής αρχιτεκτονικής που πρέπει να αναδεικνύονται σχεδόν «φυσικά» στα μάτια των πολιτών.

Η Ομόνοια και η πλατεία Δικαιοσύνης, που αποτελούν τις δύο μεγάλες πλατείες της παρέμβασης, θα μετατραπούν σε ελκυστικούς χώρους συνάντησης ανθρώπων, ενώ στην επιφάνειά τους θα διαμορφωθούν πορείες και στάσεις με δένδροφυτεύσεις και υδάτινες επιφάνειες. Αρχικά, η Ομόνοια φαίνεται να ανακτά ξανά το τετράγωνο του νεοκλασικού σχεδιασμού της και εν συνεχεία η πλατεία Δικαιοσύνης θα εναρμονιστεί περισσότερο στον περιβάλλοντα χώρο της, ενώ θα αναδειχθεί και το νεοκλασικό τυπογραφείο.

7.2.1 Η νέα πραγματικότητα της Πανεπιστημίου.

Εξ αντιθέτου με τις πλατείες, που αποτελούν σημεία συνάντησης και στάσης των ανθρώπων, η οδός Πανεπιστημίου αναμένεται να αποτελέσει ένα πεδίο παράλληλων κινήσεων. Η προτεραιότητα θα δοθεί στον πεζό, γεγονός που επαναπροσδιορίζει τον αστικό χώρο και διευκολύνει την ανάπτυξη πολλών παράλληλων χρήσεων. Στην ίδια λογική έχουν σχεδιαστεί η λεωφόρος Αμαλίας, το τμήμα της Βασιλίσσης Σοφίας από την Ακαδημίας ως το Σύνταγμα και η οδός Πατησίων ως το Αρχαιολογικό Μουσείο. Συνάμα θα αναπτυχθούν πολλές πράσινες ζώνες, δηλαδή πεδία με χαμηλή και υψηλή φύτευση, παγκάκια, περίπτερα ή τραπεζοκαθίσματα, που θα καλούν τους πολίτες και τους επισκέπτες της πόλης να σταθούν για λίγο ή για περισσότερο χρόνο.

Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, το έδαφος των παρεμβάσεων θα στρωθεί με φυσικά υλικά, που δεν θα επιβαρύνουν περαιτέρω το αθηναϊκό περιβάλλον. Οι δέντροστοιχίες που υπάρχουν σήμερα θα συμπληρωθούν με νέα δέντρα και φυτεύσεις,

όπου αυτό καθίσταται αναγκαίο, για να οργανωθούν σκιασμένες πορείες και στάσεις, ανάλογα με τις ακτίνες του ήλιου. Ακόμη, τα βρόχινα νερά θα συλλέγονται άμεσα από τους δρόμους και από τις ταράτσες των κτιρίων και θα αποδίδονται αργά και σταθερά στο υπέδαφος εξασφαλίζοντας μεγάλη διάρκεια φυσικού ποτίσματος και έμμεσο δροσισμό των εδαφών. Με αυτό τον τρόπο το υπερβάλλον θα αποθηκεύεται και θα επιτρέπει την αυτονομία της άρδευσης και το καθημερινό πλύσιμο του δημόσιου χώρου δίχως να ξοδεύεται πόσιμο νερό. Το αποτέλεσμα που θα προκύψει από αυτές τις πολλά υποσχόμενες παρεμβάσεις, θα είναι μια βιοκλιματική παρέμβαση αιχμής που θα προσφέρει μία άνευ προηγουμένου περιβαλλοντική άνεση με φυσικό τρόπο στην καρδιά της πρωτεύουσας. Προκειμένου φυσικά να επιτευχθεί αυτό έχουν διεξαχθεί ειδικές μελέτες, που έχουν υπολογίσει επακριβώς τον τρόπο με τον οποίο φυσά και στροβιλίζεται ο αέρας στις πλατείες και τους δρόμους, τον τρόπο με τον οποίο επιδρούν, θετικά και αρνητικά, η σκιά των δέντρων, οι επιφάνειες με τα υδάτινα στοιχεία και το χτισμένο μέτωπο των οικοδομημάτων.

Ως απόρροια των μελλοντικών αυτών σχεδιασμών θα είναι η μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, η βελτιστοποίηση των μετακινήσεων και η αποφυγή κυκλοφοριακών προβλημάτων, η αναθεώρηση του αστικού χώρου και εν γένει η αναβάθμιση της ζωής. Η ανασυγκρότηση της Πανεπιστημίου στοχεύει στο να κάνει και πάλι το κέντρο της πόλης λειτουργικό, βιώσιμο και ελκυστικό τόσο για τους τουρίστες, όσο και για τους αυτόχθονες.

7.3 Το όραμα ενός πεζοδρομημένου κέντρου

Πηγαίνοντας πίσω στον χρόνο, στη δεκαετία του '70, όταν οι σκαπάνες των συνεργείων του Υπουργείου Δημοσίων Έργων (ΥΔΕ), άλλαζαν οριστικά το τοπίο στην πολύβουη οδό Βουκουρεστίου μετατρέποντας την σε πεζόδρομο, μεγάλο μέρος των ΜΜΕ, των καταστηματαρχών αλλά και του πολιτικού κόσμου αντέδρασε θεωρώντας το έργο ως εξωραϊστική παρέμβαση μη ικανή να δώσει λύσεις στις ανάγκες της πόλης. Τη χρονιά των μεγάλων πλημμυρών της Αθήνας, αλλά και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980, τα έργα διαμόρφωσης του δημόσιου χώρου μοιάζουν να είναι, για τους περισσότερους Αθηναίους, μια πολυτέλεια, ενώ οι συζητήσεις γύρω από τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, κενός λόγος ή φαντασίωση κάποιων πολεοδόμων. Μέσα λοιπόν σ' ένα

κλίμα δυσπιστίας, μία ομάδα αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων και σχεδιαστών του Υπουργείου Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) θα ξεκινήσει τη σύνταξη μελέτης για την ενοποίηση χώρων πρασίνου και σημαντικών μνημείων στο κέντρο της Αθήνας μέσω αναβαθμισμένων για τον πεζό διαδρομών.

Η ομάδα, που υπόκειται στην Ειδική Υπηρεσία Δημοσίων Έργων Αναβάθμισης Ελεύθερων Κοινοχρήστων Χώρων και Ανάπλασης Περιοχών (ΕΥΔ.Ε – ΑΕΚΧΑΠ), αποτελείται από υπαλλήλους και εξωτερικούς συνεργάτες του Υπουργείου, οι οποίοι κάτω από τη στήριξη του τότε Υπουργού Χ.Ο.Π Στέφανου Μάνου, θέτουν τα θεμέλια ενός μεγαλόπνοου σχεδίου ανάδειξης της ιστορικής φυσιογνωμίας του κέντρου και απόδοσης τμήματος του δημόσιου χώρου στους πεζούς. Η πεζοδρόμηση της οδού Βουκουρεστίου δεν θα έρθει ως κεραυνός εν αιθρία. Έχει ήδη ξεκινήσει η εφαρμογή μέρους της μελέτης αναβάθμισης της ιστορικής συνοικίας της Πλάκας, η οποία εκτός των πολυάριθμων επεμβάσεων στο κτιριακό απόθεμα, προβλέπει και την κατασκευή εκτεταμένου δικτύου πεζοδρόμων εντός της παραδοσιακής συνοικίας (Μιχαήλ, 1986)⁵⁰.

7.3.1 Οι δράσεις των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου και του Κράτους.

Στην Αθήνα των αρχών της δεκαετίας του '80, το όραμα ενός πεζοδρομημένου κέντρου γίνεται σχέδιο που παίρνει αργά αλλά σταδιακά σάρκα και οστά μέσω παραλλήλων αν και όχι πάντα συντονισμένων δράσεων του Υπουργείου και των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου της Αθήνας. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να τονιστεί ότι η εμφανής στροφή της πολεοδομικής πολιτικής σε θέματα αναπλάσεων και πεζοδρομήσεων δημοσίων χώρων οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στη στελέχωση των δημοσίων υπηρεσιών με μία νέα γενιά αρχιτεκτόνων αλλά και στη σύμπνοια στόχων και πολιτικών μεταξύ τοπικών και κεντρικών αρχών. Από την πλευρά του Υπουργείου, το σχέδιο ανάπλασης του κέντρου στοχεύει στη δημιουργία πλέγματος πεζοδρομήσεων που θα ενώνει ιστορικές πλατείες, σημαντικά μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους (Ζήβας, 2006)⁵¹, κάνοντας την πόλη

⁵⁰ Μιχαήλ, Ι. (1986). Το πρόβλημα της Πλάκας σε σχέση με τη σύγχρονη Αθήνα. Τα προβλήματα των ιστορικών κέντρων Ρώμης και Αθήνας. Αθήνα.

⁵¹ Ζήβας, Δ. (2006). Πλάκα 1973-2003. Το χρονικό της επέμβασης για την προστασία της παλαιάς πόλεως Αθηνών. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

φιλική προς τον περιπατητή.

Από την πλευρά του Δήμου Αθηναίων, η Διεύθυνση Σχεδίου Πόλεως, η Διεύθυνση Αρχιτεκτονικής και η Διεύθυνση Έργων μελέτησαν και κατασκεύασαν πολυάριθμες πεζοδρομήσεις μικρής κλίμακας στις γειτονιές των επτά δημοτικών διαμερισμάτων (σήμερα διαμερισματικών ενοτήτων). Οι μελετητές εντός της ΕΥΔΕ – ΑΕΚΧΑΠ πειραματίστηκαν τόσο σε σχεδιαστικό, όσο και σε κατασκευαστικό επίπεδο, δοκιμάζοντας υλικά και συζητώντας επί τω έργω-με τα συνεργεία αυτεπιστασίας ή τους εργολάβους- σχετικά με τις διαφορετικές δυνατότητες κατασκευής, για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Οι υπάλληλοι των τεχνικών υπηρεσιών διαμόρφωσαν κατ' αυτόν τον τρόπο μια ίδια τεχνογνωσία βασισμένη στην παρατήρηση, στη δοκιμή και στην προσαρμογή στο αθηναϊκό τοπίο. Ο Δήμος Αθηναίων, σε συνεργασία με το ΥΧΟΠ, στο πλαίσιο του προγράμματος Πεζόδρομοι, πραγματοποίησε πολυάριθμες πεζοδρομήσεις μικρής κλίμακας σε πυκνοκατοικημένες γειτονιές του κέντρου κυρίως γύρω από σχολεία, εκκλησίες και μικρά πλατώματα σε συμβολές δρόμων.

7.3.2 Πολεοδομική παρέμβαση στις αθηναϊκές γειτονιές.

Μέχρι και τη δεκαετία του '90, το παράδειγμα της Πλάκας αποτελούσε το μοναδικό ολοκληρωμένο σχέδιο εκτεταμένης πεζοδρόμησης αθηναϊκής συνοικίας. Συνήθως, το μεγαλύτερο μέρος των πεζοδρομήσεων αφορά αποσπασματικές στο χώρο παρεμβάσεις, ενώ συχνό είναι το φαινόμενο όπου η κατασκευή ενός πεζοδρόμου προηγείται της επικύρωσης αυτού από το Δημοτικό Συμβούλιο του Δ.Α και της θεσμοθέτησης από το Υπουργείο μέσω τροποποίησης του ρυμοτομικού σχεδίου πόλεως (Kanellopoulou, 2015)⁵².

Εκτός όμως από την προσφορά του σε πολεοδομικό επίπεδο, ως αποτελεσματική λύση βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης στο πυκνοκατοικημένο αστικό ιστό, ο πεζόδρομος αποκτά και μία συμβολική σημασία. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό «εργαλείο» στα χέρια της πολιτικής εξουσίας, η οποία βρίσκει σε αυτό το μέσο ένα φτηνό τρόπο ριζικής παρέμβασης στο δημόσιο χώρο με αποτελέσματα,

⁵² Kanellopoulou, D. (2015). La marcheplurielle: aménagements, pratiques et expériences des espaces publics au centred' Athènes. Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne.

αμέσως ορατά, στην τοπική κοινωνία. Από την πλευρά του Δήμου, οι πεζοδρομήσεις είθισται να ξεκινούν κατόπιν αίτησης ενός ή και περισσότερων κατοίκων. Στη συνέχεια, οι υπεύθυνοι μηχανικοί του Δήμου ελέγχουν τη δυνατότητα αποκλεισμού της κυκλοφορίας των οχημάτων στην υπό εξέταση κάθε φορά οδό, τις πολεοδομικές επιπτώσεις μιας πιθανής πεζοδρόμησης στο σύνολο της συνοικίας και προτείνουν, μέσω τεχνικής μελέτης παρουσιαζόμενης στο δημοτικό συμβούλιο, την οριστική μετατροπή του δρόμου σε πεζόδρομο. Παρά τον αποσπασματικό τους χαρακτήρα οι πολυάριθμες πεζοδρομήσεις, ολοκληρωμένες από τα συνεργεία του Δήμου, επρόκειτο να αλλάξουν αισθητά το μικροκλίμα και την αισθητική των δρόμων στις γειτονιές της Αθήνας (Τσιώρα 1998)⁵³, εξοικειώνοντας παράλληλα τους Αθηναίους με έννοιες όπως δημόσιος χώρος, ελεύθερος χρόνος, φράγμα πρασίνου και πεζόδρομος (Ρεμούνδου και Πανέτσος, 1994)⁵⁴.

7.3.3 Το στοίχημα των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

Μετά από μια ιδιαίτερα παραγωγική δεκαετία πεζοδρομήσεων μικρής κλίμακας, η αρχή της δεκαετίας του '90 θα σηματοδοτήσει με τη σειρά της την έναρξη μιας εποχής νέων πολιτικών και προτεραιοτήτων τόσο εντός του Δήμου, όσο και εντός του Υπουργείου. Η δημιουργία, το 1995, της Εταιρείας Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας (ΕΑΧΑ) (Φ.Ε.Κ 909/Β/1997)⁵⁵, σηματοδοτεί την απόφαση του Υπουργείου να επέμβει δραστικά και σε μεγάλη κλίμακα στο δημόσιο χώρο του κέντρου της πόλης. Ο νέος φορέας κρίζεται υπεύθυνος για την ολοκλήρωση και την εφαρμογή του μεγάλου σχεδίου ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της πόλης.

Με την Αθήνα να εισέρχεται αργά αλλά σταθερά στον στίβο του τουριστικού ανταγωνισμού μεταξύ ευρωπαϊκών πρωτευουσών μετά τα μέσα της δεκαετίας '90 (Fola,

⁵³ Τσιώρα, Δ. (1998). Χώροι για τους πεζούς. Κτίριο 106: 53–58.

⁵⁴ Ρεμούνδου, Α., και Πανέτσος, Γ. (1994). Αναβάθμιση εμπορικού τριγώνου στο κέντρο της Αθήνας. Δεδομένα, αρχές σχεδιασμού, πρόγραμμα, μεθοδολογία. Στο: Ο δημόσιος χώρος της πόλης, Θεσσαλονίκη: ΣΠΕ – ΕΜΠ.

⁵⁵ ΦΕΚ Β' 909 (1997) Τροποποίηση της Κοινής Υπουργικής Απόφασης 69163/21.6.1995 και έγκριση του καταστατικού της ανώνυμης εταιρίας με την επωνυμία Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας Ανώνυμη Εταιρία. Ελλάδα.

2011)⁵⁶, η αναβάθμιση της εικόνας του κέντρου παρουσιάζεται ως στοίχημα που θα συσπειρώσει μέρος του πολιτικού και δημοσιογραφικού κόσμου γύρω από την ιδέα ενός «αναγκαίου» για τους δημόσιους χώρους της πρωτεύουσας λίφτινγκ (Κεχαγιά, 2011)⁵⁷, (Ζιαμπάκας, 2015)⁵⁸. Έτσι, η ΕΑΧΑ αρχίζει το έργο της στοχεύοντας στην ολοκλήρωση περισσότερων από 145 επεμβάσεων μέσα σε δέκα χρόνια. Η ΕΑΧΑ εδραιώνει τη θέση της ως φορέας σχεδιασμού του δημόσιου χώρου και χτίζει τη φήμη της χάρη στην ολοκλήρωση ενός έργου που θα αποτελέσει σταθμό για τα αθηναϊκά δεδομένα. Η μετατροπή της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου, περιφερειακού δρόμου του λόφου της Ακρόπολης, σε πεζόδρομο μήκους δύο σχεδόν χιλιομέτρων, ολοκληρώνεται το 2001 (Καλαντίδης, 1998)⁵⁹. Ο εν λόγω πεζόδρομος ενώνει το σταθμό του Θησείου με την οδό Μακρυγιάννη και τις στήλες του Ολυμπίου Διός. Αυτή η πεζοδρόμηση είναι συμβολικής σημασίας, καθώς σηματοδοτεί την έναρξη μιας εποχής μελετών και έργων μητροπολιτικής εμβέλειας.

7.3.4 Η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου.

Δέκα χρόνια μετά την ολοκλήρωση της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, η ιδέα μιας ακόμη πεζοδρόμησης μεγάλης κλίμακας έρχεται στο προσκήνιο με την ανακοίνωση του διαγωνισμού Rethink Athens. Μέσα στη δίνη της οικονομικής κρίσης, αλλά και στα γενικευμένα κοινωνικά προβλήματα στο κέντρο της Αθήνας, η επένδυση του ΥΠΕΚΑ στο φιλόδοξο έργο ανάπλασης της οδού Πανεπιστημίου (Τζαναβάρα, 2011)⁶⁰ δείχνει μια συνειδητή επιλογή της κεντρικής εξουσίας να προωθήσει μια ριζική επέμβαση στο φυσικό χώρο της πόλης ως κυρίαρχη απάντηση στην κρίση εικόνας και οικονομίας της

⁵⁶ Fola, M. (2011). Athens City branding and the 2004 Olympic Games. In: Dinnie K (ed.), City branding: Theory and cases, London: Palgrave Macmillan, pp. 112–117.

⁵⁷ Κεχαγιά, Β. (2011, Μάιος 3). Τρέχουν για λίφτινγκ στο Κέντρο. Τα Νέα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4629071/?iid=2> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).

⁵⁸ Ζιαμπάκας, Σ. (2015, Νοέμβριος 6). «Λίφτινγκ» στο ιστορικό κέντρο. Εφημερίδα των Συντακτών. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.efsyn.gr/arthro/liftingk-sto-istoriko-kentro> (τελευταία πρόσβαση 3.1.18)

⁵⁹ Καλαντίδης, Γ. (1998). Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας. Αρχιτέκτονες 11: 36–53.

⁶⁰ Τζαναβάρα, Χ. (2011, Απρίλιος 12). Τι αλλάζει η πεζοδρόμηση. Η Ελευθεροτυπία. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=266241> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).

πρωτεύουσας (Kanellou, 2015)⁶¹.

Η ιδέα της πεζοδρόμησης της οδού Πανεπιστημίου παρουσιάζεται ήδη από το 1983 στο πλαίσιο της πρότασης του τότε ΥΔΕ για το Ρυθμιστικό Σχέδιο της πρωτεύουσας, με τίτλο «Αθήνα και πάλι Αθήνα». Εν έτει 2010 το ΥΠΕΚΑ αναθέτει τελικά στο ΕΜΠ μελέτη με θέμα τη διερεύνηση μερικής πεζοδρόμησης του άξονα της Πανεπιστημίου και σεναρίων για την επέκταση της γραμμής του τραμ έως τα Πατήσια (ΥΠΕΚΑ, ΕΜΠ, 2011). Αν και το έργο πάγωσε (Καραμανώλη, Λάλος, 2015)⁶², η έκταση που έλαβε στη συνέχεια η δημόσια συζήτηση (Πορτάλιου, 2011)⁶³, (Χατζημιχάλης, 2011)⁶⁴ σχετικά με την ανάπλαση της οδού, έχει μεγάλη πολιτική - και κατ' επέκταση πολεοδομική - σημασία για δύο κυρίως λόγους. Καταρχήν αποτέλεσε εφαλτήριο για την εμβάθυνση του κοινωνικού διαλόγου σε θέματα σχεδιασμού του δημόσιου χώρου της Αθήνας και συγχρόνως το έναυσμα για τη μετατόπιση του προβληματισμού από το ερώτημα του ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος των δημόσιων χώρων στη διαμόρφωση της εικόνας της πόλης, στο ποιος μπορεί να είναι ο κοινωνικός ρόλος του δημόσιου χώρου στη λειτουργία της πολιτείας.

Η θέση της Πανεπιστημίου εντός του αστικού ιστού έχει ιδιαίτερη συμβολική σημασία ως προς τον κοινωνικό ρόλο του οδικού άξονα ως δημόσιου χώρου. Η λεωφόρος αποτελεί ένα ισχυρό φυσικό όριο ανάμεσα σε σημαντικές και ιστορικές γειτονιές της πόλης με έντονη τουριστική κινητικότητα (Πλάκα, Μοναστηράκι, εμπορικό τρίγωνο, Ακρόπολη) και γειτονιές μεικτών χρήσεων, κατοικίας μεσαίων κοινωνικών

⁶¹ Kanellou, D. (2015). La marcheplurielle: aménagements, pratiques et experiences des espaces publics au centre d'Athènes. Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne.

⁶² Καραμανώλη, Ε., και Λιάλιος, Γ. (2015, Ιούνιος 6). Οριστικό «όχι» ΣτΕ στην ανάπλαση της Πανεπιστημίου. Η Καθημερινή. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/818146/article/epikairothta/ellada/oristiko-oxi-ste-sthn-anaplash-ths-panepisthmioy> (τελευταία πρόσβαση 3.8.2017).

⁶³ Πορτάλιου, Ε. (2011, Δεκέμβριος 4). Είναι δυνατή η ρύθμιση του χώρου σε εποχή γενικευμένης απορρύθμισης. Ενθέματα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://enthemata.wordpress.com/2011/12/04/portaliou/> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).

⁶⁴ Χατζημιχάλης, Κ. (2011, Μάιος 15). Η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου και άλλες πολεοδομικές φαντασιώσεις για το κέντρο της πόλης. Ενθέματα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://enthemata.wordpress.com/2011/05/15/hatzimihalisi/> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).

στρωμάτων, χώρων πολιτικής ζύμωσης (Σχολές, Σύλλογοι κ.ά.) και έντονης καλλιτεχνικής δημιουργίας (εκδοτικοί οίκοι, λέσχες κ.ά.). Ο ίδιος ο άξονας αποτελεί, παραδοσιακά, χώρο πολιτικής έκφρασης και ενώνει δύο από τις πιο ιστορικές πλατείες της πρωτεύουσας.

7.3.5 Η αθηναϊκή πραγματικότητα.

Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες που έγιναν, γίνονται και έπονται να γίνουν, μέχρι σήμερα το περπάτημα στην Αθήνα αποτελεί μία, κατά κοινή ομολογία, μετ' εμποδίων δραστηριότητα. Ανεύθυνοι οδηγοί, παραβιάσεις, έλλειψη σεβασμού προς τον πεζό, παράνομο παρκάρισμα σε πλακόστρωτα και διέλευση από αυτά, είναι μερικά από τα καθημερινά προβλήματα του κέντρου. Θα πρέπει επομένως να υπάρξει αστική ανάπλαση μεγάλης κλίμακας σε ιστορικές συνοικίες, δρόμους και πυκνοδομημένες περιοχές και προπάντων δημόσιος διάλογος, καλλιέργεια υπεύθυνων συνειδήσεων και διαμόρφωση σωστών ανθρώπων, που θα σέβονται την πόλη και τους όρους που θέτει η συμβίωση μέσα σε αυτήν. Μέσα από δωρεάν επιμορφωτικά σεμινάρια, ειδικές διαλέξεις, ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις, εθελοντισμούς και εναλλακτικές αστικές δραστηριότητες οι ιθύνοντες, οι κάτοικοι, οι επισκέπτες και οι περιπατητές της πόλης οφείλουν να διεκδικήσουν, να συμπράξουν και να συμβιώσουν σε μία Αθήνα που διψάει για πλακόστρωτα, ανοιχτούς χώρους, πράσινες οάσεις και ελεύθερο χρόνο.

Εικόνα 8: Η Πανεπιστημίου πεζοδρομημένη. Από το <http://www.rethinkathens.org/gre/home>.

7.4 Πέντε περιπτώσεις εξευγενισμού στην ελληνική πρωτεύουσα

Ο «εξευγενισμός» αποτελεί την μεταφορά του αγγλικού όρου "gentrification" στην ελληνική γλώσσα, και αναφέρεται κατά κύριο λόγο στις χωρικές και κοινωνικές διαδικασίες αναδιάρθρωσης υποβαθμισμένων αστικών περιοχών. Με την εξέλιξη της διαδικασίας, οι παλαιότεροι και πιο αδύναμοι, οικονομικά και πολιτικά, πληθυσμοί εκτοπίζονται από τις περιοχές στις οποίες ήταν εγκατεστημένοι και τη θέση τους καταλαμβάνουν μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Την ίδια στιγμή, οι τιμές γης αυξάνονται και δημιουργούνται υπεραξίες, κυρίως μέσα από τη διαμόρφωση του χάσματος γαιοπροσόδου (Smith, 1986)⁶⁵. Το χάσμα γαιοπροσόδου αναφέρεται στη διαφορά ανάμεσα στη πραγματική και τη δυνητική γαιοπρόσοδο και αντικατοπτρίζει τις υπεραξίες που διαμορφώνονται στην αγορά γης μιας περιοχής, όπου εμφανίζονται τάσεις «εξευγενισμού».

Όταν λοιπόν αναπτύσσεται αυτή η διαδικασία, το αστικό τοπίο της περιοχής μεταβάλλεται, καθώς επιβάλλονται οι αισθητικές προτιμήσεις των νέων κατοίκων, και ταυτόχρονα οι χρήσεις γης αλλάζουν, με την επικράτηση αναβαθμισμένων και πιο επικερδών χρήσεων που εξυπηρετούν την επιδεκτική κατανάλωση των νέων κατοίκων, αλλά και των νέων χρηστών της γειτονιάς (Smith, 1996)⁶⁶, (Beauregard, 1986)⁶⁷, (Ley, 1996)⁶⁸.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι θεωρίες περί «εξευγενισμού» αναπτυχθήκαν κυρίως στον αγγλοσαξωνικό κόσμο. Όταν εξετάζουμε αντίστοιχες διαδικασίες σε περιοχές που διαφέρουν συγκεκριμένα ως προς τις οικονομικές, κοινωνικές και χωρικές δυναμικές διαμόρφωσης με το θεωρητικό πρότυπο, απαιτείται μεγάλη προσοχή στον εντοπισμό, το χαρακτηρισμό και την ανάλυση των διαδικασιών

⁶⁵ Smith, N., and Williams, P. (1986). *Gentrification of the City*. 1st ed. London, New York: Routledge.

⁶⁶ Smith, N. (1996). *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. London, New York: Routledge.

⁶⁷ Beauregard, R. A. (1986). *The chaos and complexity of gentrification*. *Gentrification of the City*, London, Sydney: Allen and Unwin.

⁶⁸ Ley, D. (1996). *The new middle class and the remaking of the central city*. *Annals of the Association of American Geographers*, Oxford, New York: Oxford University Press 90(5).

«εξευγενισμού» (Maloutas, 2012)⁶⁹. Η ερμηνεία των δυναμικών εξευγενισμού πρέπει να αντανakλά τις τοπικές συνθήκες, ώστε να αναδύεται η ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης και να τεκμηριώνεται η αναφορά τους ως διαδικασιών «εξευγενισμού».

Στο κέντρο της Αθήνας παρόμοιες χωρικές και κοινωνικές μεταβολές γίνονται αισθητές ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, με αρχικό παράδειγμα «εξευγενισμού» κατοικίας στην Πλάκα, την γραφική αθηναϊκή γειτονιά που βρίσκεται στους πρόποδες του Ιερού Βράχου της Ακρόπολης. Μέσα από ισχυρές κρατικές παρεμβάσεις, ο αστικός ιστός της περιοχής κηρύχθηκε διατηρητέος, κτίρια απαλλοτριώθηκαν από δημόσιες υπηρεσίες (κυρίως από το Υπουργείο Πολιτισμού και το Υπουργείο Χωροταξίας, Περιβάλλοντος και Δημοσίων Έργων) και θεσπίστηκαν συγκεκριμένοι όροι δόμησης, κυκλοφορίας και λειτουργίας των εμπορικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων. Αποτέλεσμα όλων αυτών των ρυθμίσεων ήταν ο εκτοπισμός των ασθενέστερων νοικοκυριών που κατοικούσαν στην περιοχή μέχρι τη δεκαετία του 1990, όπως και των χρήσεων γης που εξυπηρετούσαν αυτόν τον πληθυσμό και τις ιδιαίτερες (ροκ/πανκ) κουλτούρες της προηγούμενης περιόδου. Η εισροή του τουριστικού κεφαλαίου και της βιομηχανίας της διασκέδασης απευθύνονται, κυρίως, στους τουρίστες περιηγητές, όπως και στις ανώτερες κοινωνικές ομάδες που αγόρασαν και ανακαίνισαν σπίτια νεοκλασικής αρχιτεκτονικής σ' αυτήν τη γειτονιά. Έτσι, το οικιστικό απόθεμα της Πλάκας αποκαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό και η περιοχή εξελίχθηκε σε μία *must visited* ευρωπαϊκή γειτονιά με ιστορία και κουλτούρα, ενώ έγινε και σημείο ανάφορας σε όλους τους τουριστικούς οδηγούς που αναφέρονται στην Αθήνα.

⁶⁹ Maloutas, T. (2012). Contextual diversity in gentrification research. *Critical Sociology*, Sage Publications 38(1): 33–48.

7.4.1 Οι μετασχηματισμοί στις περιοχές Μεταξουργείο – Γκάζι.

Οι χωρικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί που εμφανίζονται από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 στην περιοχή του Γκαζιού και του Μεταξουργείου αποτελούν νεότερες τάσεις της διαδικασίας του «εξευγενισμού» στο κέντρο της πόλης. Στο Γκάζι, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εμφανίστηκαν κάποιες θεατρικές σκηνές, οι οποίες προσέλκυαν με τη σειρά τους κάποια μπαρ. Έπειτα, με την αποκατάσταση του εργοστασίου του Φωταερίου, τη μετατροπή του στον πολιτιστικό χώρο «Τεχνόπολη» και ιδιαίτερα μετά τη λειτουργία του σταθμού του μετρό Κεραμεικός, η βιομηχανία της διασκέδασης εισέβαλε επιθετικά στη γειτονιά και τη μετέτρεψε σε τόπο διασκέδασης. Οι μέχρι τότε εγκατεστημένες οικογένειες τσιγγάνων εκτοπίστηκαν βίαια από τα χαμηλά σπίτια με τις εσωτερικές αυλές και στη θέση τους αναδύθηκαν μπαρ και νεοταβέρνες (Alexandri, 2005)⁷⁰, (Τζιρτζιλάκη, 2008)⁷¹.

Η βιομηχανία της διασκέδασης στο Γκάζι συνοδεύεται από δραστηριότητες παραοικονομίας, όπως τη στάθμευση αυτοκινήτων από κυκλώματα μπράβων, αλλά και την εκβιαστική επέμβαση στη ρύθμιση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων στη γειτονιά. Δεν είναι λίγα τα περιστατικά όπου απλοί πολίτες βρίσκουν σημαντικές φθορές στα αυτοκίνητά τους, όταν δεν δέχονται τις προσφορές κάποιας υπηρεσίας που δραστηριοποιείται στην περιοχή, και στην περίπτωση των καταστηματαρχών, αν κάποιος δεν δεχτεί να αλλάξει τη χρήση της ιδιοκτησίας του, είναι πιθανό να βιώσει την εμπειρία του εμπρησμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εμπρησμός του παλιότερου φούρνου της γειτονιάς, όταν ο ιδιοκτήτης του αρνήθηκε να παραχωρήσει τον χώρο για να ανοίξει στη θέση του κάποιο μπαρ.

Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 έκαναν την εμφάνισή τους στην περιοχή και οι πρώτες νεόδμητες πολυτελείς κατασκευές που επαγγέλλονταν τη νέα ζωή σε loft στο κέντρο της Αθήνας. Ως τάση, το "loft-living" ξεκίνησε από καλλιτέχνες στη Νέα Υόρκη,

⁷⁰ Alexandri, G. (2005). The gas district gentrification story. DISS, Cardiff University. Available from: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/1512448/dissertation_2_.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1469481787&Signature=BV8RPBknMo5%2FV%2BpUkK3mR6l8v mA%3D&response-content-disposition=inline%3Bfilename%3DThe_Gas_District_Gentrificati.

⁷¹ Τζιρτζιλάκη, Ε. (2008). Εκ-τοπισμένοι, αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις. Αθήνα, Εκδόσεις Νήσος.

οι οποίοι νοίκιαζαν μεγάλους και ενιαίους χώρους παλιών εργοστασίων και τους χρησιμοποιούσαν ως τόπο εργασίας και κατοικίας. Ο τρόπος ζωής τους και οι διάφορες αυθόρμητες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και πάρτι, ανέδειξαν στην αγορά ακινήτων μια νέα μορφή αρχιτεκτονικής προδιάθεσης (τα loft) ως νέα αγορά: τη διαμόρφωση κατοικιών με ενιαίους εσωτερικούς χώρους στα παλιά βιομηχανικά κελύφη. Οφείλουμε βέβαια να επισημάνουμε ότι τα νέα κτίρια στο Γκάζι δεν προέρχονται από μετατροπές παλιών εργοστασιακών χώρων, αλλά μιμούνται μορφές ακινήτων που αναδύθηκαν στη Νέα Υόρκη μέσα από το lifestyle καλλιτεχνών και ορισμένων ανώτερων και μεσαίων κοινωνικών ομάδων.

Ωστόσο, στο Γκάζι οι υπεραξίες που διαμορφώθηκαν από τη γρήγορη ανάπτυξη της βιομηχανίας της ψυχαγωγίας και οι αρνητικές επιπτώσεις αυτής της ανάπτυξης στην καθημερινότητα της γειτονιάς (πρόβλημα ηχορύπανσης από τα μπαρ, τα club και τις νεοταβέρνες, προβλήματα στάθμευσης και κυκλοφορίας, σκουπίδια κλπ.) λειτούργησαν αρνητικά όσον αφορά την προσέλκυση νέων κατοίκων. Αυτό βέβαια δεν μειώνει τη βιαιότητα του εκτοπισμού που έχουν υποστεί οι ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες, όπως οι τσιγγάνοι, ή τη βιαιότητα και τις απειλές που δέχονται οι παλιοί κάτοικοι από τους νέους «προστάτες» της περιοχής. Μέχρι και τις μέρες μας, στο Γκάζι είναι πιο δόκιμο να μιλάμε για «εξευγενισμό» μέσα από τις νέες εμπορικές χρήσεις γης, παρά μέσα από την κατοικία.

Καλύτερο παράδειγμα «εξευγενισμού» μέσα από την κατοικία αποτελεί η περιοχή του Μεταξουργείου, όπου η διαδικασία του εξευγενισμού αναφέρεται στις νέες χρήσεις γης, αλλά και στην κατοικία. Η διαδικασία χωρο-κοινωνικής αναδιάρθρωσης στην περιοχή του Μεταξουργείου ακολουθεί πιο αργούς ρυθμούς σε σχέση με την όμορή της γειτονιά του Κεραμεικού. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, αρκετά νοικοκυριά ανώτερων κοινωνικών κατηγοριών, έχοντας ιδιαίτερη πληροφόρηση περί μελλοντικής αναβάθμισης της περιοχής, έσπευσαν να αγοράσουν και να ανακαινίσουν κατοικίες, προλαβαίνοντας να τοποθετηθούν στην αγορά πριν από τη διαμόρφωση σημαντικού χάσματος γαιοπροσόδου (Αλεξανδρή, 2013)⁷².

⁷² Αλεξανδρή, Γ. (2013). Χωρικές και κοινωνικές μεταβολές στην Αθήνα: η περίπτωση του Μεταξουργείου. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Την ίδια περίοδο, στην περιοχή άρχισαν να έλκονται θεατρικές σκηνές, οι οποίες αποτέλεσαν εν συνεχεία πόλο έλξης του καλλιτεχνικού κόσμου ως κάτοικων, αλλά και καταναλωτών στις νέες χρήσεις γης. Επίσης, η μόδα της ρακής και του νεοκαφενείου εμφανίστηκε δυναμικά από τα τέλη της δεκαετίας του 2000, ενώ ταυτόχρονα εστιατόρια που αναφέρονται σε πιο επιλεκτικές προτιμήσεις, όπως μοριακής ή έθνικ κουζίνας, ή winebar ήρθαν να συμπληρώσουν το μοτίβο των νέων χρήσεων διασκέδασης που αναπτύχθηκαν στην περιοχή. Τους νέους κατοίκους, τόσο τους πιο εύπορους, όσο και τους πιο «εναλλακτικούς» με τις καλλιτεχνικές ανησυχίες, έρχονται να εξυπηρετήσουν νέες χρήσεις γης, όπως νέα μαγαζιά με είδη μόδας, με βιολογικά προϊόντα, με είδη για κατοικίδια ζώα και νέα κομμωτήρια.

Από την άλλη πλευρά, στην περιοχή του Μεταξουργείου αναπτύχθηκε έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον και από εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην αγορά ακινήτων. Η εταιρεία ΓΕΚ ΤΕΡΝΑ κατασκεύασε το 2007 ένα πολυτελές, περικλειστο συγκρότημα κατοικιών, απέναντι από το παλιό εργοστάσιο του Μεταξουργείου, με εσωτερική πισίνα και αναβαθμισμένα συστήματα ασφαλείας. Πριν την κρίση στην αγορά ακινήτων, οι τιμές των διαμερισμάτων του συγκροτήματος διαμορφώνονταν γύρω στις 4.000 ευρώ ανά τετραγωνικό μέτρο, ενώ μετά το 2008, σημείωσαν πτώση της τάξης του 30%, δίνοντας έτσι και μια καλή εικόνα του περιθωρίου κέρδους της επιχείρησης, η οποία προτιμά να έχει στην ιδιοκτησία της κενά διαμερίσματα (40%) παρά να τα διαθέτει σε χαμηλότερη τιμή. Στον αντίποδα, η εταιρεία Ολιάρος έχει στη διάθεσή της το 4% του οικιστικού αποθέματος της περιοχής, δηλαδή γύρω στα 65 ακίνητα, τα οποία διαθέτει για καλλιτεχνικές χρήσεις, όπως τη διεξαγωγή κάθε δύο χρόνια της καλλιτεχνικής έκθεσης Remap. Τον καιρό της έκθεσης το ενδιαφερόμενο κοινό προσκαλείται να περιηγηθεί στους δρόμους και στα κτίρια της περιοχής. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται συνθήκες ανα-χαρτογράφησης του Μεταξουργείου: οι εσωτερικές αυλές, η θέα στην πόλη ή την Ακρόπολη, τα ψηλοτάβανα δωμάτια, οι ξύλινες εσωτερικές σκάλες, τα μαρμάρινα πατώματα και τα γύψινα ανάγλυφα στους τοίχους και τα ταβάνια αποτελούν τις παράπλευρες εκθέσεις της Remap, οι οποίες προσκαλούν επίδοξους κατοίκους της μεσαίας τάξης. Ταυτόχρονα, ο βασικός επενδυτής της εταιρείας Ολιάρος, σε συνεργασία με τους πιο εύπορους νεοκατοίκους, έχει ιδρύσει την αστική μη-κερδοσκοπική εταιρεία «Πρότυπη Γειτονιά», η οποία μέσα από προτάσεις ανάπλασης της περιοχής, συνεργασίες

με τον Δήμο Αθηναίων και διάφορα Υπουργεία, καθώς και παρεμβάσεις στο δομημένο χώρο διεκδικεί χωρικά το Μεταξουργείο, προσπαθώντας να επιβάλλει συγκεκριμένα πολιτισμικά πρότυπα.

Ως απότοκο των νέων κοινωνικών και χωρικών δυναμικών που αναπτύχθηκαν στην περιοχή του Μεταξουργείου ήταν ο εκτοπισμός των αθίγγανων, των μεταναστών με ή χωρίς χαρτιά, των ηλικιωμένων ζευγαριών, αλλά και των νέων κατοίκων που δεν είχαν οικονομική άνεση. Ουσιαστικά, όπως και στις άλλες περιπτώσεις «εξευγενισμού», όσοι δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην άνοδο του ενοικίου, ή δεν έχουν το απαραίτητο εισόδημα για την αγορά του ακινήτου, αναγκάζονται, με άμεσους ή έμμεσους τρόπους, να φύγουν. Συχνά, οι πιο ευάλωτες ομάδες, όπως οι μετανάστες και οι τσιγγάνοι, έρχονται αντιμέτωποι με βίαιες πρακτικές από την πλευρά των ιδιοκτητών, όπως η διακοπή του ρεύματος και του νερού, ώστε να φύγουν από το ακίνητο, το οποίο προορίζεται για κάποιο νέο πιο εύπορο ιδιοκτήτη ή ενοικιαστή. Με αυτόν τον τρόπο, οι ασθενέστερες ομάδες μετατοπίστηκαν στις όμορες περιοχές της Ακαδημίας Πλάτωνος και του Κολωνού. Ο εκτοπισμός για τον οποίο κάνουμε λόγο και που προκαλείται λόγω του «εξευγενισμού», αποτελεί ένα επιπρόσθετο πρόβλημα της Πολιτείας και θέτει ζητήματα χωρικής και κοινωνικής αδικίας.

7.4.2 Ποιες διαδικασίες συντελούνται σε Εξάρχεια και Πετράλωνα;

Πανομοιότυπες χωροκοινωνικές δυναμικές διαμορφώνονται και στην περιοχή των Πετραλώνων. Η παλιά αυτή λαϊκή συνοικία της πόλης μετατρέπεται σε χώρο διασκέδασης για τους χίπστερ, τα ενοίκια παραμένουν αρκετά υψηλά, τα ασθενέστερα νοικοκυριά εκτοπίζονται και αντικαθίστανται από πιο εύπορα νοικοκυριά. Όμως, η ιστορία «εξευγενισμού» των Πετραλώνων έχει να επιδείξει και κάτι διαφορετικό. Οι παλιοί και νεοεισερχόμενοι πιο πολιτικοποιημένοι κάτοικοι εναντιώνονται στον τρόπο με τον οποίο εμπορευματοποιείται ο χώρος, ιδιαίτερα από τις νέες χρήσεις της διασκέδασης και από τις πρακτικές που αναπτύσσουν οι επιχειρηματίες της νύχτας. Μετά τον εμπρησμό των σπιτιών δύο μελών της συνέλευσης κατοίκων των Πετραλώνων και των απειλών περί διακοπής λειτουργίας της συνέλευσης, οι κάτοικοι της γειτονιάς οργάνωσαν τοπικό κίνημα υπεράσπισης του λαϊκού χαρακτήρα της περιοχής, που αντιστέκεται ουσιαστικά στις τάσεις «εξευγενισμού» μέσα από τις νέες χρήσεις γης και

τους νέους χρήστες. Μέχρι σήμερα, το παράδειγμα των Πετραλώνων αποτελεί τη μοναδική περίπτωση γειτονιάς σε διαδικασία «εξευγενισμού» στην οποία διαμορφώνεται κίνημα εναντίον του gentrification, διεκδικώντας το δικαίωμα των κατοίκων, παλιών και νέων, στους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της περιοχής.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι πολλοί νέοι κάτοικοι των Πετραλώνων είναι παλιοί κάτοικοι των Εξαρχείων, μιας περιοχής στο κέντρο της Αθήνας, μακριά από το νοτιοδυτικό σύνορο του άξονα της Πειραιώς, που χαρακτηρίζεται συχνά από τα μέσα ενημέρωσης ως «άντρο αναρχικών» ή «άβατο». Βέβαια, η καθημερινότητα στην περιοχή διαψεύδει απολύτως αυτούς τους χαρακτηρισμούς, καθώς πρόκειται για μια αθηναϊκή γειτονιά ιδιαίτερα αγαπητή σε ανθρώπους της τέχνης, του πνεύματος και της πολιτικής αμφισβήτησης, ήδη από τις προπολεμικές δεκαετίες και λόγω της εγγύτητάς της με πανεπιστημιακούς χώρους, πολύ πριν αρκετοί από αυτούς μεταφερθούν εκτός κέντρου. Οι χωρο-κοινωνικές δυναμικές που συντελούνται στην αστική αυτή περιοχή δύσκολα παραπέμπουν στη θεωρία του «εξευγενισμού», καθώς δεν ήταν ποτέ αμιγώς, ούτε κυρίως, περιοχή κατοικίας εργατικών τάξεων, αλλά χαρακτηρίζεται από το σχήμα του κάθετου κοινωνικού διαχωρισμού (Maloutas & Karadimitriou, 2001)⁷³. Η θεωρία του χάσματος γαιοπροσόδου, ακόμα και σήμερα, δεν μπορεί να υποστηριχτεί: τα ενοίκια και οι τιμές των ακινήτων παραμένουν ιδιαίτερα υψηλά και μέσα στην κρίση λόγω της ιστορίας και της –πολιτικής και πνευματικής– φήμης της περιοχής. Όμως, τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα σε δρόμους κοντά στην πλατεία Εξαρχείων, αναπτύσσονται τάσεις υποβάθμισης που αναγκάζουν πολλά νοικοκυριά να φύγουν από την περιοχή.

Σήμερα, οι κάτοικοι των Εξαρχείων έχοντας ιδιαίτερες πολιτικές και πολιτισμικές ανησυχίες, διακρίνονται από ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ποιότητας ζωής στη γειτονιά, καθώς ο Δήμος Αθηναίων ξεχνάει να ανανεώσει το φωτισμό ή να καθαρίσει τους δημόσιους χώρους της περιοχής, ενώ οι αστυνομικές δυνάμεις έχουν μετρατρέψει πολλά κομβικά σημεία των Εξαρχείων σε μόνιμο τόπο επιτήρησης, παρέχοντας «ασφάλεια» μέσα από συλλήψεις και συχνές ρίψεις χημικών. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερα με το ξέσπασμα της κρίσης, στα Εξάρχεια αναπτύσσονται μαφίες που εμπλέκονται με τη

⁷³ Maloutas, T., Karadimitriou, N. (2001). Vertical social differentiation in Athens: Alternative or complement to community segregation?, *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (4), 699-716.

διακίνηση ναρκωτικών, παράνομων προϊόντων, την εκμετάλλευση μεταναστών, όπως και την παροχή «προστασίας» σε μαγαζιά υγειονομικού ενδιαφέροντος. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από αυτές τις παραβατικές πρακτικές αναπτύσσονται δυναμικές κοινωνικού κανιβαλισμού.

Όπως διατείνονται πολλοί κάτοικοι των Εξαρχείων, η κοινωνία στρέφεται εναντίον των αδύναμων κρίκων, αντί να στραφεί ενάντια στις αιτίες που παράγουν και αναπαράγουν πρακτικές μίσους. Οι διάφορες συλλογικότητες, όμως, θέτουν καίρια ζητήματα διεκδίκησης και διαμόρφωσης των δημοσίων χώρων της περιοχής που πλήττονται από παραβατικές συμπεριφορές, και προβαίνουν σε πρακτικές αλληλοβοήθειας, διαμορφώνοντας πλέγματα αλληλεγγύης ενάντια στην κρίση. Η επιτυχημένη λειτουργία της τράπεζας χρόνου, της αγοράς χωρίς μεσάζοντες, των επιτροπών αλληλεγγύης και των αυτοδιαμορφωμένων χώρων, οι συλλογικές κουζίνες, τα παζάρια και η χορωδία των Εξαρχείων θέτουν την περιοχή σε διαρκή κίνηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κάτοικοι της πολύπαθης αυτής γειτονιάς καταφέρνουν μέσα από συλλογικές πρακτικές, να διαρρηγνύουν το φόβο που επιβάλλεται μέσα από την παγίωση συνθηκών λιτότητας που έχουν επιφέρει τα διαδοχικά Μνημόνια και η συνολικότερη επέλαση νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

7.5 Το ζήτημα των κενών κατοικιών

Οι κενές κατοικίες αποτελούν ένα ζήτημα που επανέρχεται συχνά στον δημόσιο διάλογο, άλλοτε ως ένδειξη πλούτου για σημαντικό ποσοστό των ελληνικών νοικοκυριών που διαθέτουν περισσότερες από μία κατοικίες, και άλλοτε ως κοινωνικός πόρος που μένει ανεκμετάλλευτος, ενώ θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση στεγαστικών προβλημάτων.

Το μεγαλύτερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (και ιδιαίτερα στην Ισπανία και την Ελλάδα, όπου ξεπερνά το 80%) είναι ένας από τους παράγοντες που είχαν δημιουργήσει την εικόνα ότι τα φτωχά γερμανικά νοικοκυριά αναγκάζονται να βοηθούν τα πλούσια νοικοκυριά των χωρών του Νότου. Την εικόνα αυτή είχε δημιουργήσει η επιλεκτική ανάγνωση των αποτελεσμάτων σχετικής έρευνας της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, όπως προβλήθηκε κυρίως από δημοσιεύσεις στον

έγκριτο τύπο (Wilson, 2013)⁷⁴. Η επιλεκτικότητα της ανάγνωσης βασίστηκε στη σύγκριση των μεσαίων και όχι των μέσων περιουσιών στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου σε σχέση με τη Γερμανία. Αυτό σημαίνει ότι συγκρινόταν το μέγεθος της μεσαίας –δηλαδή της περιουσίας που βρίσκεται, για παράδειγμα, στην 50η θέση επί 100 περιουσιών ιεραρχημένων σύμφωνα με το μέγεθος– και όχι ο μέσος όρος του μεγέθους των 100 περιουσιών. Με τον τρόπο αυτό, αποκρύπτεται η σημαντικά μεγαλύτερη ανισοκατανομή του πλούτου στη Γερμανία σε σχέση με τις χώρες του Νότου (περίπου τετραπλάσια) και εμφανίζεται το, πλασματικό στην πραγματικότητα, συμπέρασμα ότι μια χώρα με φτωχά νοικοκυριά σηκώνει το βάρος των αμαρτιών της Ευρωζώνης.

Οι ισχυρισμοί αυτοί έχουν ήδη απαντηθεί επαρκώς (De Grauwe & Ji, 2013)⁷⁵. Στο κείμενο αυτό θα εστιάσουμε κυρίως στο πραγματικό περιεχόμενο του όρου «κενές κατοικίες» στην Αθήνα, αφού πρώτα θυμηθούμε ότι η ιδιοκατοίκηση στις χώρες του Νότου έχει και σημαντικά διαφορετική κοινωνική λειτουργία –δηλαδή αφορά και σημαντικό τμήμα των λαϊκών στρωμάτων– επειδή στις χώρες αυτές τα συστήματα κοινωνικής κατοικίας είναι πολύ λιγότερο ανεπτυγμένα σε σύγκριση με εκείνα των χωρών της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης.

Τα βασικά ερωτήματα που θέτουμε, είναι κατά πόσο οι κενές κατοικίες στην ελληνική πρωτεύουσα αποτελούν ένδειξη ευμάρειας, με την έννοια ενός σημαντικού αποθέματος κατοικιών που η χρήση τους είναι περιστασιακή. Κενές κατοικίες υπάρχουν, για παράδειγμα, σε σημαντικό ποσοστό και σε πόλεις όπως το Λονδίνο, όπου αποτελούν κυρίως αντικείμενο επένδυσης πολύ πλούσιων νοικοκυριών, χωρίς συχνά να χρησιμοποιούνται σε τακτική βάση. Το δεύτερο ερώτημα είναι κατά πόσο οι κενές αυτές κατοικίες αποτελούν περιουσία ελληνικών νοικοκυριών και το τρίτο –και μάλλον σημαντικότερο– είναι αν οι κενές αυτές κατοικίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επίλυση των στεγαστικών προβλημάτων που έχουν επιδεινωθεί κατά την περίοδο της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Τα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουμε να τα

⁷⁴ Wilson, J. (2013, March 22). Poor Germans tire of bailing out Eurozone. Financial Times. Available from: <https://www.ft.com/content/2f89e5ee-930a-11e2-9593-00144feabdc0> (τελευταία πρόσβαση 15.3.18).

⁷⁵ De Grauwe, P., and Ji Y. (2013). Are Germans really poorer than Spaniards, Italians and Greeks? Vox. Available from: <http://voxeu.org/article/are-germans-really-poorer-spaniards-italians-and-greeks> (τελευταία πρόσβαση 15.3.18).

προσεγγίσουμε μέσα από τη χωροθέτηση των κενών κατοικιών, για την οποία μας προσφέρουν αναλυτικά δεδομένα οι Απογραφές Πληθυσμού της ΕΛΣΤΑΤ.

Ο χάρτης των κενών κατοικιών του 1991 για το σύνολο της χώρας (Μαλούτας, 2000: 24-25)⁷⁶ αναδεικνύει τρεις διαφορετικούς τύπους συγκεντρώσεων, οι οποίες αντιστοιχούν και σε διαφορετικά είδη κενών κατοικιών. Η πλέον εκτεταμένη συγκέντρωση αφορούσε κατοικίες σε ορεινές περιοχές της χώρας (ιδιαίτερα στην Πίνδο και την ορεινή Πελοπόννησο), σε μεγάλο βαθμό εγκαταλελειμμένες από τον πληθυσμό τους είτε οριστικά, είτε χρησιμοποιούμενες πλέον μόνο ως παραθεριστικές κατοικίες. Καθώς η Απογραφή Πληθυσμού πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 1991, ακόμη και οι χρησιμοποιούμενες ως παραθεριστικές κατοικίες καταγράφηκαν κατά κανόνα ως κενές. Η συγκέντρωση αυτή συνδέεται με την ταχύρυθμη μεταπολεμική αστικοποίηση, η οποία οδήγησε στη βαθμιαία εγκατάλειψη των πλέον απομονωμένων τόπων κατοικίας και τη μετεγκατάσταση στα μικρότερα ή τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Με την έννοια αυτή δεν είναι παράδοξο ότι ο χάρτης των κενών κατοικιών αναπαράγει εν μέρει τον γεωφυσικό χάρτη της χώρας, με τις ορεινότερες κοινότητες να παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά κενών κατοικιών.

Ο δεύτερος τύπος συγκεντρώσεων κενών κατοικιών αφορούσε παραθεριστικά καταλύματα είτε για ενοικίαση, είτε για ιδιόχρηση σε τουριστικές περιοχές της χώρας μας. Οι πυκνότερες συγκεντρώσεις εμφανίζονταν στη νησιωτική Ελλάδα και, ιδιαίτερα, στα νησιά με τη μεγαλύτερη τουριστική κίνηση. Σημαντικό μέρος των κατοικιών αυτών είναι ιδιοκτησίες ατόμων με ξένη υπηκοότητα.

Ο τρίτος τύπος συγκεντρώσεων κενών κατοικιών αφορά τη δεύτερη κατοικία με παραθεριστική συνήθως, αλλά και πολύ συχνότερη χρήση λόγω της μικρής απόστασης από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Ο τύπος αυτός συνδέεται, επίσης, με τη μεταπολεμική αστικοποίηση και αφορά την παραθεριστική κατοικία στην ευρύτερη περιοχή των μεγάλων αστικών κέντρων. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε την μεγάλη παρουσία

⁷⁶ Μαλούτας, Θ. (2000). Αστικοποίηση και κενές κατοικίες (επιμ. Θ. Μαλούτας). Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας. Αθήνα, Βόλος: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Gutenberg, Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 24–25.

κενών κατοικιών στις παραλιακές κοινότητες του Νομού Αττικής, σε εκείνες των γειτονικών του Νομών καθώς και στους Νομούς Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής και Πιερίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, τα αθηναϊκά νοικοκυριά διέθεταν παραθεριστική κατοικία σε ποσοστό 15-20%, από τις οποίες το μεγαλύτερο τμήμα ήταν νέες κατασκευές σε μικρή απόσταση από την πόλη (Μαλούτας, 1990)⁷⁷. Η ιδιοκτησία παραθεριστικής κατοικίας παρουσίαζε σημαντική κοινωνική διάχυση, η οποία συνδέεται με τον τρόπο απόκτησής της που, σε πολλές περιπτώσεις, ακολούθησε διαδικασίες ανάλογες με την λαϊκή περιφερειακή, και συχνά αυθαίρετη, αυτοστέγαση.

Η περιαστική παραθεριστική κατοικία, ιδιαίτερα γύρω από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, άλλαξε ραγδαία τη φυσιογνωμία των σχετικών περιοχών. Βαθμιαία, οι πιο κοντινές παραθεριστικές περιοχές και εκείνες που απέκτησαν νέες συγκοινωνιακές υποδομές άρχισαν να μετατρέπονται, εν μέρει τουλάχιστον, και σε περιοχές μόνιμης κατοικίας. Ο προαστιακός σιδηρόδρομος και οι περιφερειακές οδοί ταχείς κυκλοφορίας –με κεντρικό άξονα την Αττική Οδό– έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην επέκταση αυτής της διαδικασίας.

Από τη συνολική εικόνα αυτή προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος του αποθέματος κατοικιών που απογράφεται ως κενό δεν χωροθετείται σε περιοχές όπου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την εξυπηρέτηση τρεχουσών στεγαστικών αναγκών, με δεδομένο ότι αυτές παρουσιάζονται κυρίως σε πυκνοδομημένες περιοχές των μεγάλων αστικών κέντρων. Το πρώτο αυτό συμπέρασμα, ωστόσο, είναι μόνο μερικώς σωστό (Maloutas, 2003)⁷⁸.

Η χαρτογράφηση των κενών κατοικιών του 2011 στην Αττική προσφέρει μια πιο σαφή εικόνα όσον αφορά τη χωροθέτησή τους και τη δυνητική τους χρήση. Επομένως προκύπτει ότι οι μεγάλες συγκεντρώσεις κενών κατοικιών, σε απόλυτους αριθμούς, παρουσιάζονται στις παράκτιες περιοχές της βόρειας και ανατολικής Αττικής, καθώς και στη Σαλαμίνα. Η χωροθέτηση αυτή συμπίπτει πλήρως με περιοχές δεύτερης, εξοχικής

⁷⁷ Μαλούτας, Θ. (1990). Αθήνα, κατοικία, οικογένεια. Ανάλυση των μεταπολεμικών πρακτικών στέγασης. Αθήνα: ΕΚΚΕ, Εξάντας.

⁷⁸ Maloutas, T. (2003). Les habitations vacantes. In: Sivignon M., Deslondes O., and Maloutas T. (eds), Atlas de la Grèce, Paris: CNRS – Libergéo – La Documentation Française, pp. 70–71.

κατοικίας. Ωστόσο, δύο ακόμη σημαντικοί θύλακες κενών κατοικιών παρατηρούνται στο κέντρο της Αθήνας και του Πειραιά.

Τις περισσότερες κενές κατοικίες σε σχέση με τον πληθυσμό τους συγκεντρώνουν οι περιφερειακές, νησιωτικές και παραθαλάσσιες περιοχές της Αττικής, όπου η χρήση τους είναι κυρίως παραθεριστική. Αντίθετα, τις λιγότερες παρουσιάζουν δήμοι της πρώτης προαστιακής ζώνης, οι περισσότεροι από τους οποίους κατοικούνται από μεσαία και υψηλά-μεσαία στρώματα (Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011)⁷⁹.

Σε απόλυτους αριθμούς, οι κενές κατοικίες στην Αττική ήταν 608.500 το 2011, αυξημένες κατά 265.500 (77,3%) από το 2001. Η συγκέντρωση –ακόμη και σε απόλυτους αριθμούς– αφορά κυρίως τις περιοχές εκτός κέντρου, αφού ο Δήμος Αθηναίων συγκέντρωνε 132.000 κενές κατοικίες και ο Δήμος Πειραιώς 27.300 ή 21,7% και 4,5% αντίστοιχα στο σύνολο της Αττικής. Τα ποσοστά αυτά είναι ελαφρώς υψηλότερα από το ειδικό πληθυσμιακό τους βάρος (17,3% για το Δήμο Αθηναίων και 4,3% για τον Δήμο Πειραιώς).

Έπειτα, ορισμένες περιφερειακές περιοχές της Αττικής (ανατολική ακτή και διάφορες περιοχές στα Μεσόγεια, περιοχή Ωρωπού, Βάρη, Σαλαμίνα) δείχνουν μειωμένο αριθμό κενών κατοικιών σε σχέση με το 2001. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε διεύρυνση του ποσοστού κύριας κατοικίας, σε ορισμένες τουλάχιστον από τις περιοχές αυτές με τη χρήση παλαιών παραθεριστικών κατοικιών, οι οποίες καταγράφονταν προηγουμένως ως κενές. Για την ερμηνεία αυτή συνηγορεί και η χωροθέτηση των σημαντικών νέων συγκοινωνιακών υποδομών και, ιδιαίτερα, της Αττικής Οδού. Μπορεί, ωστόσο, η εικόνα αυτή να οφείλεται και στο γεγονός ότι η Απογραφή του 2011 έγινε τον Μάιο –αντί του Μαρτίου– κάτι που μπορεί να διαφοροποίησε σημαντικά το ποσοστό των κενών παραθεριστικών κατοικιών σε περιοχές όπως η Σαλαμίνα. Παράλληλα, υπήρξαν σημαντικές αυξήσεις στον αριθμό των κενών κατοικιών τόσο σε περιφερειακές, όσο και σε κεντρικές θέσεις, ενώ, ο ρυθμός αύξησης των κενών κατοικιών κατά τη δεκαετία του

⁷⁹ Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων, 1991-2011, Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο: <https://panorama.statistics.gr/>.

2000 ήταν σημαντικά μεγαλύτερος στις κεντρικές περιοχές της πόλης (Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων, 1991-2011)⁸⁰.

Θα μπορούσαμε σ' αυτό το σημείο να πούμε, ότι η δυναμική της αύξησης των κενών κατοικιών κατά τη δεκαετία του 2000 δεν προέρχεται από τις περιοχές όπου παραδοσιακά συγκεντρώνεται το μεγάλο ποσοστό τους, δηλαδή από τις πλέον περιφερειακές και παράκτιες περιοχές του Νομού. Οι δέκα Δήμοι με τη μικρότερη αύξηση ανήκουν σε αυτήν ακριβώς την κατηγορία. Αντίθετα, η αύξηση παρουσιάζεται κυρίως στις πυκνοδομημένες περιοχές της μητρόπολης που περιλαμβάνουν τα δύο μεγάλα κέντρα, αλλά και περιοχές που γειτονεύουν άμεσα με αυτά, όπως του Ζωγράφου, της Καλλιθέας, του Γαλατσίου και του Βύρωνα στην Αθήνα και της Νίκαιας, του Κορυδαλλού, του Περάματος και του Κερατσινίου στον Πειραιά.

Από τη σύνθεση των δύο ομάδων περιοχών μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η μεγάλη αύξηση του αριθμού των κενών κατοικιών την περίοδο 2001-2011 δεν είναι μονοσήμαντη ως προς τους λόγους που την προκάλεσαν. Παράλληλα, προκύπτει σαφής διαχωρισμός μεταξύ κέντρου και τμήματος της περιφέρειας, με τρόπο που αναδεικνύει τη σημασία συγκοινωνιακών δικτύων και υποδομών, όπως η Αττική Οδός και ο προαστιακός σιδηρόδρομος.

- Οι κεντρικοί και περικεντρικοί Δήμοι καταγράφουν σημαντική αύξηση κενών κατοικιών λόγω της γενικής μετακίνησης πληθυσμού στα προάστια, των οικογενειακών στρατηγικών περιορισμού των στεγαστικών δαπανών –με τη μετακίνηση σε μικρότερες κατοικίες ή τη συγκατοίκηση– όσο και λόγω της περιορισμένης ζήτησης κατοικίας στις πυκνοδομημένες περιοχές του κέντρου λόγω του στιγματισμού τους, αλλά και της περιορισμένης αγοραστικής δυνατότητας εκείνων που θα ήταν διατεθειμένοι να κατοικήσουν στις περιοχές αυτές.
- Στα ακριβά προάστια (Φιλοθέη-Ψυχικό, Παπάγου-Χολαργός και Παλαιό Φάληρο) η μεγάλη αύξηση μπορεί να αποδοθεί τόσο στην εκκένωση κατοικιών

⁸⁰ Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων, 1991-2011, Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο: <https://panorama.statistics.gr/>.

λόγω της κρίσης, όσο και στη μεγαλύτερη δυνατότητα των ιδιοκτητών τους να αντισταθούν στην ενοικίαση ή πώληση των ιδιοκτησιών τους σε σημαντικά χαμηλότερες τιμές, σε σχέση με τους μέσους ιδιοκτήτες ακινήτων της πόλης.

Συμπερασματικά, μπορεί κανείς να υποστηρίξει πως, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο τμήμα των κενών κατοικιών που εμφανίζει η Αττική αφορά παραθεριστικές μονάδες στις παράκτιες περιοχές της, η αύξηση του αριθμού τους στη δεκαετία 2001-2011 είναι ιδιαίτερα σημαντική και επικεντρώνεται στις πυκνοδομημένες κεντρικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά. Οι κενές κατοικίες στις περιοχές αυτές –που έχουν επηρεαστεί δυσανάλογα από την κρίση λόγω του κοινωνικά πιο ευάλωτου πληθυσμού τους, αλλά και της πάγιας τάσης να εγκαταλείπονται σταδιακά από τα μεσαία και τα υψηλά-μεσαία στρώματα– αποτελούν έναν σημαντικό πόρο που δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται όταν αναζητούνται πολιτικές αναβάθμισης των κεντρικών περιοχών με επίκεντρο τη στήριξη των πληθυσμών τους.

Από τους 40.000 άστεγους που βρίσκονται στην χώρα μας, οι μισοί από αυτούς ζουν, ή για την ακρίβεια επιβιώνουν στην Αθήνα⁸¹. Μάλιστα, από το 2009 μέχρι σήμερα, μέσα δηλαδή στη δίνη της οικονομικής κρίσης, ο αριθμός του «αόρατου αυτού πληθυσμού» αυξάνεται συνεχώς. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δήμου Αθηναίων⁸², 20.000 κάτοικοι της πρωτεύουσας στηρίζονται για την επιβίωσή τους στις κοινωνικές υποδομές. Από αυτούς που συνωστίζονται στα συσσίτια, το 66% είναι Έλληνες, το 44% έχει ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, και το 7,5% έχει τελειώσει Πανεπιστήμιο. Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε και μία νέα μορφή αστεγίας, η «αφανής» εντός κτιρίων αστεγία. Το 90% των αστέγων είναι Έλληνες και το 10% αλλοδαποί, οι περισσότεροι εκ των οποίων ζουν στην Ελλάδα για πάνω από 8 χρόνια. Αν λοιπόν οι κενές κατοικίες του κέντρου των Αθηνών και του Πειραιά δίνονταν προς στέγαση όλου αυτού αφανούς και πολύπαθου πληθυσμού, η εικόνα της πρωτεύουσας θα βελτιώνονταν αισθητά, οι απομακρυσμένες αυτές κοινωνικές ομάδες θα γίνονταν και πάλι μέρη του συνόλου, και θα τους δίνονταν η ευκαιρία να αρχίσουν και πάλι τη ζωή τους από την αρχή, έχοντας την πολιτεία στο πλευρό τους.

⁸¹ Διαδικτυακή Ιστοσελίδα www.homelessworldcup.org

⁸² Διαδικτυακή Ιστοσελίδα www.cityofathens.gr

7.6 Φυσικοί κίνδυνοι και κλιματική αλλαγή

Ιστορικά η Αττική αποτελεί μια από τις πιο εκτεθειμένες περιοχές της χώρας μας σε φυσικούς κινδύνους, κυρίως λόγω σεισμών, πλημμυρών, καυσώνων και δασικών πυρκαγιών, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η υψηλή αυτή έκθεση της Αττικής γενικότερα και του Λεκανοπεδίου πιο ειδικά, οφείλεται στην υψηλή συγκέντρωση πληθυσμού, δραστηριοτήτων, υποδομών και αποθεμάτων υψηλής αξίας σε μια περιορισμένη έκταση, που αποτελεί ταυτόχρονα ζώνη υψηλών επικινδυνοτήτων (Ακύλας κ.ά., 2005)⁸³.

Η περιφέρεια Αττικής συγκαταλέγεται στις ελληνικές περιφέρειες με τις υψηλότερες μακροσεισμικές εντάσεις για τα τελευταία 50 χρόνια (Papanastasiou et al., 2008)⁸⁴. Η έκθεση της Αττικής στη σεισμική επικινδυνότητα επανεκτιμήθηκε μετά το σεισμό της Πάρνηθας το 1999 (με μέγεθος 5,9 βαθμούς της κλίμακας ρίχτερ και επίκεντρο 18 χλμ ΒΔ του κέντρου της Αθήνας) που προκάλεσε περισσότερες από 140 απώλειες ζώων και ζημιές που ανήλθαν στα 3 δισεκατομμύρια ευρώ. Υπήρξε ο φονικότερος σεισμός των τελευταίων 50 ετών στην Ελλάδα και οδήγησε στην αλλαγή του χάρτη σεισμικής επικινδυνότητας της χώρας. Ο νέος χάρτης, που αποτελεί τη βάση του Ελληνικού Κτηριοδομικού Αντισεισμικού Κανονισμού του 2000, καταχώρησε σημαντικό μέρος της Αττικής και τους βορειότερους Δήμους της πρωτεύουσας στη Ζώνη ΙΙ μέσης σεισμικότητας. Η δημόσια πολιτική πρόληψης του σεισμικού κινδύνου βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στην αντισεισμικότητα των κατασκευών. Έτσι, το κτηριακό απόθεμα των αυθαιρέτων της Αττικής παραμένει εκτεθειμένο. Μετά το σεισμό του 1999, η περιορισμένη δημόσια οικονομική στήριξη της αποκατάστασης και ανασυγκρότησης κάλυψε μόνο τους ιδιοκτήτες κτιρίων (όχι τους ενοικιαστές) και κυρίως την κατοικία (όχι τις παραγωγικές δραστηριότητες). Κατά συνέπεια, η μετασεισμική ανασυγκρότηση δεν οδήγησε σε ουσιαστική μείωση της έκθεσης και τρωτότητας των

⁸³ Ακύλας, Ε., Λυκούδης, Σ., Λάλας, Δ. (2005). Κλιματική Αλλαγή στον Ελλαδικό Χώρο, Ανάλυση Παρατηρήσεων: Τάσεις των τελευταίων 100 ετών. Αθήνα.

⁸⁴ Papanastassiou, D., Chalkias, C., and Karymbalis, E. (2008). Seismic intensity maps in Greece since 1953 using GIS techniques. In: Proceedings of the 31st General Assembly of the European Seismological Commission, Hersonissos: Institute of Geodynamics, p. 11. Available from: <http://members.noa.gr/d.papan/en/publications/B44.pdf>.

πληγισμών περιοχών στον σεισμικό κίνδυνο. Μάλλον το αντίθετο θα λέγαμε.

Επίσης, η Αθήνα ταλαιπωρείται συχνά από πλημμύρες, παρά το γεγονός ότι η ανατολική Ελλάδα χαρακτηρίζεται από χαμηλή μέση ετήσια βροχόπτωση (~ 300mm). Οι καταγίδες στην Αθήνα είναι σχεδόν τόσο συχνές, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η επιρρέpeιά της σε πλημμύρες οφείλεται σε κλιματικούς, γεωμορφολογικούς παράγοντες, καθώς και σε παράγοντες σχετικούς με ανθρώπινες παρεμβάσεις (Κουτσογιάννης, 2002)⁸⁵. Λόγω της ραγδαίας αστικοποίησης και της αυθαίρετης ανάπτυξης, η πόλη σταδιακά απογυμνώθηκε από τη φυσική αντιπλημμυρική της προστασία και παράλληλα το δίκτυο ρεμάτων της καλύφθηκε σε σημαντικό μήκος του, ενώ οι επιφάνειες που καλύπτονταν από φυτά ελαχιστοποιήθηκαν. Την ίδια στιγμή, οι επανειλημμένες δασικές πυρκαγιές στους ορεινούς όγκους του Νομού Αττικής αύξησαν την έκθεση των περιφερειακών ιδιαίτερα δήμων σε πλημμύρες. Το ιστορικό κέντρο της πόλης, με το μικτό αποχετευτικό δίκτυο, είναι περισσότερο θωρακισμένο από τους Δήμους που αναπτύχθηκαν αργότερα, και κυρίως αυτούς κατά μήκος της ακτής του Σαρωνικού.

Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, η Αττική συγκαταλέγεται στις περισσότερο πληγείσες από τους καύσωνες περιοχές της χώρας μας. Παρά το μεσογειακό και ήπιο κλίμα της, σημειώνονται σημαντικές θερμοκρασιακές διαφορές μεταξύ των εποχών. Θερμοκρασίες καύσωνα (38°C και άνω) δεν είναι σπάνιες τους θερινούς μήνες και η θερμοκρασία 49°C που καταγράφηκε στην Αθήνα το 1977 αποτελεί την υψηλότερη μέχρι σήμερα θερμοκρασία της Ευρώπης (WMO 2011). Ταυτόχρονα, η πόλη υφίσταται τις συνέπειες της λεγόμενης αστικής θερμικής νησίδας, που συμβάλλει σε θερμοκρασίες καυσώνων και τις ενισχύει. Οι υψηλότερες θερμοκρασίες εδάφους στην Αττική κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού παρουσιάζονται στην Ελευσίνα, τον Ασπρόπυργο, τα Μέγαρα, το κέντρο και τα Μεσόγεια. Η δημόσια διαχείριση των καυσώνων περιορίζεται σε μέτρα ετοιμότητας και έκτακτης ανάγκης (Keramitsoglou et al., 2011)⁸⁶.

⁸⁵ Κουτσογιάννης, Δ. (2002, Ιούνιος 8). Για την Κάλυψη του Κηφισού Ποταμού. Μαχητική του Μοσχάτου.

⁸⁶ Keramitsoglou, I., Kiranoudis, C., Ceriola, G., Weng, Q., Rajasekar, U. (2011). Identification and analysis of urban surface temperature patterns in Greater Athens, Greece, using MODIS imagery. Remote Sensing of Environment, 115, 3080–3090.

Ακόμη, με κριτήριο την αναλογία της καμένης δασικής έκτασης προς τη συνολική δασική κάλυψη, η Αττική είναι η περισσότερη πυρόπληκτη ελληνική περιφέρεια την περίοδο 1991-2004 (26%). Πρωτογενώς εκτεθειμένοι στις δασικές πυρκαγιές είναι βέβαια οι παραθεριστικοί και άλλοι «δορυφορικοί» οικισμοί της Αθήνας και οι αυθαίρετες (ή μη) οικοδομικές αναπτύξεις σε δάση και δασικές εκτάσεις. Ωστόσο, όπως δείχνει η δραματική καταστροφή του εθνικού δρυμού της Πάρνηθας το 2007 (από πυρκαγιά, τα αίτια της οποίας επίσημα αποδίδονται σε βραχυκύκλωμα πυλώνα της ΔΕΗ) οι δευτερογενείς και μακροπρόθεσμες συνέπειες πλήττουν τους ίδιους τους κατοίκους της πρωτεύουσας. Η αποτέφρωση του τελευταίου μεγάλου πνεύμονα της Αθήνας σημαίνει αλλαγή μικροκλίματος, θερμότερα καλοκαίρια, παρατεταμένους καύσωνες και πλημμύρες το χειμώνα. Η χειρότερη πτυχή του προβλήματος των δασικών πυρκαγιών είναι ότι η συντριπτική πλειονότητα των αιτίων τους (περίπου 70%) καταγράφονται ως άγνωστα, γεγονός που περιορίζει δραστικά τη δυνατότητα ουσιαστικής πολιτικής πρόληψης.

7.6.1 Ανθρώπινη, Κοινωνική και Θεσμική Τρωτότητα, πριν και μετά την κρίση.

Το δυναμικό των απωλειών όσων εκτίθενται στις επικινδυνότητες εξαρτάται από την τρωτότητα τους, ή αλλιώς την προδιάθεση τους για την εκδήλωση βλαβών. Η τρωτότητα είναι πολύπλευρη: ανθρώπινη, κοινωνική, οικονομική, θεσμική, πολεοδομική, οικολογική... Η ανθρώπινη και κοινωνική τρωτότητα εξαρτάται από παράγοντες όπως η έλλειψη κοινωνικής συνοχής και η κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού, η φτώχεια, το φύλο και η ηλικία, η σύνθεση του νοικοκυριού, η ανεργία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η κατάσταση υγείας, οι συνθήκες στέγασης, ο βαθμός πρόσβασης στην πολιτική εξουσία, σε πόρους και δικαιώματα, η κουλτούρα αντιμετώπισης του κινδύνου, τα εμπόδια πρόσβασης στην πληροφορία για τους κινδύνους.

Προγενέστερες της κρίσης αναλύσεις των χωρο-κοινωνικών ανισοτήτων στην Αθήνα, από κοινωνικούς γεωγράφους και πολεοδόμους (Maloutas, 2004)⁸⁷ (Emmanuel,

⁸⁷ Maloutas, T. (2004). Segregation and residential mobility spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens. *European Urban and Regional Studies*, Sage Publications 11(3): 195–211.

2004)⁸⁸ επιτρέπουν τη χαρτογράφηση επίσης των ανισοτήτων της προ-κρίσης χωρο-κοινωνικής τρωτότητας.

Πράγματι, με την οικονομική κρίση, όλοι σχεδόν οι κρίσιμοι παράγοντες για την ανθρώπινη και κοινωνική τρωτότητα έναντι φυσικών κινδύνων επιδεινώθηκαν: ο κοινωνικός αποκλεισμός, η φτώχεια, η ανεργία, η ενεργειακή φτώχεια, η διατροφική ασφάλεια, η πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες και φροντίδας ηλικιωμένων. Η χειρότερη πλευρά αυτής της εξέλιξης είναι ότι οι κοινωνικές ομάδες και περιοχές που επιβαρύνθηκαν ταυτόχρονα με πολλαπλές πρόσθετες αντιξοότητες και συνθήκες τρωτότητας (για παράδειγμα, ηλικιωμένοι που ταυτόχρονα περιέπεσαν σε καθεστώς φτώχειας και έχασαν την πρόσβασή σε υπηρεσίες φροντίδας) αυξήθηκαν ή επεκτάθηκαν ραγδαία. Αυτές οι ομάδες και περιοχές θα είναι ασφαλώς τα πρώτα θύματα σε μία πιθανή μελλοντική φυσική καταστροφή.

Επομένως, οι απώλειες από μία ενδεχόμενη φυσική καταστροφή αναμένεται να ενταθούν από την αύξηση της θεσμικής τρωτότητας λόγω κρίσης. Πράγματι, κρίσιμοι οργανισμοί και θεσμοί για την πολιτική προστασία και πρόληψη κινδύνων παρακμάζουν καθώς χάνουν προσωπικό, χρηματοδοτική στήριξη, τεχνικά μέσα και δεξιότητες. Πρόκειται για το αποτέλεσμα συγχωνεύσεων, περικοπών χρηματοδότησης ή κατάργησης δημοσίων οργανισμών που τα προηγούμενα χρόνια διαδραμάτιζαν κρίσιμο ρόλο στην προληπτική προστασία, τη διαχείριση κρίσεων και τη μετακαταστροφική ανασυγκρότηση. Για παράδειγμα, οι αρμόδιοι φορείς δασοπροστασίας –που προηγουμένως κάλυπταν την πρόσληψη εποχιακών δασοπυροσβεστών, προμήθεια και συντήρηση πυροσβεστικού εξοπλισμού, τον καθαρισμό δασών και τη διάνοιξη δασικού δικτύου– υφίστανται περικοπές χρηματοδοτήσεων. Πάντως, ο μεγάλος χαμένος από την οικονομική κρίση θα είναι η πρόληψη φυσικών κινδύνων και καταστροφών, γιατί «τα οφέλη από την πρόληψη δεν είναι άμεσα αισθητά, αφού στην ουσία πρόκειται για καταστροφές που δεν συνέβησαν ποτέ» (Annan, 1999)⁸⁹.

⁸⁸ Emmanuel, D. (2004). Socio-economic inequalities and housing in Athens: impacts of the monetary revolution of the 1990s. *The Greek Review of Social Research* 113: 121–143.

⁸⁹ Annan, K. (1999). Introduction to Secretary-General's Annual Report on the Work of the Organization of the United Nations. Document A/54/1, cited in United Nations.

8. Θέματα Πόλης

8.1 Οι νέες αρχιτεκτονικές ματιές του Arch Points

«Μη βιάζεσαι να βρεις έναν ορισμό για την πόλη· η πόλη είναι τεράστια και είναι σφόδρα πιθανόν να πέσεις έξω. Πρώτα πρώτα κάνε μια απογραφή των όσων βλέπεις», όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο G.Perec, και το Arch Points αυτό προσπαθεί να κάνει επί της ουσίας, δηλαδή να δει προσεχτικά την πόλη, και να εξετάσει τις δυναμικές της, αρχίζοντας την έρευνα από όσα μέρη βρίσκονται στην ακτίνα της ορατότητάς του (Perec, 1998)⁹⁰. Έπειτα από την πρώτη επιτυχημένη επιτέλεσή του το 2016, το Arch Points επέστρεψε για δεύτερη χρονιά από τις 9 έως τις 11 Ιουνίου 2017 και νέοι αρχιτέκτονες μας καλωσόρισαν στους χώρους εργασίας τους, σχεδίασαν και μας παρουσίασαν προτάσεις μικρής κλίμακας για την πόλη, ενώ πέντε αρχιτεκτονικές ξεναγήσεις και ένα πρωτότυπο αστικό παιχνίδι μας κάλεσαν να ξαναγνωρίσουμε την Αθήνα από την αρχή. Δεκαπέντε συνολικά αρχιτεκτονικά γραφεία, σε επτά διαφορετικές γειτονιές στο κέντρο της Αθήνας υποδέχτηκαν το κοινό για δεύτερη συνεχή χρονιά, για να συνθέσουν μαζί ένα εναλλακτικό σενάριο της πόλης που ζούμε.

Στην πρώτη γνωριμία μας με το Arch Points 2016, οι νέοι αρχιτέκτονες του κέντρου της Αθήνας άνοιξαν τις πόρτες των γραφείων τους στο κοινό. Φέτος, άνοιξαν και πάλι τα γραφεία τους και παράλληλα εξερεύνησαν την πόλη, δημιουργώντας ένα διάλογο μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου. Εντόπισαν στις γειτονιές τους μικρές λεπτομέρειες που μπορούν να επηρεάσουν τη μεγάλη εικόνα της πόλης. Χώροι δημόσιου χαρακτήρα, έξω από την ιδιωτικότητα των τεσσάρων τοίχων, ερμηνεύτηκαν ως τόποι συνάντησης διαφορετικών κόσμων.

Από την Κυψέλη έως το Κολωνάκι κι από τα Εξάρχεια έως το Παγκράτι, οι πόρτες των γραφείων παρέμειναν ανοιχτές για ένα ολόκληρο τριήμερο, ώστε το κοινό να γνωρίσει τους χώρους εργασίας και δημιουργίας των αρχιτεκτόνων και να δει από κοντά τις προτάσεις τους. Παράλληλα, πέντε ξεναγήσεις στις γειτονιές του κέντρου προσέφεραν στον κόσμο μία νέα αρχιτεκτονική ματιά στα σημεία αυτά που καθημερινά

⁹⁰ Perec, G. (1998). *Species of Spaces and Other Pieces* (translator J. Sturrock). UK, Penguin Classics.

«προσπερνάμε».

Η αλήθεια είναι ότι η Αθήνα είναι μία δύσκολη πόλη στο να την κατανοήσεις, και εν συνεχεία να την αγαπήσεις. Στις μέρες μας όμως, πολλοί την αγαπούν, ειδικά οι νέοι αυτής της πόλης, που τυχαίνει να είναι περισσότερο ταξιδεμένοι από τους γονείς τους, οι οποίοι μετέβησαν από την επαρχία στην πρωτεύουσα, για να βρουν δουλειά μεταπολεμικά. Όσο όμως και να αγαπάει κανείς αυτή την πόλη, δεν γίνεται να παραβλέπει ότι υπάρχουν ακόμη πολλά σημεία προς βελτίωση και θέματα που χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης. Τόσο στο μακρινό, όσο και στο κοντινό παρελθόν έχουν καταγραφεί μεγάλονοα και φιλόδοξα σχέδια για την πόλη, με πιο πρόσφατο αυτό της πεζοδρόμησης της Πανεπιστημίου, όμως για κάποιο λόγο αυτά τα σχέδια δεν πήραν ποτέ σάρκα και οστά.

Αναμφίβολα, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι στις υφιστάμενες οικονομικές συγκυρίες οι δυνατότητες επεμβάσεων μεγάλης κλίμακας είναι περιορισμένες, γι' αυτό ενδεχομένως θα πρέπει να στραφούμε σε άλλες, μικρότερες επεμβάσεις, που όμως μπορούν να έχουν πολλαπλασιαστικές συνέπειες. Έξι αρχιτεκτονικά γραφεία που συμμετείχαν στο Arch Points 2, και είχε ως θέμα τις «Ψηφίδες του δημόσιου χώρου», μοιράστηκαν μαζί μας κάποιες ιδέες τους για το πώς μπορούμε να κάνουμε λίγο καλύτερη την πόλη μας.

Το *MoYstudio* πρότεινε ένα "audio walk", που φέρει τον τίτλο «Δεξαμενή». Έχοντας κάνει ατέλειωτες συζητήσεις για την απαξίωση του δημόσιου χώρου, οι αρχιτέκτονες του εν λόγω γραφείου αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν το θέμα στη ρίζα του, που δεν είναι άλλο από την παιδεία. Έτσι, επικεντρώθηκαν όχι στον χώρο, αλλά στον χρήστη και στην ανάγκη να ευαισθητοποιηθεί σε σχέση με τα ερεθίσματα που κρύβει ο δημόσιος χώρος. Ήθελαν να πετύχουν ένα αποτέλεσμα άμεσο και επικοινωνιακό, και γι' αυτό εμπνεύστηκαν το audio walk, που είναι ένα μείγμα στοιχείων ξενάγησης, οδηγιών πλοήγησης, ιστορικής έρευνας και προσωπικών εξομολογήσεων. Στο ιδιαίτερο αυτό project, μία ηχογραφημένη φωνή από τη μία χαϊδεύει τ' αυτιά και από την άλλη δίνει συγκεκριμένες οδηγίες και καθοδηγεί τους ακροατές (με ακουστικά) σε μία σύντομη περιήγηση από το 25 της οδού Φωκυλίδου, που είναι και η εκκίνηση, ως την οδό Χάριτος, διαμέσου της πλατείας Δεξαμενής. Κατά μήκος της διαδρομής

αποκαλύπτονται άγνωστες και συνάμα συναρπαστικές ιστορίες, μαρτυρίες, αφηγήσεις, σκέψεις και ήχοι από την περιοχή.

Από την άλλη πλευρά, οι *En Route Architects* έστρεψαν το ενδιαφέρον τους σε μία περιοχή κέντρο - απόκεντρο. Όποιος κινείται με αυτοκίνητο στον περιφερειακό του Λυκαβηττού το πρωί ή μετά τις 18:00, γνωρίζει ότι πρέπει να κινείται με πολύ χαμηλή ταχύτητα, για να μη χτυπήσει τους δρομείς, που με τα χρόνια αυξάνονται, και λόγω του στενού πεζοδρομίου και των παρκαρισμένων αυτοκινήτων αναγκάζονται να τρέχουν στον δρόμο. Σε μια εποχή, λοιπόν, που το τζόκινγκ είναι ένας φθηνός τρόπος άσκησης και οι οικονομικές λύσεις για τον δημόσιο χώρο είναι απαραίτητες, το συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό γραφείο πρότεινε τη μετατροπή του περιφερειακού του Λυκαβηττού (αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και σε άλλες διαδρομές μέσα στην πόλη) σε υβριδική διαδρομή όπου κίνηση, σταθμευμένα αυτοκίνητα και αθλητές μπορούν να συνυπάρχουν με άνεση και ασφάλεια. Η παρέμβαση αυτή προτείνεται να εφαρμοστεί σταδιακά, ώστε να μπορεί να ελεγχθεί η δημόσια δαπάνη, αλλά το αποτέλεσμα είναι φανερό άμεσα με πολύ χαμηλό κόστος.

Την τελευταία δεκαετία το τρέξιμο παρουσιάζει απότομα ανοδική πορεία στην Ελλάδα. Είναι ένας οικονομικός, ανεξάρτητος τρόπος άσκησης, με τεράστια οφέλη για την υγεία που αξιοποιεί τους δημόσιους χώρους και το κλίμα της Αθήνας. Ο περιφερειακός του Λυκαβηττού αποτελεί μία φυσική αρένα τριών περίπου χιλιομέτρων, που ήδη χρησιμοποιείται από εκατοντάδες ανθρώπους για την καθημερινή τους προπόνηση. Με το πεζοδρόμιο να είναι ιδιαίτερα στενό, και σε ορισμένα σημεία ανύπαρκτο, οι αθλητές αναγκάζονται να τρέχουν πάνω σε έναν δρόμο διπλής κατεύθυνσης, κάτι που είναι επικίνδυνο για όλους. Γι' αυτό τον λόγο, οι *En Route Architects* πρότειναν να περιοριστεί η κίνηση των αυτοκινήτων στον περιφερειακό προς μία κατεύθυνση, να διαπλατυνθεί το πεζοδρόμιο και να παραδοθεί ο χώρος στου πεζούς και στους αθλητές της πόλης. Τα μέλη του αρχιτεκτονικού γραφείου πιστεύουν πως το μέλλον των πόλεών μας βασίζεται στις παρεμβάσεις που δίνουν πιο «ορθολογικό» ρόλο στο αυτοκίνητο και σέβονται τους πεζούς και τις ανάγκες τους, κάνοντάς τους πρωταγωνιστές των δημόσιων χώρων. Η εν λόγω παρέμβαση χωρίζετε σε τρία στάδια: Πρώτο Στάδιο: Μετατροπή του περιφερειακού σε δρόμο κυκλοφορίας μονής

κατεύθυνσης – μεταφορά του χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων στην πρώην λωρίδα κυκλοφορίας. Σηματοδότηση χώρου για αθλητές. Δεύτερο Στάδιο: Προέκταση πεζοδρομίου στον χώρο για τους αθλητές με μαλακό δάπεδο από ανακυκλωμένα λάστιχα αυτοκινήτων. Τρίτο Στάδιο: Προσθήκη δημόσιου φωτισμού, καθισμάτων και δημόσιων εργαλείων γυμναστικής σε όλο το μήκος της διαδρομής.

Στη συνέχεια, το αρχιτεκτονικό γραφείο *The Lodger Studio* πρότεινε το "Secrets Exchange Shelter". Πρόκειται για ένα δημόσιο εξομολογητήριο που τοποθετείται στην πλατεία Αγ. Ειρήνης ως μια «παύση» στη συνεχή ροή πληροφορίας και ανθρώπων, προσφέροντας στην πόλη ένα μικρό, αλλά προστατευμένο συνάμα κέλυφος, μέσα στο οποίο δύο μεταξύ τους άγνωστοι πολίτες συναντιούνται και αποκαλύπτουν ο ένας στον άλλον κάποιο μυστικό τους. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή εξομολόγηση, το σύγχρονο αυτό «εξομολογητήριο» τοποθετεί και τους δύο συμμετέχοντες σε ισότιμη θέση, δίνοντάς τους διπλό ρόλο: αφουγκράζονται το μυστικό του άλλου και μοιράζονται το δικό τους.

Σχολιάζοντας τη σύγχρονη ψηφιακή αλληλεπίδραση μέσω κοινωνικών δικτύων, το κέλυφος αυτό δεν επιτρέπει την άμεση επικοινωνία των δύο συμμετεχόντων. Μπορούν μόνο να κοιταχτούν μέσα από ένα ηχομονωτικό τζάμι και καλούνται να πληκτρολογήσουν τις σκέψεις τους, οι οποίες στη συνέχεια προβάλλονται από τον έναν στον άλλον, αλλά και ανώνυμα στο εξωτερικό του κελύφους. Αποτελείται από δύο όμοια σκέλη αντεστραμμένα υπό μορφήν διπλής σπείρας σε σχήμα «s», δημιουργώντας δύο αντιδιαμετρικές εισόδους και ένα σημείο συνάντησης στο κέντρο του χώρου. Από την κάτοψη αυτή ορθώνεται η κατασκευή ως ένα υπερμέγεθες όστρακο από διάτρητη λαμαρίνα που ταυτόχρονα προστατεύει την εσωτερική συνδιαλλαγή, αλλά δημιουργεί μια ημιδιαφάνεια που επιτρέπει να φανούν οι φιγούρες των ανθρώπων που βρίσκονται στο εσωτερικό.

Έπειτα ακολουθεί η πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου *Z Level*. Από τα έξι παράθυρα του γραφείου τα μέλη του εστίασαν σε έξι χαρακτηριστικά δενδροφυτεμένα σημεία της Αθήνας, τα οποία κατέγραψαν, σηματοδότησαν και μελέτησαν. Τα σημεία αυτά έγιναν αφετηρία για έξι διαφορετικές προσεγγίσεις και συζητήσεις για τον ρόλο των δέντρων στο αστικό περιβάλλον. Ο επισκέπτης συνδέεται τοπογραφικά με το κάθε

δέντρο μέσω ενός συγκεκριμένου σημείου στάσης στο δάπεδο του γραφείου. Στον χώρο υπάρχουν οι «θροϊστές», που άλλοτε ψιθυρίζουν στίχους και ιστορίες με δέντρα, άλλοτε θίγουν θέματα του δημόσιου χώρου της πόλης και συζητούν με τους επισκέπτες. Κάθε επισκέπτης επιλέγει ένα από τα έξι σημεία, καθοδηγούμενος από βιωματικές ερωτήσεις, και τοποθετεί μια κουκκίδα γύρω από το σημείο, ώστε στο τέλος της δράσης να καταγραφεί το συναισθηματικό αποτύπωμα των επισκεπτών. Η δράση αυτή γίνεται αφετηρία για μια συστηματική καταγραφή των δέντρων του κέντρου της Αθήνας και τη δημιουργία ενός πιλοτικού site. Τα σημεία που παρουσιάστηκαν στον χώρο του γραφείου κατά τη διάρκεια του Arch Points αποτέλεσαν την πρώτη τους καταγραφή.

Η καταγραφή των δέντρων μιας πόλης είναι αδιαμφισβήτητη ανάγκη για την προστασία και διαχείρισή τους, καθώς και για την αποτίμηση της συμβολής τους στο συνολικό πράσινο αποτύπωμα της πόλης. Η καταγραφή πιστοποιεί την οντότητά τους, τα κατοχυρώνει στο συλλογικό υποσυνείδητο και δημιουργεί το υπόβαθρο για τον σωστό μελλοντικό προγραμματισμό. Ανοίγει, επίσης, τον διάλογο για την αντιμετώπιση ορισμένων ως φυσικών διατηρητέων μνημείων της πόλης. Όλες οι σύγχρονες πόλεις του κόσμου έχουν ιστοσελίδες προσβάσιμες στο κοινό, με συστηματική και λεπτομερή καταγραφή του κάθε δέντρου του αστικού χώρου. Δίνονται στοιχεία για το κάθε δέντρο ξεχωριστά, ενώ αντλούνται συνολικά μετρήσιμα συμπεράσματα για το οικολογικό αποτύπωμα και τα αντίστοιχα οικονομικά οφέλη. Αντικείμενο της καταγραφής των αρχιτεκτόνων του εν λόγω γραφείου ήταν αποκλειστικά τα δέντρα του δημόσιου χώρου, τα δέντρα των δρόμων, των πεζοδρομίων και των πλατειών του εμπορικού τριγώνου. Η καταγραφή τους περιέχει τη θέση των δέντρων στον χάρτη, το είδος τους, τις διαστάσεις τους, καθώς και την οικολογική τους συνεισφορά. Η καταγραφή αυτή δεν θα παραμείνει όμως μια συστηματική φυτική ταξινόμηση, αλλά θα εμπεριέχει την αντίληψή μας για τον πολλαπλό ρόλο των δέντρων της πόλης και τη συνεισφορά τους. Τέλος, θα καταγραφούν ιστορίες και αναφορές σε αυτά, θα δίνονται στοιχεία ιστορικά και εθνογραφικά και θα συσχετίζονται αρθρογραφήματα και καλλιτεχνικές δράσεις.

Ενδιαφέρουσα ήταν και η πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου *South*. Η στοά της Αγίας Φιλοθέης είναι μια κρυμμένη περιοχή στην ευρύτερη αστική γειτονιά της Πλάκας. Εμπεριέχει, εκτός και πέρα από το αρχιτεκτονικό κέλυφος, μια δυναμική που

προκύπτει ακριβώς από την εφαρμογή της «καθημερινής πρακτικής», όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Michel de Certeau στο βιβλίο του *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: η πολύτροπη τέχνη του πράττειν* (2010). Μικρά εργαστήρια παραγωγής, χώροι συνάθροισης, ημιδημόσιος χαρακτήρας της στοάς, διαβαθμίσεις ιδιωτικότητας, μεταβατικοί χώροι - περάσματα, αποτελούν συνθήκες που αφορούν τόπους συνάντησης διαφορετικών κόσμων και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Η πρόταση του South αφορούσε την ανάδειξη αυτών των στοιχείων που είναι «κρυμμένα» και έχουν πέσει στην αφάνεια. Επέλεξαν, λοιπόν, ένα αντικείμενο από κάθε κατάσταση ή μικρό χώρο παραγωγής της στοάς, του άλλαξαν θέση, βγάζοντάς το κατά κύριο λόγο έξω, στον δημόσιο χώρο της στοάς, ενώ σε πολλά από αυτά τα αντικείμενα έδωσαν νέα χρήση. Σκοπός της πρότασης αυτής ήταν η ενεργοποίηση του μικρού δημοσίου χώρου της στοάς μέσω μικρών χειρονομιών που αναδιοργανώνουν τη συνήθη διάταξη και δημιουργούν εκείνες τις συνθήκες, υπό τις οποίες τα κρυμμένα πράγματα θα αναδυθούν στην επιφάνεια. Δημιουργούνται με αυτό τον τρόπο ευχάριστες εκπλήξεις και ασυνήθιστες συναντήσεις με κύριο όχημα την προσωπική εμπλοκή του περιπατητή, επισκέπτη, χρήστη, ατόμου και προσώπου. Το τελικό αποτέλεσμα είναι μια καινούρια συνθήκη, υποδοχέας όλων των διαφορετικών διεργασιών στις οποίες μπορεί κανείς να εμπλακεί. Όποιος μπαίνει μέσα στη στοά, καλείται να δοκιμάσει διαφορετικές εμπειρίες του συγκεκριμένου χώρου, να περιπλανηθεί, να ρωτήσει, να αντιληφθεί και να καθίσει.

Καταληκτικά, θα αναφέρουμε την πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου *Micromega*. Αν μισοκλείσει κανείς τα μάτια κοιτάζοντας την Αθήνα από ψηλά, η εικόνα του πυκνοδομημένου Λεκανοπεδίου θολώνει και χάνονται οι πολλές λεπτομέρειες, για να δώσουν τη θέση τους στη μικρότερη γενεσιουργό μονάδα της πόλης, την πολυκατοικία. Η πολυκατοικία έφτιαξε την Αθήνα όπως τα pixel συνθέτουν σιγά σιγά μία εικόνα και συνέθεσε τη σύγχρονη Αθήνα, όπως αυτή έχει προκύψει τα τελευταία 50 χρόνια τουλάχιστον. Όσο και να κατηγορεί κανείς την έλλειψη γενικότερου σχεδιασμού για την απουσία ανοιχτών δημόσιων χώρων, αν ανατρέξουμε στη μικρότερη αυτή δομική μονάδα της πολυκατοικίας, θα δούμε ότι στην καρδιά της έχει ένα αρκετά μεγάλο κομμάτι ελεύθερου χώρου, αυτό του ακάλυπτου.

Κατακερματισμένος στις διάφορες ιδιοκτησίες και συνήθως μικρός για την

καθεμία από αυτές, ο ακάλυπτος είναι συχνά παρατημένος, χωρίς χρήση και παρουσία ζωής. Ωστόσο, ο ακάλυπτος αποτελεί το κρυμμένο δυναμικό της Αθήνας, είναι μια ανάσα ανάμεσα στο χτισμένο, είναι ο ελεύθερος χώρος που τόσο λείπει στις γειτονιές. Πώς θα ήταν εάν κάθε οικοδομικό τετράγωνο ανακτούσε αυτόν το χώρο ως χώρο ζωής, δραστηριοτήτων και πρασίνου; Πώς θα άλλαζε η εικόνα της πόλης στη μικρότερη της κλίμακα, εάν καταφέρναμε να ενοποιήσουμε τους ακάλυπτους του οικοδομικού τετράγωνου και καταλήγαμε με ένα μεγαλύτερο κομμάτι προς αξιοποίηση; Η πρόταση της ομάδας Micromega στο 2ο Arch Points πραγματεύτηκε αυτό το ζήτημα που έχει απασχολήσει εδώ και δεκαετίες αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, πολιτικούς και νομοθέτες, ώστε να δώσει αφορμή στον καθένα μας να δει με άλλο μάτι την πίσω αυλή του σπιτιού του και σε ευρύτερη κλίμακα την πόλη του.

Αξίζει βέβαια να αναφερθεί, ότι οι παρατιθέμενες προτάσεις των αρχιτεκτονικών γραφείων έχουν μία προοπτική εφαρμογής σε όλες τις περιοχές του Λεκανοπεδίου, με το κέντρο να βρίσκεται σε θέση προτεραιότητας. Μία μικρή αλλαγή στην γειτονιά μπορεί να σημάνει μία μεγαλύτερη τροποποίηση στην πόλη, και αυτή η πρακτική αναμένεται να μας απασχολήσει ιδιαίτερα τα επόμενα χρόνια.

8.2 Πως μπορεί να επιστρέψει η ζωή στο κέντρο της Αθήνας;

Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης έχουν παγώσει πολλές περιπτώσεις “gentrification” (ελληνιστί «εξευγενισμός») στις γειτονιές της Αθήνας. Με τον όρο “gentrification” περιγράφουμε τη διαδικασία κατά την οποία ανώτερα κοινωνικά στρώματα μετεγκαθίστανται σε υποβαθμισμένες περιοχές των κέντρων των πόλεων, εκτοπίζοντας τους παλαιούς κατοίκους χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, αναβαθμίζοντας το οικιστικό απόθεμα των περιοχών αυτών, με αποτέλεσμα την αύξηση της αξίας γης, αλλά και την απομάκρυνση των παλαιών τοπικών εμπορίων για την μετεγκατάσταση νέων, πιο συμβατών με τους νέους κατοίκους (Glass, 1964)⁹¹.

Ο όρος “gentrification” εισήχθη το 1964, από τη Βρετανίδα κοινωνιολόγο Ruth Glass και είχε ως στόχο ακριβώς να αποδώσει τη διαδικασία ανακαίνισης και βελτίωσης

⁹¹ Glass, R. (1964). Introduction: aspects of change. In London: Aspects of Change, ed. Centre for Urban Studies, London: MacKibbon and Kee, xiii–xlii.

ενός σπιτιού ή μιας περιοχής, σε βαθμό που να αναλογεί σε μία αίσθηση μεσαίας τάξης. Έχοντας λοιπόν κατανοήσει τον όρο, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι το τελευταίο διάστημα έχει παρατηρηθεί η αντίστροφη διαδικασία στην πρωτεύουσα, που δεν είναι άλλη από την υποβάθμιση αρκετών περιοχών, ειδικότερα στο κέντρο της πόλης.

Σύμφωνα, όμως, με πρόσφατη έρευνα του Ελληνικού Ινστιτούτου Εκτιμητικής⁹², το Airbnb δημιουργεί κινητικότητα για μικρά και παλιότερα σπίτια στο κέντρο της Αθήνας, την ίδια στιγμή που τα πρωτοκλασάτα ακίνητα στις λεγόμενες «καλές περιοχές» του κέντρου, αλλά και των νότιων προαστίων δείχνουν να προσελκύουν Έλληνες μεγαλοεπενδυτές και ξένους αγοραστές. Επίσης, το πρόγραμμα «Χρυσή Βίζα», το οποίο παραχωρεί άδεια διαμονής σε όσους πολίτες εκτός Ε.Ε. αποκτήσουν ακίνητα αξίας τουλάχιστον 250.000 ευρώ στην Ελλάδα, αποδεικνύεται ιδιαίτερα επιτυχημένο, προσελκύοντας ξένους αγοραστές, κυρίως Τούρκους και Κινέζους. Τέλος, μία από τις πρόσφατες κυβερνητικές εξαγγελίες για τις παρεμβάσεις στην πόλη είναι η παροχή κινήτρων για επιστροφή των κατοίκων στο κέντρο της πρωτεύουσας. Ακόμα και αν τα τελευταία κυβερνητικά σχέδια δεν τελεσφορήσουν, η επιστροφή στο κέντρο της Αθήνας, θεωρητικά, μόνο καλό μπορεί να κάνει σε αυτήν τη φάση. Όμως το ερώτημα που δεν απασχολεί πολλούς είναι αν μπορεί η ίδια η πόλη, με τις υπάρχουσες υποδομές, να αντεπεξέλθει σε ένα «κύμα» επιστροφής.

Για το φαινόμενο αυτό δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνη η ισχύουσα οικονομική κρίση, αλλά κυρίως οι ανεπάρκειες της πολιτείας στον σχεδιασμό και στη διαχείριση του χώρου. Σύμφωνα με στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατες έρευνες του Τμήματος Μηχανικών Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, το κτιριακό απόθεμα σε ένα ευρύ τμήμα του κέντρου της Αθήνας που περιλαμβάνει 1.650 κτίρια χαρακτηρίζεται «απαξιωμένο». Περισσότερα από τα μισά κτίρια (55%) κατασκευάστηκαν προ πεντηκονταετίας, ενώ 20% περίπου από αυτά είναι αρκετά παλαιότερα. Το σύνολο σχεδόν των κτιρίων σήμερα χρειάζεται κοστοβόρες παρεμβάσεις για την αποκατάσταση, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση της ενεργειακής τους απόδοσης. Το κόστος αποκατάστασης και εκσυγχρονισμού των κτιρίων σε ένα ποσοστό

⁹² Διαδικτυακή σελίδα Ελληνικού Ινστιτούτου Εκτιμητικής. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: www.elie.gr/ (τελευταία πρόσβαση 10.8.2017).

μεγαλύτερο από το 60% υπερβαίνει την αγοραία αξία τους.

Ο Ν. Τριανταφυλλόπουλος, καθηγητής Πολεοδομίας, δήλωσε σχετικά: «Εξαιτίας της μεγάλης κλίμακας του προβλήματος της εγκατάλειψης των κτιρίων, έχει δημιουργηθεί ένας φαύλος κύκλος: το αστικό περιβάλλον υποβαθμίζεται λόγω των εγκαταλελειμμένων κτιρίων και τα κτίρια εγκαταλείπονται λόγω της υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος. Το φαινόμενο εξαπλώνεται σταδιακά σε ολόκληρη σχεδόν την έκταση της πόλης, με πολλαπλές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Για το φαινόμενο αυτό δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνη η παρούσα βαθιά και μακροχρόνια οικονομική κρίση, αλλά κυρίως οι ανεπάρκειες της πολιτείας στον σχεδιασμό και στη διαχείριση του χώρου. Επιπλέον, το ισχύον θεσμικό πλαίσιο καθιστά κάθε παρέμβαση σε κτίρια πολυ-ιδιοκτησίας σχεδόν αδύνατη. [...] Με δεδομένη την ευρεία κοινωνική διασπορά της ιδιοκτησίας, το σημαντικότερο ίσως θέμα που τίθεται δεν είναι εκείνο ενός δυσδιάκριτου θέματος πιθανού εξευγενισμού κάποιων τμημάτων της πόλης, αλλά εκείνο της απονομής κοινωνικής δικαιοσύνης από την πολιτεία στους ανθρώπους που επένδυσαν για δεκαετίες τους κόπους τους στο κέντρο της πόλης και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να διακόψουν τη λειτουργία των επιχειρήσεών τους λόγω της υποβάθμισης του κέντρου της πόλης».

8.3 Η αναζωογόνηση του κέντρου της Αθήνας σύμφωνα με τα πρότυπα του εξωτερικού

Η Άνοιξη του 2017 στιγμάτισε θετικά το κέντρο της πόλης, όταν Δημοτική Αρχή έδωσε στους πεζούς δύο δρόμους που ήταν ήδη πεζόδρομοι, αλλά μόνο στα «χαρτιά». Οι κάθετες στην Αθηνάς οδοί Βύσσης και Καΐρη, αλλά και η γύρω περιοχή καθαρίστηκαν, ενώ το επόμενο διάστημα αναμένεται να ξεκινήσουν και οι εργασίες πεζοδρόμησής τους. Όλα αυτά περιλαμβάνονται στο σχέδιο του Δήμου Αθηναίων για την αναβάθμιση του εμπορικού τριγώνου της πόλης σε ένα «τρίγωνο - πρότυπο, με κανόνες όσον αφορά τη διαχείριση του δημόσιου χώρου, τη στάθμευση και την κυκλοφορία των οχημάτων, τη διαχείριση των απορριμμάτων, την αφισκοκόλληση και τα γκράφιτι», σύμφωνα με σχετική ανακοίνωσή του. Οι δύο πρώτες παρεμβάσεις εντάσσονται στο σχέδιο συνολικής πεζοδρόμησης μιας έκτασης 110 στρεμμάτων, ενώ θα αποκατασταθούν η πλατεία του Ιερού Λόχου στη συμβολή Ευριπίδου και Πραξιτέλους και η πλατεία Καραμάνου επί της

οδού Αθηνάς.

Το εμπορικό τρίγωνο της Αθήνας αποτελεί τη βιτρίνα της πόλης και η στρατηγική επιλογή της μείωσης της κυκλοφορίας των αυτοκινήτων σε μια περιοχή που ούτως ή άλλως εξυπηρετείται άριστα με τρεις σταθμούς του μετρό και του ηλεκτρικού είναι αναμφίβολα προς τη σωστή κατεύθυνση. Η ελληνική πρωτεύουσα φαίνεται πως ακολουθεί επιτέλους τα βήματα άλλων μεγαλουπόλεων της Ευρώπης και αποκτά ένα πιο κομψό πρόσωπο. Το Όσλο, η πρωτεύουσα της Νορβηγίας, σχεδιάζει να απαγορεύσει καθολικά την κυκλοφορία αυτοκινήτων στο κέντρο της ως το 2019, ενώ το Παρίσι έχει θεσμοθετήσει τις Κυριακές χωρίς αυτοκίνητο, και έχει απαγορευτεί ήδη στα παλαιότερα αυτοκίνητα να εισέρχονται στην πόλη τις καθημερινές. Από την άλλη πλευρά, οι Βρυξέλλες έχουν θεσπίσει επίσης τις Κυριακές χωρίς αυτοκίνητο, ενώ το Λονδίνο σκοπεύει να απαγορεύσει την κυκλοφορία των πετρελαιοκίνητων αυτοκινήτων ως το 2020. Ακόμη, η Μαδρίτη σχεδιάζει να πεζοδρομήσει 24 από τους πιο πολυσύχναστους δρόμους της ως το 2020, την ίδια στιγμή που το Αμβούργο αναπτύσσει ένα «πράσινο δίκτυο» που καλύπτει το 40% της έκτασης της πόλης, στο οποίο δεν επιτρέπονται αυτοκίνητα. Τέλος, η «πράσινη» πρωτεύουσα της Δανίας, η Κοπεγχάγη, βρίσκεται ήδη στη διαδικασία ανάπτυξης ποδηλατοδρόμων μήκους 500 χιλιομέτρων.

Η βελτίωση του αστικού βιοτικού επιπέδου είναι στόχος όχι μόνο της Ευρώπης, αλλά και των πόλεων της Αμερικής. Για παράδειγμα, αξίζει να αναφέρουμε ότι η πόλη του Μεξικού καθημερινά αποκλείει από την κυκλοφορία περισσότερα από 2 εκατομμύρια αυτοκίνητα με ένα σύστημα που βασίζεται στον αριθμό των πινακίδων, και η Νέα Υόρκη πεζοδρομεί αρκετούς δρόμους της.

Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε μία ιδιαίτερη μνεία στην πρωτεύουσα της Καταλονίας, τη Βαρκελώνη, και την ιδέα των “superblocks” που έχει υιοθετήσει. Πρόκειται για τα λεγόμενα υπερ-οικοδομικά τετράγωνα, που στην ουσία αποτελούν μικρές γειτονιές, εντός των οποίων τα αυτοκίνητα θα κινούνται κυρίως περιμετρικά, ενώ το εσωτερικό τους θα αναδιαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να γεμίσουν ζωή. Έπειτα από μία σειρά σταδιακών παρεμβάσεων, η κυκλοφορία των αυτοκινήτων, δικύκλων, φορτηγών και λεωφορείων θα περιοριστεί στους δρόμους της περιμέτρου του υπερ-οικοδομικού τετραγώνου και θα επιτρέπεται στους ενδιάμεσους δρόμους μόνο αν

πρόκειται για κατοίκους ή προμηθευτές τοπικών επιχειρήσεων, και σε πολύ μειωμένη ταχύτητα της τάξης των 10 χλμ./ώρα. Στόχος αυτής της δράσης είναι η μείωση της κυκλοφορίας των αυτοκινήτων κατά 21% και η απελευθέρωση κατά 60% σχεδόν των δρόμων που χρησιμοποιούνται σήμερα από τα αυτοκίνητα, ώστε να μετατραπούν σε δημόσιους χώρους. Το σχέδιο θα ξεκινήσει από τις γειτονιές της Eixample και του Sant Martí.

Τα νέα τετράγωνα θα είναι μικρότερα από τις υπάρχουσες γειτονιές, αλλά μεγαλύτερα από τα συμβατικά οικοδομικά τετράγωνα. Για παράδειγμα, στην Eixample ένα νέο υπερ-οικοδομικό τετράγωνο θα καταλαμβάνει την έκταση περίπου εννέα συμβατικών. Σε μια τέτοια έκταση υπολογίζεται ότι κατοικούν 5 - 6.000 άτομα, μια μικρή πόλη δηλαδή. Αναλόγως θα αντιμετωπίζονται από τον δήμο τα ζητήματα που θα προκύπτουν, σαν να πρόκειται για μια ξεχωριστή, αυτόνομη πόλη, με τη δική της ταυτότητα και τις δικές της προτεραιότητες. Ακόμη, θα δημιουργηθούν νέοι ποδηλατόδρομοι 200 χιλιομέτρων και ένα ανασχεδιασμένο δίκτυο λεωφορείων. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δήμου, τα ιδιωτικά οχήματα αντιπροσωπεύουν μόλις το 20% των συνολικών μετακινήσεων στην πόλη και, παρ' όλα αυτά, καταλαμβάνουν το 60% του οδικού δικτύου.

Αν όλα, λοιπόν, πάνε σύμφωνα με το πρόγραμμα, περίπου 7 από τα 13,8 εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα που τώρα είναι δεσμευμένα από την κυκλοφορία μηχανοκίνητων οχημάτων θα ελευθερωθούν προς όφελος των πολιτών. Ποιες είναι όμως οι πέντε δράσεις στις οποίες θα προχωρήσει στο άμεσο μέλλον ο Δήμος Αθηναίων για το εμπορικό τρίγωνο;

1. Καθαρισμός προσόψεων των κτιρίων στα σημεία που είναι μουτζουρωμένα με υπογραφές (tags).
2. Φροντίδα του δημόσιου χώρου με περισσότερα καθίσματα και χώρους ξεκούρασης για πεζούς.
3. Πρότυπες στρατηγικές για τον περιορισμό της παράνομης στάθμευσης και της κατάληψης δημόσιου χώρου.

4. Περιβαλλοντική προσέγγιση στο φωτισμό με τη χρήση νέων φωτιστικών στοιχείων με λάμπες led.
5. Αγορά νέου αστικού εξοπλισμού (κάδοι, παγκάκια) που θα συμπληρώσει το έργο υποδομής των πεζοδρομήσεων.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων πρέπει να υπάρξει μακροπρόθεσμος σχεδιασμός, μέριμνα, σωστή ανάθεση των καθηκόντων, επίβλεψη, προστασία, συντήρηση, ενημέρωση των πολιτών και δράσεις καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος που θα στρέψουν και πάλι τους Αθηναίους στους δρόμους της πόλης. Μιας πόλης που θα αγαπούν και θα προστατεύουν και δεν θα την καταστρέφουν.

8.4 Αθηναϊκά Walking Tours

Τα “*walking tours*”, ελληνιστί περιπατητικές περιηγήσεις, δεν είναι κάτι καινούριο, μια και γίνονται εδώ και πολλά χρόνια στις μεγάλες πόλεις. Από το στοιχειωμένο Λονδίνο του Τζακ του Αντεροβγάλτη, μέχρι τις αρχαιολογικές βόλτες στη Ρώμη και στην Αθήνα, οι ειδικές ξεναγήσεις ήταν κάτι συνηθισμένο και εντελώς τουριστικό. Τα τελευταία χρόνια, όμως, που οι απαιτήσεις των τουριστών όλο και αυξάνονται και έχει αλλάξει και η έννοια του ταξιδιώτη, τα walking tours έχουν γίνει παγκόσμια τάση και ξεφυτρώνουν συνεχώς όλο και πιο πολλά, όλο και πιο εξειδικευμένα, δίνοντας την ευκαιρία σε ανθρώπους με ειδικά ενδιαφέροντα να γνωρίσουν καλύτερα κάθε πλευρά της ζωής και της ιστορίας της κάθε πόλης.

Στη σημερινή Αθήνα γίνονται πάνω από 120 walking tours, επίσημα και ανεπίσημα, με θεματικές που ίσως να μη σας έχουν περάσει ποτέ από το μυαλό: εκτός από τις αρχαιολογικές ξεναγήσεις, μπορεί να βρει κανείς βόλτες για να γνωρίσει τη street art, το φαγητό της Αθήνας (σε μαγαζιά και σε σπίτια ντόπιων), τη μυθολογία, τη θρησκευτική ζωή της πόλης (εκκλησίες και μοναστήρια), τη νυχτερινή διασκέδαση, να δει τα LGBT στέκια, το Α' Νεκροταφείο, τα ιστορικά κτίρια, τα αγάλματα, την υπόγεια Αθήνα, να παρακολουθήσει τα πουλιά, ακόμα και να ακολουθήσει τα βήματα του Αποστόλου Παύλου και να μαζέψει βρώσιμα χόρτα.

Καθένας που νομίζει ότι μπορεί να δείξει μια διαφορετική Αθήνα φτιάχνει έναν

λογαριασμό στο δημοφιλές κοινωνικό δίκτυο του Instagram και διαφημίζει τηνπραμάτεια του. Ο τουρισμός αποτελεί τη ναυαρχίδα της ελληνικής οικονομίας και όπως λέει και ο θυμόσοφος λαός, «είναι ένα βαρέλι χωρίς πάτο». Δεν είναι, λοιπόν, λίγοι εκείνοι, που αφοσιώνονται αποκλειστικά σ' αυτό, ανεξαρτήτως των σπουδών τους, φτιάχνοντας λογαριασμούς στα social media, και σχεδιάζοντας tours για ανθρώπους όλων των ηλικιών. Οι μικρότεροι σε ηλικία ξεναγοί σχεδιάζουν διαδρομές για ανθρώπους της ηλικίας τους, δείχνοντάς τους όσα θα ήθελαν να δουν κι εκείνοι επισκεπτόμενοι μια πόλη του εξωτερικού. Οι περιπατητικές αυτές συνοδείες στην Αθήνα διαρκούν για ένα, δύο, το πολύ τρία 24ωρα και ο συνοδός δείχνει τα πάντα στους τουρίστες, τόσο τα θετικά, όσο και τα αρνητικά, προσαρμόζοντας το πρόγραμμά του στα ενδιαφέροντά τους. Αυτό που ζητούν περισσότερο οι ξένοι είναι φαγητό και διασκέδαση, να δουν την «αληθινή» Αθήνα και λιγότερο τα αρχαία. Και μέσα από αυτές τις διαδρομές προβάλλεται το αληθινό πρόσωπο της πόλης, χωρίς παραπλανήσεις και ψέματα.

Ένα tour που θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα τα επόμενα χρόνια είναι το “neighborhood walk”, ή αλλιώς η βόλτα σε διάφορες γειτονιές της Αθήνας, όπου θα μπορεί κανείς να καταλαβαίνει πραγματικά την πόλη, τις γωνιές της και την ιστορία τους. Αυτές οι διαδρομές θα είναι πολύ ενδιαφέρουσες και για τους ίδιους τους Αθηναίους, καθώς θα τους δοθεί η ευκαιρία να δουν με άλλη ματιά την πόλη τους και να τη ζήσουν στο έπακρο, επισκεπτόμενοι άγνωστα μέρη, μικρούς παραδείσους στην αγκαλιά της πόλης, γνωρίζοντας αυθεντικούς ανθρώπους και δοκιμάζοντας νέες γεύσεις και εμπειρίες. Η όλη αυτή δραστηριότητα, που θα δώσει μία τονωτική ένεση στον τουρισμό και την αγορά, στηρίζεται στο διαδίκτυο και τα social media, καθώς μέσω αυτών προωθεί τα προγράμματα και τις διαδρομές και χάρη σ' αυτά διευκολύνεται η συνεργασία με τα πρακτορεία του εξωτερικού.

Αυτή τη στιγμή το πρόβλημα της Αθήνας είναι ότι δεν είναι προορισμός αλλά σταθμός και υπάρχει ακόμα η αρνητική εικόνα μιας βρόμικης πόλης που δεν είναι και τόσο ασφαλής. Αυτό είχε βγει προς τα έξω για καιρό, κι ας μην ισχύει, με αποτέλεσμα οι τουρίστες να ξοδεύουν ελάχιστο χρόνο στην πρωτεύουσα, και να μεταβαίνουν εν συνεχεία στα νησιά του Αιγαίου για τις διακοπές τους, χάνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την ευκαιρία να γνωρίσουν την πραγματικότητα της πόλης και όλα όσα κρύβει αυτή στο

εσωτερικό της. Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για το πόσα tours γίνονται γενικά στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Υπάρχει όμως καλή ανταπόκριση, που κάθε χρόνο αυξάνεται, κι αυτό σημαίνει πολλά.

8.5 Ένα ευοίωνο σενάριο για το μέλλον των αθηναϊκών στοών

Το έκτο κατά σειρά “Open Walk Athens”, ο γνωστός ανοιχτός περίπατος που διοργανώνουν κάθε χρόνο οι Atenistas, με στόχο να μυήσουν τους Αθηναίους σε άγνωστες πτυχές της πόλης και των ανθρώπων της, αποτέλεσε μία αφορμή αναστοχασμού, για το πώς θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν μελλοντικά οι στοές του Λεκανοπεδίου. Η ιδιαίτερη αυτή βόλτα που πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 10 Απριλίου του 2016, περιελάμβανε μία ξενάγηση σε 17 ενδιαφέροντα σημεία της «αθέατης Αθήνας», καθένα από τα οποία έφερε τη δική του ιστορία και συμβολισμό.

Ένα από αυτά ήταν και η ταράτσα της Στοάς Ανατολής. Ο χάρτης έγραφε χαρακτηριστικά για το σημείο: «Η Στοά Ανατολής διατηρεί την πρώιμη μορφή της αθηναϊκής αυλής/στοάς: ελεύθερο τον διάδρομο κίνησης στο εσωτερικό του κτιριακού συνόλου, αλλά την ίδια στιγμή υπαίθριο και ανοιχτό. Στο υπόγειο λειτουργούσε το ξακουστό εστιατόριο της περιοχής που φιλοξενούσε συχνά κόσμο από το Υπουργείο Πολιτισμού, πριν μεταφερθεί από την οδό Αριστείδου, ενώ ακόμα και σήμερα είναι ζωντανό από τα τυπογραφεία, τη στιγμή που στο ισόγειο και στους ορόφους έχουν απομείνει ελάχιστα καταστήματα. Εδώ μπορεί κανείς να βρει από τα πιο μικρά καταστήματα στην Αθήνα, μερικά μόλις τ.μ., που, παρά το μέγεθός τους, ήταν εξαιρετικά εργαστήρια. Χαρακτηριστικό της είναι οι διάδρομοι/μπαλκόνια σε κάθε όροφο της. Ανεβαίνοντας τις σκάλες στον τελευταίο όροφο, αποκαλύπτεται η ταράτσα σαν ένα νησί σε έναν αθηναϊκό ακάλυπτο περικυκλωμένο από «θάλασσα» γειτονικών ψηλών κτιρίων. Μπορεί να μοιάζει απίθανο, αλλά σ’ αυτή την ταράτσα και κατ’ επέκταση σε ολόκληρη τη στοά πραγματοποιήθηκε ένα από τα μεγαλύτερα και πιο πετυχημένα πάρτι της πόλης, με την παρουσία περίπου 2.500 ατόμων».

Πέρα όμως από τον ρομαντισμό τους, οι αθηναϊκές στοές διατηρούν ακόμα μερικά πρακτικά πλεονεκτήματα, όπως η άνετη πρόσβαση, τα χαμηλά ενοίκια και οι εμπορικές «πιάτσες» που εύκολα μπορούν να δημιουργηθούν στο εσωτερικό τους. Όχι

μόνο η ταράτσα, αλλά ολόκληρη η στοά μοιάζει με αυτόνομη νησίδα, απομονωμένη από το χάος του κέντρου. Περικυκλωμένη και σαφώς οριοθετημένη από ψηλά κτίρια, δεν είναι δύσκολο να τη φανταστούμε στα χρόνια της ακμής της ως ένα μικρό χωριό με συγκεκριμένους ενοίκους και επισκέπτες. Θα μπορούσαμε βέβαια να πούμε, ότι εντός της στοάς επικρατούν άλλοι ρυθμοί, πιο ανθρώπινοι και σίγουρα πιο χαλαροί από αυτούς της βιαστικής αστικής ζωής. Ο αχός της πόλης μένει απ' έξω, όπως και το πολύ κρύο και η ακραία ζέστη. Πελάτες και εργαζόμενοι στα τυπογραφεία, φωτοτυπικά και λοιπά καταστήματα αναμειγνύονται μ' αυτούς των γραφείων, του καφέ και του εστιατορίου. Ο ένας γνωρίζει τον άλλον, δείχνουν ενδιαφέρον, συμπόνια, συμπαραστέκονται στα δύσκολα, μοιράζονται κοινά άγχη και προβληματισμούς αλλά και το πελατολόγιό τους. Είναι συγκάτοικοι, και ζουν σαν μια μεγάλη οικογένεια.

Μπαίνοντας κανείς σε κάποια από τις στοές του κέντρου, δεν είναι δύσκολο να παρασυρθεί από μια ακατάσχετη ρετρολαγνεία. Άλλωστε, οι περισσότερες στοές της Αθήνας είναι κατασκευασμένες στα τέλη του 19ου αιώνα. Η πρώτη που χτίστηκε ήταν η στοά Μελά στο 54 της οδού Ερμού, δίπλα στην Καπνικαρέα, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το H&M. Η εν λόγω στοά ανεγέρθη το 1884 και παραμένει λειτουργική ακόμη και σήμερα. Πολλές, λοιπόν, από αυτές έχουν μείνει αναλλοίωτες στο πέρασμα του χρόνου, και στο εσωτερικό τους μπορείς να πάρεις μια γερή δόση από το μεγαλείο της παλιάς Αθήνας. Όμως, αν εξαιρέσεις κάποιες, μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού, μεταξύ των οποίων η Σπυρομήλιου (City Link), η Στοά Βιβλίου και η Κοραή, οι υπόλοιπες παραπαίουν και υπολειτουργούν.

Υπολογίζεται ότι μέσα στο εμπορικό τρίγωνο της Αθήνας υπάρχουν πάνω από 40 στοές με εμβαδόν συνολικής επιφάνειας περίπου 65.000 τ.μ., όσο σχεδόν ένα μοντέρνο εμπορικό κέντρο. Σύμφωνα με μία ενδιαφέρουσα μελέτη της εταιρείας συμβούλων ακινήτων NAI Hellas, η μέση πληρότητα των μη ανακαινισμένων στοών είναι 54% και των ανακαινισμένων 83%. Η μελέτη υποστηρίζει ότι υπάρχει μέλλον για τις στοές της πόλης ως εναλλακτικά εμπορικά κέντρα, αν ανακαινιστούν και λειτουργήσουν με ενιαίο concept. Μια κοινή θεματολογία φαίνεται ότι υπήρχε από παλιά.

Όπως έδειξε και η χαρτογράφηση των πιο γνωστών στοών της πόλης από την αρχιτέκτονα Μάγδα Σγουρίδη και τη φωτογράφο Μαρίλη Ζάρκου, συνήθως οι στοές

ήταν θεματικές, δηλαδή συγκέντρωναν επιχειρήσεις κοινού ενδιαφέροντος. Η Στοά Φέξη ήταν γνωστό κέντρο δακτυλογραφήσεων, στη Στοά Λυκούργου έβρισκες καταστήματα με ανδρικά ρούχα, η Στοά Καΐρη ήταν διάσημη για τα καταστήματα με ηλεκτρολογικό εξοπλισμό, στη Στοά Εμπόρων μεταξύ των οδών Βουλής και Λέκκα υπήρχαν, ως επί το πλείστον, μαγαζιά γενικού εμπορίου, στη στοά της Πραξιτέλους πολλά ραφτάδικα, ενώ στη Στοά Ανατολής τυπογραφεία και φωτοτυπικά καταστήματα.

Έχοντας λοιπόν ως δεδομένο ότι το κέντρο δεν έχει πεθάνει ακόμα για τους περισσότερους δημιουργικούς ανθρώπους της Αθήνας, φανταστείτε πως θα ήταν αν νέοι επαγγελματίες διαφόρων ειδικοτήτων, εποίκιζαν κάποιες από τις στοές του κέντρου που σήμερα αργοπεθαίνουν. Πέρα όμως από τα πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν, μια «στοά 2.0» θα μπορούσε να μετατραπεί σε μία κυψέλη δημιουργικότητας, και να αποτελέσει έναν ιδανικό χώρο ανάπτυξης συνεργιών ανάμεσα στις επιχειρήσεις που θα συστεγάζονταν εκεί. Κι αν αυτό το σενάριο σας φαίνεται ουτοπικό, ρίξτε μια ματιά στο project «Ίχνη Εμπορίου», που έκανε κάτι παρόμοιο στη Στοά των Εμπόρων και το αποτέλεσμα κρίθηκε επιτυχημένο.

8.6 Μία ανάσα μακριά από τη Γραμμή 4 του Μετρό

Τον Οκτώβριο του 2016 ο γενικός γραμματέας του Υπουργείου Οικονομίας ανακοίνωσε ότι η Κυβέρνηση ήρθε σε καταρχήν συμφωνία με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων για την απευθείας χρηματοδότηση τριών έργων, στα οποία περιλαμβάνεται και η Γραμμή 4 του Μετρό. Τα άλλα δύο ήταν η ενεργειακή διασύνδεση Κρήτης - Πελοποννήσου και η επέκταση του φυσικού αερίου στη Βόρεια Ελλάδα. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, η νέα γραμμή θα περιλαμβάνει χρηματοδότηση 75% από δανειακά κεφάλαια της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και 25% από το ΕΣΠΑ.

Το πρώτο τμήμα «Α» της Γραμμής 4, εκτιμώμενου προϋπολογισμού 1,5 δισ. ευρώ, θα περιλαμβάνει 11,7 χλμ. με 14 σταθμούς (Άλσος Βεΐκου - Γαλάτσι - Κυψέλη - Δικαστήρια - Λ. Αλεξάνδρας - Εξάρχεια - Ακαδημία - Κολωνάκι - Ευαγγελισμός - Καισαριανή - Νήαρ Ήστ - Ιλίσια - Ζωγράφου - Γουδή). Το τμήμα αυτό υπολογίζεται ότι θα εξυπηρετεί σε καθημερινή βάση 220.000 επιβάτες και θα μειώσει την κυκλοφορία των Ι.Χ. αυτοκινήτων κατά 53.000 ημερησίως. Παράλληλα, οι αέριοι ρύποι διοξειδίου

του άνθρακα αναμένεται να μειωθούν κατά 279 τόνους. Ο προϋπολογισμός του έργου αγγίζει το 1,5 δισ. ευρώ. Από αυτά, το 25% θα καλυφθεί από το ΕΣΠΑ και το υπόλοιπο από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με μακροχρόνιο δανεισμό και ευνοϊκούς όρους. Χαρακτηριστικό είναι ότι δίνεται εξαετής περίοδος χάριτος, δηλαδή η αποπληρωμή ξεκινά από τον έβδομο χρόνο με πολύ χαμηλό επιτόκιο, κάτω του 2% (Αττικό Μετρό Α.Ε.)⁹³.

Ολόκληρη η γραμμή 4 του μετρό έχει μήκος 33 χλμ., 29 σταθμούς και εκτιμώμενο προϋπολογισμό κατασκευής περίπου 3,3 δισ. ευρώ. Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα δημοπράτησης του τμήματος της γραμμής «Άλσος Βεΐκου - Γουδή», στις 10 Αυγούστου 2017 ολοκληρώθηκε η διαδικασία υποβολής φακέλων εκδήλωσης ενδιαφέροντος με τέσσερις ενδιαφερόμενες κοινοπραξίες. Οι δεσμευτικές προσφορές των κοινοπραξιών θα υποβληθούν στα τέλη του 2017, ενώ οι πρόδρομες εργασίες πρόκειται να ξεκινήσουν αρχές του 2018 στους 14 σταθμούς και τα 10 φρεάτια που προβλέπονται. Επίσης, η επιλογή του αναδόχου για την κατασκευή του έργου αναμένεται να γίνει τον Ιούνιο του 2018, η έναρξη των έργων το 2019 και η ολοκλήρωση στα τέλη του 2026. Για την ταχύτερη ολοκλήρωση της γραμμής θα χρησιμοποιηθούν δύο μετροπόντικες και ενδέχεται η γραμμή να λειτουργήσει τμηματικά, δηλαδή κάποιοι σταθμοί να τεθούν νωρίτερα σε λειτουργία και να παραδοθούν στο κοινό.

Όταν ολοκληρωθεί το μεγαλόπνοο αυτό έργο, θα μπορεί κανείς να πηγαίνει στο Άλσος Βεΐκου από το κέντρο της πόλης σε 10 μόλις λεπτά, ενώ μόνο 5 λεπτά θα χρειάζονται για να ανέβει κάποιος στου Ζωγράφου. Η νέα και πολύτιμη αυτή Γραμμή του Μετρό θα εξυπηρετεί Νοσοκομεία (Παίδων, Λαϊκό, Στρατιωτικό Νοσοκομείο 401, 251 - ΓΝΑ, Υγεία, Μητέρα, Ιατρικό Κέντρο), Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Πολυτεχνείο-Κεντρικά, Πανεπιστήμιο-Κεντρικά, Νομική Σχολή, Πολυτεχνειούπολη, Πανεπιστημιούπολη, Οδοντιατρική Σχολή), Δικαστήρια, περιοχές με έντονες επαγγελματικές και εμπορικές δραστηριότητες (κέντρο Αθήνας, λεωφόρος Κηφισίας), τις εγκαταστάσεις του Ολυμπιακού Σταδίου και πολλές άλλες γειτονιές με μεγάλη κινητικότητα, ενώ σε καθημερινή βάση θα το χρησιμοποιούν περισσότεροι από 310.000

⁹³ Διαδικτυακή σελίδα Αττικό Μετρό Α.Ε. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.ametro.gr/> (τελευταία πρόσβαση 1.5.2018).

άνθρωποι (metaforespress.gr)⁹⁴.

Η Γραμμή 4 θα έχει ανταπόκριση με τη Γραμμή 1 (στους σταθμούς στο Μαρούσι και στον Περισσό), τη Γραμμή 2 (στον σταθμό Πανεπιστήμιο) και τη Γραμμή 3 (στους σταθμούς Ευαγγελισμός και Κατεχάκη). Στη Γραμμή αυτή προστέθηκε ο κλάδος Ευαγγελισμός - Παγκράτι - Βύρωνας - Υμηττός - Άνω Ηλιούπολη, που ουσιαστικά αποτελεί τμήμα της νέας Γραμμής 5, καθώς και οι επεκτάσεις Μαρούσι - Λυκόβρυση και Άλσος Βεΐκου - Περισσός.

Στην τελική της μορφή η Γραμμή 4 θα έχει σχήμα U, και θα συνδέει τον Περισσό με την Λυκόβρυση, διερχόμενη από το κέντρο της Αθήνας. Με την πλήρη ανάπτυξή της, θα ακολουθεί την διαδρομή «Περισσός - Γαλάτσι - Κυψέλη - Ακαδημία - Ευαγγελισμός - Καισαριανή - Ζωγράφου - Γουδή - Λεωφόρος Κηφισίας - Μαρούσι - Πεύκη - Εθνική Οδός, με τον κλάδο Ευαγγελισμός - Άνω Ηλιούπολη», και οι σταθμοί της θα βρίσκονται στις θέσεις, Άλσος Βεΐκου: Βεΐκου και Τράλλεων, Γαλάτσι: Γαλατσίου και Βεΐκου, Κυψέλη: Πλατεία Κυψέλης, Δικαστήρια: Ευελπίδων και Μουστοξύδη, Αλεξάνδρας: Μουστοξύδη και Αλεξάνδρας, Εξάρχεια: Πλατεία Εξαρχείων, Ακαδημία (ανταπόκριση με τον σταθμό Πανεπιστήμιο): Ακαδημίας και Σίνα, Κολωνάκι: Πλατεία Κολωνακίου, Ευαγγελισμός (ανταπόκριση με τον σταθμό Ευαγγελισμού της γραμμής 3): Βασ. Σοφίας, Ριζάρη και Βασ. Κων/νου, Καισαριανή: Υμηττού και Εθνικής Αντιστάσεως, Νήαρ Ηστ: Φιλαδελφείας, Εθνικής Αντιστάσεως και Οδεμησίου, Ιλίσια: Πλατεία Κύπρου, Ζωγράφου: Πλατεία Γαρδένιας και Γουδή: Πλατεία Ελευθερίας (Leoutsakos, 2007)⁹⁵.

Στο σχέδιο ανάπτυξης του μετρό περιλαμβάνεται και η επιπλέον επέκταση από Άλσος Βεΐκου προς Περισσό, αλλά και προς Πετρούπολη (25ης Μαρτίου και Κρήτης) με ενδιάμεσες στάσεις σε Νέα Ιωνία ή Σαμφράπολη ή Άνω Γαλάτσι (Πλατεία Υγείας), βόρεια της ΕΥΔΑΠ, Περισσό (ανταπόκριση με την γραμμή 1), Νέα Φιλαδέλφεια (Πλατεία Πατριάρχου, πλησίον κατασκευαζόμενου γηπέδου ΑΕΚ), Πύργο Βασιλίσσης (ανταπόκριση με προαστιακό), Πύργος Βασιλίσσης II (Πάρκο Τρίτση, μελλοντική

⁹⁴ Ανώνυμος. (2017). Θ. Παπαδόπουλος: 311.000 επιβάτες ημερησίως θα εξυπηρετεί η γραμμή Άλσος Βεΐκου – Γουδή. Διαδικτυακή σελίδα metaforespress.gr. Ηλεκτρονική Διεύθυνση <https://www.metaforespress.gr/> (τελευταία πρόσβαση 4.5.2018).

⁹⁵ Leoutsakos, G. (2007). Athens Metro Past, Present and Future. In 46th ECCE Meeting, Athens, 19 October.

ανταπόκριση με το τραμ), Ίλιον (ανταπόκριση με γραμμή 2 του μετρό) και Παλατιανή (Πετροπόλεως και Εθνάρχου Μακαρίου) (Deloukas, 2003)⁹⁶.

Αναλογιζόμενοι την συνολική προσφορά των μέσων μαζικής μεταφοράς στην πολιτεία, με την εκμηδένιση των αποστάσεων, τη μείωση των ρύπων, την ασφαλή και οικονομική μετακίνηση, θα λέγαμε ότι η επέκταση του μετρό της Αθήνας θα άλλαζε ριζικά τη νοοτροπία και τις κινήσεις μας στην πόλη.

8.7 Η επερχόμενη δυναμική του Κέντρου

Ο τουρισμός δικαίως αποτελεί για τους περισσότερους το μέλλον της χώρας μας, μια και η άνθησή του φέρνει κόσμο, λεφτά, επενδύσεις, ανταλλαγές ιδεών και νέες συνεργασίες. Μάλιστα, η αύξηση του τουρισμού φαίνεται να μεταμορφώνει και το ιστορικό κέντρο της πρωτεύουσας. Από τον κόμβο της Ομόνοιας και τον εμπορικό δρόμο της Ερμού, μέχρι το Μοναστηράκι, την Πλάκα και το Μουσείο της Ακρόπολης, αναδύεται μια νέα περιοχή, η οποία κεντρίζει το βλέμμα των επενδύσεων και το ενδιαφέρον των επισκεπτών. Ξενοδοχεία πέντε αστέρων, νέα μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι ανοιχτοί για πρώτη φορά στο κοινό, ακριβά εστιατόρια και προσεγμένα καφέ δίνουν νέα όψη στο πρόσωπο της πόλης, επηρεάζοντας ουσιαστικά την σύνθεση και την οικονομία της περιοχής. Η τουριστική «εισροή» από το εξωτερικό μεγαλώνει, οι δρόμοι ζωντανεύουν, η κινητικότητα αυξάνεται, οι νέες αφίξεις πολλαπλασιάζονται και απόρροια όλων αυτών είναι ο ριζικός μετασχηματισμός του κέντρου, η αστική αναζωογόνηση και η τόνωση της αθηναϊκής αισθητικής, που με τη σειρά τους σηματοδοτούν τη δημιουργία μιας νέας γειτονιάς.

Πριν από περίπου έναν χρόνο ένα ενδιαφέρον ρεπορτάζ του “Observer” αναφέρθηκε στη «μίνι κατασκευαστική έκρηξη» που συντελέστηκε στο κέντρο της Αθήνας, συνέπεια της ραγδαίας ανόδου της τουριστικής κίνησης. Η αλήθεια είναι ότι για αρκετά χρόνια το κέντρο είχε καθηλωθεί και οποιαδήποτε νέα προσπάθεια είχε παγώσει. Γι’ αυτό ευθυνόταν τα γεγονότα του 2008 και η οικονομική κρίση που ακολούθησε. Πλέον όμως, τα στατιστικά δεδομένα προαναγγέλλουν θετικά μηνύματα για τη

⁹⁶ Deloukas, A. (2003). Innovative financing techniques: European urban rail projects and the case of Athens Metro extensions. Association for European Transport.

φυσιογνωμία του ιστορικού κέντρου. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων, στα οποία διαπιστώνεται ότι το επτάμηνο Ιανουαρίου – Ιουλίου 2017 η Αθήνα εμφάνισε άνοδο των τουριστικών αφίξεων, ενώ ταυτόχρονα, την ίδια περίοδο διαπιστώθηκε ότι η αύξηση της μισθωτής απασχόλησης οφειλόταν κυρίως στον τουρισμό.

Η κατεύθυνση αυτή προκύπτει και από το γεγονός ότι οι μεγαλύτερες εταιρείες συμβούλων ακινήτων υποστηρίζουν ότι στο άμεσο χρονικό διάστημα το μεγαλύτερο αγοραστικό ενδιαφέρον με προοπτικές επενδύσεων θα αφορά ξενοδοχεία, τουριστικά καταλύματα και εμπορικά κέντρα. Έτσι η Αθήνα, έχοντας αυξημένη τουριστική κίνηση, έχει καταφέρει να μετατραπεί από ενδιάμεση στάση για τα νησιά, σε βασικό σταθμό διακοπών και την ίδια στιγμή η σεζόν όλο και μεγαλώνει, προσελκύοντας γκρουπ τουριστών ακόμη και τον χειμώνα. Ειδικό στον χώρο του τουρισμού επισημαίνουν ότι η αύξηση της ζήτησης της Αθήνας ως βασικού προορισμού αυξάνει τον ανταγωνισμό και δημιουργεί νέα δεδομένα. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία από έρευνες που έχει πραγματοποιήσει η Ένωση Ξενοδόχων Αθήνας, από τα οποία διαπιστώνεται ότι οι τουρίστες ξοδεύουν ημερησίως κατά μέσο όρο 110 ευρώ, τα οποία μοιράζουν σε εισόδους μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, φαγητό, αγορές και σε απαραίτητες μεταφορές, όπως συγκοινωνίες ή ταξί.

Από την άλλη πλευρά, ο αρχαιολογικός περίπατος της Αθήνας γεμίζει καθημερινά το κέντρο με μεγάλες ομάδες τουριστών. Εκτός από τον Παρθενώνα, που διαχρονικά βρίσκεται στις υψηλότερες θέσεις όλων των κατατάξεων με τα κορυφαία μνημεία, το Μουσείο της Ακρόπολης έχει αγαπηθεί ιδιαίτερα από τον κόσμο, με αποτέλεσμα να κατατάσσεται στα δέκα καλύτερα μουσεία του κόσμου, σύμφωνα με το TripAdvisor. Χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία που αντλούμε από τον ετήσιο απολογισμό του μουσείου, από τα οποία φαίνεται ότι κατά μέσο όρο δέχεται 4.000 επισκέπτες ημερησίως, ενώ ετησίως οι επισκέπτες του ξεπερνούν συνολικά το 1 εκατομμύριο. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι υπόλοιποι αρχαιολογικοί χώροι που περιστοιχίζουν το Μουσείο της Ακρόπολης, όπως η Αρχαία Αγορά, που στη διάρκεια ενός έτους οι επισκέπτες της μπορεί να ξεπεράσουν ακόμη και τους 300.000, ο Κεραμεικός, με 70.000, ενώ στον Ναό του Ολυμπίου Διός ο αριθμός μπορεί να φτάσει

ακόμη και τους 500.000.

Η Πλάκα παραμένει η πιο δημοφιλής γειτονιά της πόλης, καθώς συνδυάζει την ηρεμία με την άμεση πρόσβαση στο κέντρο, ενώ ο παραδοσιακός της χαρακτήρας αποτελεί μοναδικό προνόμιο που κάνει χιλιάδες τουρίστες να τη διασχίζουν καθημερινά και να την αποθανατίζουν με τις φωτογραφικές τους μηχανές, διαδίδοντας την ομορφιά της εν συνεχεία στο διαδίκτυο. Αναφιώτικα, πλατεία Φιλομούσου Εταιρείας, Παιδικό Μουσείο, Μνημείο Λυσικράτη, Ciné Paris και πολυάριθμα εστιατόρια, καφέ και τουριστικά μαγαζιά συμβάλλουν σημαντικά στην κινητικότητα της περιοχής. Ταυτόχρονα, οι ξένοι που επισκέπτονται πλέον το ιστορικό κέντρο, θα έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν το Ωρολόγιον του Ανδρονίκου Κυρρήστου και να θαυμάσουν για πρώτη φορά τον αρχαιότερο μετεωρολογικό σταθμό του κόσμου. Έτοιμα είναι και το παλαιότερο οθωμανικό μνημείο της πόλης, το Φετιχιέ Τζαμί, καθώς και το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, στο οποίο ο καθένας θα μπορεί να δει αντικείμενα που χρονολογούνται από το 1650.

Την ίδια στιγμή στην πλατεία της Μητρόπολης μπορεί κανείς να δει εκατοντάδες τουρίστες που ποζάρουν με φόντο τον ιερό ναό της Μητρόπολης των Αθηνών. Ο καθεδρικός ναός θεμελιώθηκε το 1863 και είχε υποστεί σημαντικές φθορές από τους σεισμούς του 1981 και του 1999. Πλέον, όντας αναστηλωμένος, δίνει λάμψη στην περιοχή και αποτελεί έναν ακόμη κρίκο στην αλυσίδα αυτής της νέας γειτονιάς. Απέναντι από τη Μητρόπολη, στο νούμερο 44 της οδού Μητροπόλεως, βρίσκεται το νεοκλασικό κτίριο 1.000 τ.μ. του Δήμου Αθηναίων, στο οποίο θα στεγαστεί το Μουσείο «Μαρία Κάλλας». «Με βασικό στόχο τη σύνδεσή του με το Μουσείο της Ακρόπολης, φιλοδοξούμε να αποτελέσει πόλο έλξης για τους τουρίστες σε αυτό το μεγάλο τετράγωνο του κέντρου της πόλης και πιστεύουμε ότι θα συμβάλει σε αυτή την προσπάθεια ως ένα σημαντικό πολιτιστικό και τουριστικό εγχείρημα στην καρδιά της Αθήνας. Ευελπιστούμε ότι το μουσείο θα υποδεχτεί το κοινό το 2018, την ημέρα των γενεθλίων της Μαρίας Κάλλας, στις 2 Δεκεμβρίου», όπως είπε χαρακτηριστικά σε δήλωσή της στο παρελθόν η πρόεδρος του ελληνικού συλλόγου «Μαρία Κάλλας», Λιάνα Σκουρλή.

Σε όλη την περιοχή διακρίνει κανείς νέους χώρους εστίασης, οι οποίοι έχουν κατασκευαστεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβαδίζουν με τα νέα δεδομένα και να

ανταποκρίνονται στα «θέλω» των τουριστών. Ατμοσφαιρικές καφετέριες, έθνικ εστιατόρια, παραδοσιακά αρτοποιεία και καταστήματα που πωλούν παγωτά ή χυμούς με όμορφες αισθητικές παρεμβάσεις. Μερικά από αυτά είναι το «Ergon Athens» στο Σύνταγμα, ο «Τηλέμαχος Athens» που άνοιξε στη στοά της Πανεπιστημίου στον θρυλικό Απότσο, το περουβιανό μπιστρό «La Pantera Negra» στην Πλάκα, το «Balcony» στα ψηλά του Κουκακίου, το «Νεράντζι» στη Μητροπόλεως και, φυσικά, το «Nolan» στη Βουλή. Γιατί, όμως, να επιλέξει κάποιος το κέντρο για να ξεκινήσει την επιχείρησή του; Τι είδους κοινό περιμένει και πόσο μπορεί να επηρεαστεί από τα δημοσιεύματα των ξένων μέσων; Οι περισσότεροι από τους επιχειρηματίες που ανοίγουν μαγαζιά στο κέντρο, βρίσκουν αντίκρισμα στον διεθνή χαρακτήρα της περιοχής. Το κέντρο έχει κίνηση, πολλούς τουρίστες, ενώ τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι αρχίζει να κερδίζει ξανά τους ντόπιους, οι οποίοι βρίσκουν εκεί τα στέκια τους. Άλλωστε, το κέντρο της Αθήνας είναι ένας τόπος όπου όλα τα σώματα και όλες τους οι διαθέσεις είναι ευπρόσδεκτα, ή τουλάχιστον θα έπρεπε να είναι.

Είμαστε λοιπόν σε θέση να δηλώσουμε, ότι η άνοδος του τουρισμού έχει επηρεάσει σημαντικά και τον χώρο των ακινήτων στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Πέρα από τα πολυτελή ξενοδοχεία που κατασκευάζονται και αυξάνουν τις αντικειμενικές αξίες, μια νέα πραγματικότητα φαίνεται να αλλάζει τις ισορροπίες. Και ο λόγος για την «οικονομία του διαμοιρασμού» αλλά και την αναζήτηση, μέσω του διαδικτύου, για εύρεση κατοικίας. Περιοχές όπως στου Μακρυγιάννη, πίσω από το Μουσείο της Ακρόπολης, γύρω από τη Μητροπόλεως, στο Μοναστηράκι, στον Κεραμεικό, στο Κουκάκι και στο Παγκράτι έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις αλλαγές στις αγοραστικές συνήθειες. Δεν είναι μάλιστα λίγοι οι μεσίτες που τονίζουν ότι ειδικά το τελευταίο έτος δημοφιλείς υπηρεσίες εύρεσης κατοικιών και δωματίων, όπως η Airbnb, έχουν μεταβάλει τον χάρτη του real estate. Η αναλογία κατοικιών - καταστημάτων είναι ένα προς οκτώ, ενώ η πιο σημαντική εξέλιξη αφορά τις ελάχιστες κατοικίες που πωλούνται ή ενοικιάζονται στο ιστορικό κέντρο και αποτελούν, σε συνδυασμό με τη συνολική αναβάθμισή του, την αιτία της κατακόρυφης αύξησης του ενδιαφέροντος. Αυτό συμβαίνει διότι παρατηρείται ένα νέο φαινόμενο, το οποίο διαμορφώνεται χωρίς διαφάνεια και ρυθμιστικό πλαίσιο. Πολλοί ιδιοκτήτες νοικιάζουν τα διαμερίσματα και τις περισσότερες φορές, χωρίς να το γνωρίζουν, αυτά υπενοικιάζονται σε τουρίστες, σε τιμή

διπλάσια αυτής του αρχικού ενοικίου.

Η επερχόμενη όμως ανάπτυξη φέρνει και κάποιες νέες προκλήσεις για τον Δήμο της Αθήνας. Η έλλειψη κατευθυντήριων δομών, το έντονο πρόβλημα της καθαριότητας που είναι εμφανές σε όλο το Λεκανοπέδιο, η κατάληψη των πεζοδρομίων από αυτοκίνητα και μηχανές, οι καθίζηση των δρόμων, οι διαλυμένοι πεζόδρομοι, η παράνομη στάθμευση, η κυκλοφοριακή συμφόρηση, τα εγκαταλελειμμένα νεοκλασικά και όχι μόνο κτίρια, η ηχορρύπανση καθώς και η έλλειψη θέσεων στάθμευσης συμπεριλαμβάνονται στη λίστα με τα πιο σημαντικά προβλήματα του κέντρου. Οι ανησυχίες είναι προφανείς και τα ερωτήματα πολλά. Μπορούν οι ιθύνοντες να βρουν τις αναγκαίες λύσεις και να συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανασύνθεση της περιοχής; Είναι εφικτό να καταγραφούν οι υπάρχουσες παραλείψεις, να ληφθούν άμεσα μέτρα και να γίνουν συντονισμένες ενέργειες που θα συμβαδίσουν με τις θετικές κινήσεις που πραγματοποιούνται καθημερινά στην περιοχή; Θα βρει άραγε ανταπόκριση η ιδιωτική πρωτοβουλία; Και τέλος, σε μια περιοχή όπου τα τελευταία χρόνια κυριαρχούσαν η παρακμή, η συνεχόμενη φθορά και η εγκατάλειψη, μήπως η περίοδος που διανύουμε αποτελεί την κατάλληλη ευκαιρία, ώστε το αθηναϊκό κέντρο να αλλάξει συθέμελα και να εξελιχθεί σε καθρέφτη της πόλης;

Εικόνα 9: Οδός Εδουάρδου Λω και Πανεπιστημίου, και συνέχεια η Σίνα. Δεξιά φαίνεται το Οφθαλμιατρείο και δίπλα η Λεόντιος. Τραβήχτηκε περί το 1910 από τον Albert Winslow Barker (1874-1947), αρχείο Bryn Mawr College.

9. Αποτελέσματα

Έπειτα από αρκετούς μήνες συστηματικής παρατήρησης, συζήτησης με ανθρώπους της πόλης, ουσιαστικές συνεντεύξεις και μελέτη άρθρων και βιβλίων, κι αφού καταγράψαμε την εμπειρία μας με λέξεις, μπορέσαμε να παράγουμε ορισμένα αποτελέσματα για το μέλλον της Ομόνοιας, της Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου. Κατά έναν περίεργο τρόπο, οι απόψεις των περισσότερων για τις τρεις αυτές περιοχές που αναλάβαμε, συνέκλιναν μεταξύ τους. Και στη συνέχεια, η παρατήρηση που πραγματοποιήθηκε εκεί, αλλά και η σχετική με το θέμα μας βιβλιογραφία, λειτούργησαν προς επίρρωση των όσων μας αποκάλυψαν οι συνεντευξιαζόμενοι. Επιγραμματικά λοιπόν, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το πρόσημο δύο περιοχών, Πανεπιστημίου και Παγκρατίου, είναι θετικό, ενώ της Ομόνοιας είναι αρνητικό, μα με θετικές προεκτάσεις.

Πριν καταλήξουμε σ' αυτήν τη θέση, για τη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, την οργάνωση της παρατήρησης, των συνεντεύξεων και της μελέτης αρχείων, καθώς και για τη διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος στηριχτήκαμε στη θεωρία της Jennifer Mason. Αναπτύξαμε, λοιπόν, έναν νοητικό γρίφο αναπτυξιακού τύπου, απαντώντας στο *πώς είναι το σημερινό πρόσωπο της Ομόνοιας, της Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου, πως μέλλεται να είναι σε ένα χρονικό διάστημα δέκα ετών, τι ευελπιστούν οι Αθηναίοι να αλλάξει εκεί προς το καλύτερο και γιατί* (Mason, 2011)⁹⁷. Στη συλλογή, κατανομή και μελέτη των δεδομένων, στηριζόμενοι πάντα στις ποιοτικές μεθόδους, μας βοήθησε η θεωρία του Ball, μέσω της οποίας οριοθετήθηκε η θέση του ερευνητή, χωρίς ωστόσο να ανεξαρτοποιηθεί από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν (Ball, 1990)⁹⁸.

⁹⁷ Mason, J. (2011). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας (επιστημονική επιμέλεια Νότα Κυριαζή). Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο.

⁹⁸ Ball, S. J. (1990). Self-doubt and soft data: Social and technical trajectories in ethnographic fieldwork. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 3, 157–171.

Επιλέχθηκε, επίσης, κατά τον Gold ο ρόλος του συμμετέχοντος παρατηρητή, συνάπτοντας σχέσεις με τους παρατηρούμενους μας που συμμετείχαν τελικά και στην έρευνα (Gold, 1958)⁹⁹, ενώ η παρατήρηση διεξήχθη οριζόντια και κάθετα, όπως ορίζει η πρακτική της αστικής δημοσιογραφίας, και με όλες τις αισθήσεις, κατά τον τρόπο που υπέδειξε η Άννα Λυδάκη στο σύγγραμμά της «Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα» (Λυδάκη, 2016)¹⁰⁰. Ακόμη, πραγματοποιήσαμε ημιδομημένες, σε βάθος συνεντεύξεις, που εξυπηρετούσαν «κάποιο σκοπό» (Burgess, 1984)¹⁰¹. Δηλαδή κάποιες ερωτήσεις ήταν ίδιες σε όλους τους συνεντευξιζόμενους, και κάποιες διαφοροποιούνταν, ανάλογα με την ιδιότητα των ερωτώμενων και την θέση που θέλαμε να εκμαιεύσουμε από αυτούς. Οι συνεντεύξεις έχουν αρχή, μέση και τέλος, είναι μεστές, στηρίζονται και να απαντούν στο ερευνητικό ερώτημα. Οι διαφορετικές ιδιότητες των συνεντευξιζόμενων αποσκοπούσαν στην απόκτηση μίας σφαιρικής εικόνας για τη ζωή στο κέντρο της πρωτεύουσας, ενώ επιλέχθηκαν βάσει της σχέσης τους με τις περιοχές του ερευνητικού μας πεδίου, της επιρροής που ασκούν στον κόσμο, και των γνώσεών τους.

Τέλος, εκτός από τη μελέτη αρχείων και της υπάρχουσας στο θέμα μας βιβλιογραφίας, αξιοποιήσαμε και τα εμπειρικά δεδομένα, με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκτήσουν την μορφή εξηγήσεων (Pawson, 1989)¹⁰² (Blumer, 1956)¹⁰³. Τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από την μακρά αυτή διαδικασία, δομήθηκαν βάσει συγκεκριμένων κοινωνικών εξηγήσεων, που δεν ήταν άλλες από την περιγραφή και την πρόβλεψη (Hammersley, 1992)¹⁰⁴.

Μέσω, λοιπόν, της πρακτικής της αστικής δημοσιογραφίας και των μεθόδων που

⁹⁹ Gold, R. (1958). Roles in sociological field observation. Social Forces, Vol. 36 (Mar. 1958), pp. 217-223. Published by Oxford University Press.

¹⁰⁰ Λυδάκη, Α. (2016). Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα, κατανόηση, ερμηνεία. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

¹⁰¹ Burgess, R.G. (1984). In the Field: An Introduction to Field Research. London: Unwin Hyman.

¹⁰² Pawson, R. (1989). A Measure for Measures: A Manifesto for Empirical Sociology. London: Routledge.

¹⁰³ Blumer, H. (1956). Sociological Analysis and the "Variable". American Sociological Review, 21, 683-90.

¹⁰⁴ Hammersley, M. (1992). What's Wrong with Ethnography? London: Routledge.

αυτή χρησιμοποιεί, επιχειρήθηκε μία διερευνητική προσέγγιση τριών περιοχών του Λεκανοπεδίου. Η παρατήρηση επικεντρώθηκε στη ζωή σ' αυτές τις γωνιές της πόλης, στους ανθρώπους, τα κτίρια, τα έργα υποδομής που γίνονται ή αναμένονται να γίνουν, ενώ σε κάθε μία από αυτές επιλέχτηκαν και τρία τοπόσημα που αποδίδουν με ενάργεια την ταυτότητα και τον χαρακτήρα αυτών των περιοχών, και προσδιορίζουν ελαφρώς και το μέλλον τους.

Στην Ομόνοια, η παρατήρηση δεν περιορίστηκε στα όρια της πλατείας, αλλά επεκτάθηκε και στους γύρω δρόμους και γειτονιές. Κάναμε λοιπόν ένα σύντομο οδοιπορικό στα ιστορικότερα ξενοδοχεία της περιοχής, που προσδίδουν γοητεία μέσα στην γενικότερη παρακμή, παρακολουθήσαμε το φεστιβάλ «Μικρό Παρίσι» και συνομιλήσαμε με τον καλλιτεχνικό του διευθυντή, Μάριο Στρόφαλη, ο οποίος μας μίλησε για την αγάπη των Αθηναίων για τις τέχνες, και τον αγώνα των κατοίκων να διατηρήσουν ζωντανή τη γειτονιά τους, ενώ τέλος παρατηρήσαμε την καθημερινότητα στο ιστορικότερο καφενείο της πλατείας, το Janeiro, με τον ιδιοκτήτη του, Ανδρέα Σαμαρά, να μας εξιστορεί την πορεία της πλατείας μέσα στα χρόνια, και να αποκαλύπτει πως θα αλλάξει ριζικά η κατάσταση που επικρατεί εκεί σήμερα. Για την πολύπαθη αυτή πλατεία μας μίλησαν επίσης δημοσιογράφοι, κοινωνιολόγοι και καλλιτέχνες, ενώ πραγματοποιήθηκε και μελέτη σχετικών ρεπορτάζ και ερευνών που εξέταζαν την ταυτότητα, τα προβλήματα, τις δυνατότητες και το «αύριο» της Ομόνοιας.

Έπειτα, στην Πανεπιστημίου, μεταξύ των πολλών επιλογών που βρίσκονταν μπροστά μας, η ματιά μας στάθηκε στο ιστορικό κινηματοθέατρο REX, στο μικρό και καλά κρυμμένο Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν, και στο αριστοκρατικό Zonars. Η αρχιτέκτων Ελισάβετ Σικιαρίδη μας μίλησε για τα μυστικά του κτιρίου που στεγάζει το «Ρεξ», ο Χρυσάνθος Πανάς μας εξέφρασε την αισιοδοξία του για το μέλλον ενός από τους σημαντικότερους χώρους εστίασης της πρωτεύουσας, ενώ παρατέθηκαν απόψεις πανεπιστημιακών, δημοσιογράφων, κοινωνιολόγων και ανθρώπων της μόδας, οι οποίοι περιέγραψαν την σημερινή εικόνα της περιοχής, αλλά και τις φιλοδοξίες τους, για μία ενδεχόμενη μελλοντική ανάπλαση της όμορφης αυτής λεωφόρου.

Τέλος, η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και στο εναλλακτικό Παγκράτι, όπου προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε εκείνα τα στοιχεία που του προσδίδουν ακαταμάχητη

γοητεία, και το έχουν μετατρέψει σε μία από τις πιο in περιοχές του κέντρου. Πραγματοποιήσαμε λοιπόν μία σύντομη αλλά περιεκτική περιγραφή των σπιτιών σπουδαίων καλλιτεχνών, που επέλεξαν παλιότερα το Παγκράτι για να ζήσουν και να δημιουργήσουν, συνομιλήσαμε με τον ιδιοκτήτη του παλιότερου αθηναϊκού σινεμά, τον Ματθαίο Πόταγα, που μας εξέφρασε τις σκέψεις του για το μέλλον του γραφικού «Παλάς», ενώ τέλος επισκεφτήκαμε το «Μπρίκι» και δώσαμε τον λόγο στην ιδιοκτήτριά του, Έλενα Κύρου, που μας μίλησε για τη νυχτερινή ζωή στην περιοχή και μας εκμυστηρεύτηκε τις βλέψεις της για το μέλλον του μαγαζιού, που επηρέασε με την αισθητική του μία σειρά από μπαρ στην καρδιά της Αθήνας. Σ' αυτό το κομμάτι της έρευνας, οι κάτοικοι της περιοχής είχαν τον πρώτο λόγο, για να μας εξηγήσουν μέσα από την δική τους οπτική τις αλλαγές που συντελούνται στην περιοχή, καθώς και την άνοδο στην εκτίμηση του κόσμου.

Στόχος της προαναφερθείσας έρευνας ήταν να αναδείξουμε, μέσα από μία δημοσιογραφική σκοπιά με κοινωνιολογικές προεκτάσεις, τις αθέατες πλευρές της Ομόνοιας, της Πανεπιστημίου και του Παγκρατίου, να αποτυπώσουμε τον σημερινό χαρακτήρα, αλλά και τις αλλαγές που συντελούνται σ' αυτές τις περιοχές, να δώσουμε φωνή στους ανθρώπους τους, για να μας παρουσιάσουν τις γειτονιές τους έτσι όπως τις ζουν και τις βιώνουν σε καθημερινή βάση, να ευαισθητοποιήσουμε τους κατοίκους, αλλά και τους επισκέπτες της πόλης, πάνω σε φλέγοντα ζητήματα, και τέλος να σκιαγραφήσουμε ελαφρώς το μέλλον τους και την εξέλιξη που αυτές θα έχουν.

Η σπουδαιότητα της παρούσας έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί ανάλογη ελληνική επιστημονική μελέτη και διερευνητική προσέγγιση της πρακτικής του Urban Journalism και των μεθόδων που αυτή χρησιμοποιεί, καθώς και εφαρμογή τους για την μελέτη τριών περιοχών του κέντρου της σύγχρονης ελληνικής πρωτεύουσας, πάνω στη συγκεκριμένη θεματική. Ωστόσο, υπάρχει πληθώρα από ρεπορτάζ και αθηναιογραφικά κείμενα για τις τρεις περιοχές του ερευνητικού μας πεδίου, ποτέ όμως δεν πραγματώθηκε συστηματική αναζήτηση, καταγραφή, μελέτη και ανάλυσή τους. Ακόμη, η συγκεκριμένη εργασία περιλαμβάνει πρωτογενές υλικό, προερχόμενο από παρατηρήσεις και συνεντεύξεις, πάντα προσανατολισμένο προς απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος.

Κατά την παρατήρηση, λοιπόν, της πολύπαθης πλατείας του κέντρου της πρωτεύουσας, είδαμε μία λιμνάζουσα κατάσταση. Την οριακά αυτή παρακμιακή κατάσταση της πλατείας μας την περιέγραψαν και οι άνθρωποι με τους οποίους μιλήσαμε, οι οποίοι ζουν σε καθημερινή βάση την Ομόνοια. Ο κάθε ένας λοιπόν είχε να πει πέρα από τα αρνητικά, και κάποια θετικά πράγματα για την περιοχή. Ωστόσο, όλοι κατέληγαν στην άποψη, ότι αν δεν ανακαινιστεί εκ βάθρων η πλατεία, δεν πρόκειται να αλλάξει η ισχύουσα εκεί κατάσταση. Μόνο εφόσον γίνουν έργα ανάπτυξης στην περιοχή, θα μπορέσουν να ακολουθήσουν οι επενδύσεις, να την επισκέπτεται ξανά ο κόσμος και να γίνει μέρος της καθημερινότητάς μας. Οι διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και δρώμενα που συντελούνται διάσπαρτα στην έκτασή της, καθώς και τα νεοκλασικά οικήματα και τα φθηνά μαγειρία, αποτελούν μία ύστατη ελπίδα για τον μελλοντικό χαρακτήρα της περιοχής. Αν δεν γίνουν όμως σημαντικά έργα, αν δεν αλλάξει ουσιαστικά η εικόνα της πλατείας, κι αν ο κόσμος δεν αισθανθεί και πάλι ασφάλεια, η περιοχή θα μείνει έρμαιο στα χέρια των προσφύγων, των ναρκωμανών και των επαιτών. Δυστυχώς, η Ομόνοια έχει πια στιγματιστεί στη συνείδηση των σύγχρονων Αθηναίων και το μέλλον της είναι αβέβαιο, όπως και οι σκέψεις των ανθρώπων της.

Τουναντίον, το μέλλον της διπλανής Πανεπιστημίου προμηνύεται ευοίωνο, και οι προσδοκίες των ανθρώπων γι' αυτήν την περιοχή είναι πολύ μεγαλύτερες απ' ότι για την Ομόνοια. Είναι εντυπωσιακό αν σκεφτεί κανείς, πως λίγα στενά παραδίπλα αλλάζει τελείως η εικόνα της πόλης, ο κόσμος της, ακόμα και οι εντυπώσεις που σχηματίζεις από την επίσκεψή τους. Αυτό συνέβη και σε εμάς, και πρέπει να ομολογήσουμε πως η αλλαγή σκηνικού και κόσμου από τη μία περιοχή στην άλλη ήταν απότομη, κάνοντας σαφή τον διαχωρισμό τους, αλλά και την μελλοντική τους κατάληξη. Φυσικά, πολλά από τα αρνητικά της Ομόνοιας, όπως τα σκουπίδια, ή οι επαίτες, συναντώνται και στην Πανεπιστημίου, αλλά σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Εδώ αναμφίβολα αισθάνεσαι μεγαλύτερη ασφάλεια κι αυτό το εκλαμβάνεις κι από τον τρόπο που κινείται ο κόσμος σ' αυτόν τον δρόμο. Μέσα λοιπόν από την παρατήρηση που διεξήχθη εκεί, είδαμε μία περιοχή που προσπαθεί με νύχια και με δόντια να διατηρηθεί αξιοπρεπής, να μην υποκύψει στην γενικότερη παρακμή που η οικονομική κρίση έχει επιφέρει και που διαφυλάσσει τα συμβολικά κτίριά της σε άριστη κατάσταση. Για πολλούς η Πανεπιστημίου είναι η βιτρίνα της Αθήνας, κάτι που έπρεπε να είναι και η Ομόνοια,

όμως τη δόξα φαίνεται πως κλέβει η ευρωπαϊκών διαστάσεων αυτή λεωφόρος.

Το αισιόδοξο μελλοντικό πλάνο της περιοχής μας επιβεβαίωσαν και οι συνεντευξιαζόμενοι, οι οποίοι μας τόνισαν το ενδεχόμενο πεζοδρόμησης της περιοχής, ως ένα έργο πνοής, που θα αποτελέσει την αρχή για μια σειρά αλλαγών στο κέντρο της πόλης, και θα δώσει άλλον αέρα στην καρδιά της πρωτεύουσας, ενώ η επέκταση του τραμ, η αύξηση του πρασίνου και η δημιουργία χώρων ξεκούρασης και ανάπαυσης για τους περιπατητές, θα δώσει στην ουσία την πόλη και πάλι στους ανθρώπους της. Τα μαγαζιά, τα βιβλιοπωλεία, οι θεατρικές σκηνές, τα καφέ – ζαχαροπλαστεία, οι γραφικές αστικές στοές, τα γειτονικά ακαδημαϊκά ιδρύματα και η γειτνίαση με το κεντρικό Σύνταγμα, δίνουν μία σημαντική ώθηση στην περιοχή, που αν αξιοποιηθεί σωστά από τους ιθύνοντες και από τον κάθε έναν πολίτη ξεχωριστά, θα μετατραπεί σε έναν από τους πιο λαμπερούς δρόμους του Λεκανοπεδίου, με τη ζωή και συνακόλουθα το χρήμα να ρέει συνεχόμενα στην έκτασή της. Την θετική αυτή οπτική έρχονται να επιβεβαιώσουν επιστημονικά άρθρα, αρχιτεκτονικά σχέδια, καθώς και οι δηλώσεις όλων όσων ζουν κοντά στην Πανεπιστημίου, ή εργάζονται εκεί.

Εξίσου θετική προβλέπεται να είναι και η εξέλιξη της γειτονιάς του Παγκρατίου, η οποία αναδείχθηκε από μόνη της, ή για την ακρίβεια από τον κόσμο που την προτίμησε, χωρίς να γίνει εκεί κάποιο μεγάλο έργο υποδομής. Δειλά δειλά, και μετά το άνοιγμα των πρώτων μαγαζιών – πόλων έλξης της αθηναϊκής νεολαίας, το Παγκράτι άρχισε να γίνεται *in xανά*, και από εκεί που είχε ξεχαστεί για μερικά χρόνια, μπήκε και πάλι δυναμικά στα πράγματα, γλιτώνοντας την παρακμή στην οποία «παγιδεύτηκε» η Ομόνοια. Η περιοχή απέκτησε μία φήμη από στόμα σε στόμα, και εν συνεχεία ο κόσμος βρήκε στέκια εκεί, και ξαφνικά έγινε συνήθεια. Κατά την διεξαγωγή της παρατήρησης στο Παγκράτι είδαμε μία περιοχή με τόσο μεγάλες αντιθέσεις, και συνάμα μία απρόσμενη αρμονία και συνοχή. Είδαμε ανθρώπους όλων των ηλικιών, διαφόρων εθνικοτήτων, διαφορετικού στιλ και νοοτροπίας να συνυπάρχουν αρμονικά μεταξύ τους, να έχει ο καθένας το πόστο του σ' αυτήν τη γειτονιά, τις παρέες του, τις συνήθειές του. Η *alternative* αυτή πτυχή του Παγκρατίου δόθηκε από τους ανθρώπους του και έχει γίνει πλέον σήμα κατατεθέν του.

Την αισιόδοξη εικόνα που αντικρίσαμε στο Παγκράτι μας επιβεβαίωσαν

Παγκρατιώτες που ξέρουν την περιοχή σαν την παλάμη του χεριού τους, αλλά και άρθρα που έχουν γραφτεί για την vintage αυτή αστική γειτονιά, τόσο ελληνικά, όσο και ξένα, που μιλούν για έναν κορυφαίο Airbnb προορισμό, μία φιλική προς τα κατοικίδια περιοχή, γεμάτη χρώμα, καλλιτεχνικές γωνιές (θεατρικές σκηνές, εκθέσεις) όμορφα μαγαζιά και νέο κόσμο, που διαφημίζει την γοητεία της μέσω του δημοφιλούς κοινωνικού δικτύου του Instagram, κάνοντας γνωστό το μέρος στα πέρατα της οικουμένης. Αναμφίβολα ο αστάθμιστος παράγοντας της οικονομικής κρίσης μπορεί να επηρεάσει την μελλοντική εικόνα της περιοχής, όμως τα μέχρι τώρα στοιχεία, ή για την ακρίβεια η διαμόρφωση της ζωής εκεί σήμερα, δείχνει μία περιοχή με μεγάλη δυναμική και ιδιαίτερη ταυτότητα, που όμοιά της δύσκολα συναντάς.

10. Συζήτηση

Σε μία εποχή που όλα γύρω μας αλλάζουν με ιλιγγιώδη ταχύτητα, η καταγραφή των όσων συμβαίνουν στις κοινωνίες μας, μπορεί να μας βοηθήσει, ώστε να προετοιμαστούμε για τα όσα θα ακολουθήσουν. Άλλωστε, ο καλύτερος τρόπος για να προβλέψεις το μέλλον είναι να το σχεδιάσεις! Αναμφίβολα, κανείς δεν μπορεί να είναι απόλυτα σίγουρος για το πώς θα είναι η κοινωνία μας σε δέκα χρόνια από τώρα. Εξετάζοντας όμως προσεχτικά την πραγματικότητα γύρω μας, καθώς και μελετώντας όλα εκείνα τα στοιχεία που μας προσφέρει απλόχερα ο περίγυρος, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε το μέλλον της πόλης μας και να καταλήξουμε σε ένα πιθανό σενάριο εξέλιξής της.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήσαμε μία πρώτη, αναγνωριστική προσέγγιση για το πώς θα δείχνουν τα επόμενα χρόνια τρεις περιοχές του Λεκανοπεδίου, και πιο συγκεκριμένα η Ομόνοια, η Πανεπιστημίου και το Παγκράτι, χρησιμοποιώντας την πρακτική της αστικής δημοσιογραφίας, και τα εργαλεία της ποιοτικής έρευνας. Μέσα λοιπόν από παρατήρηση, συνεντεύξεις και μελέτη αρχείων προσπαθήσαμε να δώσουμε στον αναγνώστη αυτής της εργασίας μία γεύση από την Αθήνα του «αύριο». Σε έναν άλλο χρόνο, ενδιαφέρουσα θα ήταν η εκπόνηση κι άλλης σχετικής έρευνας, που να εμπλουτίζει την παρατιθέμενη, αλλά και να την υπερβαίνει, ενώ μπορούν να γίνουν ανάλογες έρευνες και από άλλους ερευνητές, τόσο για τις περιοχές που επιλέξαμε - καθώς υπάρχουν άπειρα θέματα αναφορικά με αυτές, στα οποία

μπορεί να εστιάσει κάποιος - όσο και για άλλες περιοχές των Αθηνών που χρήζουν μελέτης και ανάδειξης. Ένα άλλο «αστικό τρίγωνο», εξίσου ενδιαφέρον για εξέταση θα ήταν το Κουκάκι, τα Εξάρχεια και το Μεταξουργείο, κι όπως είναι λογικό, σε μία πρωτεύουσα σαν την Αθήνα που αλλάζει πρόσωπο μέρα με τη μέρα, υπάρχει πληθώρα επιλογών.

11. Συμπεράσματα

Το ερευνητικό ερώτημα της παρούσας μελέτης, πάνω στο οποίο «χτίστηκε» η εργασία και το οποίο προσπαθήσαμε να απαντήσουμε προηγουμένως, είναι το εξής: πως είναι το σημερινό πρόσωπο τριών περιοχών της ελληνικής πρωτεύουσας (Ομόνοια, Πανεπιστημίου, Παγκράτι), πως πιστεύουν οι Αθηναίοι ότι θα είναι η πόλης τους σε ένα βάθος χρόνου δέκα ετών, τι ευελπιστούν να αλλάξει προς το καλύτερο και γιατί; Για την απάντηση του συγκεκριμένου ερωτήματος πραγματοποιήσαμε ποιοτική έρευνα, κατά τον τρόπο που υπέδειξε η Jennifer Mason, χρησιμοποιώντας την πρακτική του Urban Journalism και τα εργαλεία της παρατήρησης, των συνεντεύξεων και της μελέτης αρχείων, ενώ για μία πληρέστερη εικόνα, χρησιμοποιήσαμε τα εμπειρικά δεδομένα, κατά τα λεγόμενα των Pawson και Blumer, και τις κοινωνικές εξηγήσεις της περιγραφής και της πρόβλεψης, με τις διασαφηνίσεις του Hammersley.

Για τέσσερις μήνες, από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 2017, πραγματοποιήσαμε συμμετοχική παρατήρηση, κατά τον τρόπο που υπέδειξε ο R. Gold, καταγράφοντας τα βασικά σημεία του ερευνητικού μας πεδίου, καθώς και τα τοπόσημα που προσδιορίζουν τον χαρακτήρα των περιοχών και φανερώσουν ελαφρώς το μέλλον τους. Ακόμη, συνομιλήσαμε με αρχιτέκτονες, κοινωνιολόγους, πανεπιστημιακούς, δημοσιογράφους, καλλιτέχνες, αλλά και με απλούς ανθρώπους της πόλης, για να μας δώσουν την δική τους οπτική για το κέντρο της Αθήνας, να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους, να μοιραστούν μαζί μας τις γνώσεις, τους φόβους, αλλά και τις φιλοδοξίες τους. Οι συνεντεύξεις ήταν ημιδομημένες, σε βάθος και αποσκοπούσαν στην απάντηση του ερευνητικού μας ερωτήματος. Τέλος, προς επίρρωση των παραπάνω, πραγματοποιήθηκε και σχετική μελέτη αρχείων και πηγών, που αφορούσαν τις τρεις περιοχές που εξετάσαμε, καθώς και το κεντρικό μας θέμα, που δεν ήταν άλλο από το πώς θα διαμορφωθούν αυτές στο άμεσο μέλλον. Αξιοποιήσαμε λοιπόν αθηνοκεντρικά

ρεπορτάζ, έρευνες και μελέτες που σχετίζονταν με το ερευνητικό μας πεδίο.

Από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, η οποία βασίστηκε και είναι σύμφωνη με τις έρευνες του Lawrence Lanahan, της Sandra J. Ball-Rokeach και της Florina Pinzaru, προκύπτει ότι η Ομόνοια, η Πανεπιστημίου και το Παγκράτι, βρίσκονται προ των πυλών μεγάλων αλλαγών. Η οικονομική κρίση «στοίχειωσε» την πλατεία Ομονοίας, «πάγωσε» τα έργα στην Πανεπιστημίου, αλλά ανέδειξε και μικρά στέκια στο Παγκράτι. Οι τρεις αυτές διαφορετικές μεταξύ τους περιοχές, έχουν ακολουθήσει μία διαφορετική πορεία στον χρόνο, και διαφορετικό προμηνύεται και το μέλλον τους, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε αντιστρόφως ανάλογο του παρελθόντος. Και το λέμε αυτό, γιατί αν αναλογιστούμε τις εποχές ακμής της Ομόνοιας (στα μέσα του περασμένου αιώνα), το Παγκράτι ήταν μία φτωχή γειτονιά της πόλης, ενώ σήμερα η Ομόνοια τείνει να γίνει απαγορευτική, τη στιγμή που το Παγκράτι γνωρίζει μία πρωτόγνωρη δόξα.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι και οι τρεις περιοχές έχουν τα φόντα, για να εξελιχθούν σε όμορφες και υποδειγματικές αθηναϊκές γωνιές, όμως τα σημερινά δεδομένα δείχνουν πως δυσκολότερο είναι το έργο της Ομόνοιας. Αν δεν αλλάξει συθέμελα και δεν γίνουν έργα στην επιφάνειά της, η Ομόνοια θα εξακολουθεί να είναι το φάντασμα της ελληνικής πρωτεύουσας, το κέντρο των παρείσακτων και των ταλανισμένων ψυχών, και θα είναι πολύ δύσκολο να διώξει από πάνω της την ρετσίνα της κακόφημης περιοχής. Το ιστορικό αυτό σταυροδρόμι απασχόλησε κατά καιρούς από λογοτέχνες, μέχρι επιστήμονες. Γι' αυτόν τον λόγο βρήκαμε και παραθέσαμε αναφορές για την πλατεία από την «Αργώ» του Θεοτοκά, μέχρι τις πιο σύγχρονες έρευνες του Siebel για το «αύριο» των ευρωπαϊκών πόλεων. Ακόμη, μιλήσαμε με τους ανθρώπους της περιοχής, όπως με τον ιδιοκτήτη του Janeiro, Ανδρέα Σαμαρά, και τον καλλιτεχνικό διευθυντή του φεστιβάλ “Petit Paris d' Athènes”, Μάριο Στρόφαλη, που μας παρουσίασαν τη σημερινή εικόνα της Ομόνοιας, αλλά και τις καλλιτεχνικές προεκτάσεις που μπορεί αυτή να προσλάβει μελλοντικά. Πρόκειται για απόψεις που συμβάλλουν στον αποστιγματισμό της ευρύτερης περιοχής.

Στη συνέχεια μας απασχόλησε η ευρωπαϊκών προδιαγραφών Πανεπιστημίου, που «κουβαλάει» πάνω της μεγάλες αξιώσεις για το μέλλον και φιλοδοξεί να επαναπροσδιορίσει την καθημερινότητα στο κέντρο της Αθήνας, καθώς και να

αποτελέσει την έναρξη μιας σειράς αλλαγών που πρέπει να γίνουν στο Λεκανοπέδιο. Δίπλα στο ιστορικό κέντρο, με καταστήματα, εταιρείες και πανεπιστημιακά ιδρύματα, και με πολλά σχέδια να φιλοτεχνούνται για την επιφάνειά της, η Πανεπιστημίου ευελπιστεί να γίνει μία κοσμοπολίτικη και σύγχρονη αστική περιοχή, που θα βελτιώσει τη ζωή των κατοίκων στο κέντρο. Προκειμένου να καταγράψουμε την ισχύουσα στην περιοχή πραγματικότητα, συνομιλήσαμε από πανεπιστημιακούς, όπως τον κ. Θανάση Αγάθο, μέχρι ανθρώπους της μόδας, όπως τον Στέφανο Ζαούση. Ακόμη, έγινε μία καταγραφή μερικών από τα κυριότερα τοπόσημα της λεωφόρου, όπως το Zonars και το REX, ενώ παρουσιάστηκαν μελέτες ανάπτυξης της περιοχής, όπως αυτή του αρχιτεκτονικού γραφείου OKRA, και σχετικά ρεπορτάζ και έρευνες, όπως η έρευνα του Παναγιώτη Τουρνικιώτη, που πραγματεύονται την πεζοδρόμησή της και την επέκταση του τραμ.

Τέλος, το εναλλακτικό Παγκράτι, που στέκει απέναντι απ' τον ιερό βράχο της Ακρόπολης και σαν μαγνήτης τα τελευταία χρόνια μαζεύει τους νέους και τις καλλιτεχνικές και φιλοπερίεργες συνειδήσεις της πόλης, τείνει να εξελιχθεί σε ένα από τα πιο δημοφιλή μέρη της Αθήνας, κατάλληλο για διαμονή, ψυχαγωγία, διασκέδαση και χαλάρωση. Οι αντιθέσεις που συναντά κανείς εκεί, εμπλουτίζουν την ποικιλία του, κάνουν το μέρος ζωντανό, και ως γνωστόν όπου κυκλοφορεί ο κόσμος, κυκλοφορεί και το χρήμα. Και κάπως αλυσιδωτά, από το ένα μέρος στο άλλο, από το ένα μαγαζί στο άλλο, αρχίζει να «χτίζεται» μία περίεργα όμορφη γειτονιά, που προτιμούν οι νέοι άνθρωποι, οι οποίοι και αποτελούν το μέλλον αυτής της χώρας. Σ' αυτήν την περιοχή ο λόγος δόθηκε σχεδόν αποκλειστικά στους ανθρώπους της, που ξέρουν το Παγκράτι σαν την παλάμη του χεριού τους, είτε γιατί ζουν εκεί, είτε γιατί δουλεύουν, και ξέρουν να αφηγηθούν ενδιαφέρουσες ιστορίες που παρουσιάζουν άγνωστες πτυχές του, και εξηγούν πως το Παγκράτι έγινε σήμερα κορυφαίος Airbnb προορισμός, γιατί αγαπήθηκε από τους hipsters και τους καλλιτέχνες, και πως έγινε trend στα social media. Από τον σπηλαιολόγο Παναγιώτη Δευτεραίο, που μας αποκαλύπτει τα μυστικά της υπόγειας Αθήνας και των στοών του Αρδηττού, μέχρι την Έλενα Κύρου που κρατάει τα ηνία της νυχτερινής διασκέδασης στο Παγκράτι με το θρυλικό «Μπρίκι», προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε όλες τις πτυχές της όμορφης αυτής αστικής γειτονιάς, που αρχίζει να ανεβαίνει στην προτίμηση των Αθηναίων και των επισκεπτών της πόλης.

12. Πηγές

12.1 Ελληνικές

Ακύλας, Ε., Λυκούδης, Σ., Λάλας, Δ. (2005). Κλιματική Αλλαγή στον Ελλαδικό Χώρο, Ανάλυση Παρατηρήσεων: Τάσεις των τελευταίων 100 ετών. Αθήνα.

Αλεξανδρή, Γ. (2013). Χωρικές και κοινωνικές μεταβολές στην Αθήνα: η περίπτωση του Μεταξουργείου. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Ανώνυμος. (2017). Θ. Παπαδόπουλος: 311.000 επιβάτες ημερησίως θα εξυπηρετεί η γραμμή Άλσος Βεΐκου – Γουδή. Διαδικτυακή σελίδα metaforespress.gr. Ηλεκτρονική Διεύθυνση <https://www.metaforespress.gr/> (τελευταία πρόσβαση 4.5.2018).

Διαδικτυακή Ιστοσελίδα www.homelessworldcup.org

Διαδικτυακή Ιστοσελίδα www.cityofathens.gr

Διαδικτυακή σελίδα Ελληνικού Ινστιτούτου Εκτιμητικής. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: www.elie.gr/ (τελευταία πρόσβαση 10.8.2017).

Διαδικτυακή σελίδα Αττικό Μετρό Α.Ε. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.ametro.gr/> (τελευταία πρόσβαση 1.5.2018).

Ζήβας, Δ. (2006). Πλάκα 1973-2003. Το χρονικό της επέμβασης για την προστασία της παλαιάς πόλεως Αθηνών. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Ζιαμπάκας, Σ. (2015, Νοέμβριος 6). «Λίφτινγκ» στο ιστορικό κέντρο. Εφημερίδα των Συντακτών. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.efsyn.gr/arthro/liftingk-sto-istoriko-kentro> (τελευταία πρόσβαση 3.1.2018).

Ιωαννίδης, Γ. Συμβολή στην έρευνα για το θέατρο στα χρόνια της Δικτατορίας: το ρεπερτόριο του Θεάτρου Τέχνης. Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τομ.ΜΒ'(2010-2011), σελ. 297-322.

- Καλαντίδης, Γ. (1998). Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας. Αρχιτέκτονες 11: 36–53.
- Καραμανώλη, Ε., και Λιάλιος, Γ. (2015, Ιούνιος 6). Οριστικό «όχι» ΣτΕ στην ανάπλαση της Πανεπιστημίου. Η Καθημερινή. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/818146/article/epikairothta/ellada/oristiko-oxi-ste-sthn-anaplash-ths-panepisthmioy> (τελευταία πρόσβαση 3.8.2017).
- Κεχαγιά, Β. (2011, Μάιος 3). Τρέχουν για λίφτινγκ στο Κέντρο. Τα Νέα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4629071/?iid=2> (20.7.2017).
- Κιμπουρόπουλος, Γ. (1994, Ιανουάριος). Η «Ομόνοια» όλων των Ελλήνων. Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2002, Ιούνιος 8). Για την Κάλυψη του Κηφισού Ποταμού. Μαχητική του Μοσχάτου.
- Μαλούτας, Θ. (1990). Αθήνα, κατοικία, οικογένεια. Ανάλυση των μεταπολεμικών πρακτικών στέγασης. Αθήνα: ΕΚΚΕ, Εξάντας.
- Μελέτη διαχείρισης κυκλοφορίας: Αττικό Μετρό και ΠΟΛΙΝΔΕ Σύμβουλοι μηχανικοί. Στατική μελέτη και Οδοποιία: ΝΑΜΑ Σύμβουλοι μηχανικοί και μελετητές. Ηλεκτρομηχανολογική μελέτη: LDK Σύμβουλοι Μηχανικοί. Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Enveco, σε συνεργασία με Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Μελέτη φωτισμού: Atelier Roland Jéol.
- Μιχαήλ, Ι. (1986). Το πρόβλημα της Πλάκας σε σχέση με τη σύγχρονη Αθήνα. Τα προβλήματα των ιστορικών κέντρων Ρώμης και Αθήνας. Αθήνα.
- Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων, 1991-2011, Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο: <https://panorama.statistics.gr/> (τελευταία πρόσβαση 10.4.2018)

- Πορτάλιου, Ε. (2011, Δεκέμβριος 4). Είναι δυνατή η ρύθμιση του χώρου σε εποχή γενικευμένης απορρύθμισης. Ενθέματα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://enthemata.wordpress.com/2011/12/04/portaliou/> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).
- Ρεμούνδου, Α., και Πανέτσος, Γ. (1994). Αναβάθμιση εμπορικού τριγώνου στο κέντρο της Αθήνας. Δεδομένα, αρχές σχεδιασμού, πρόγραμμα, μεθοδολογία. Στο: Ο δημόσιος χώρος της πόλης, Θεσσαλονίκη: ΣΠΕ – ΕΜΠ.
- Σαρηγιάννης, Γ. (1994, Ιανουάριος). Αθηναϊκό σταυροδρόμι. Η κοινωνική σύνθεση και οι χώροι συναθροίσεων των Αθηναίων στην πολύπαθη πλατεία. Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή.
- Τζαναβάρα, Χ. (2011, Απρίλιος 12). Τι αλλάζει η πεζοδρόμηση. Η Ελευθεροτυπία. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=266241> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).
- Τουρνικιώτης, Π. (2011). Μεταλλασσόμενοι χαρακτήρες και πολιτικές στα κέντρα πόλης Αθήνας και Πειραιά. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.
- Τσιώρα, Δ. (1998). Χώροι για τους πεζούς. Κτίριο 106: 53–58.
- ΦΕΚ Β' 909 (1997) Τροποποίηση της Κοινής Υπουργικής Απόφασης 69163/21.6.1995 και έγκριση του καταστατικού της ανώνυμης εταιρίας με την επωνυμία Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας Ανώνυμη Εταιρία. Ελλάδα.
- Χατζημιχάλης, Κ. (2011, Μάιος 15). Η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου και άλλες πολεοδομικές φαντασιώσεις για το κέντρο της πόλης. Ενθέματα. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://enthemata.wordpress.com/2011/05/15/hatzimihalis/> (τελευταία πρόσβαση 20.7.2017).

12.2 Ξενόγλωσσες

Albers, R. R. (1994). "Going Public." Presstime: 28-30.

Alexandri, G. (2005). The gas district gentrification story. DISS, Cardiff University.
Available
from:http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/1512448/dissertation__2_.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1469481787&Signature=BV8RPBknMo5%2FV%2BpUkK3mR6l8vmA%3D&response-content-disposition=inline%3Bfilename%3DThe_Gas_District_Gentrificati

Annan, K. (1999). Introduction to Secretary-General's Annual Report on the Work of the Organization of the United Nations. Document A/54/1, cited in United Nations.

Ball-Rokeach J. S., Kim Yong-Chan, Matei S. (2001), Storytelling Neighborhood - Paths to Belonging in Diverse Urban Environments, COMMUNICATION RESEARCH, Vol. 28, No. 4, August 2001, pp. 392-428, Sage Publications.

Ball, S. J. (1990). Self-doubt and soft data: Social and technical trajectories in ethnographic fieldwork. International Journal of Qualitative Studies in Education, 3, 157-171.

Baltsatu, O. (2017). Make the city speak: 5 cases of urban storytelling. Strelka Magazine.
Ηλεκτρονική Διεύθυνση:
<https://strelka.com/en/magazine/2017/05/16/make-the-city-speak-5-cases-of-urban-storytelling> (τελευταία πρόσβαση: 14.12.2017).

Barney, Ralph. "Community Journalism: Good Intentions, Questionable Practice." Journal of Mass Media Ethics 11.3 (1996): 140-51. Print.

Blumer. H. (1956). Sociological Analysis and the "Variable". American Sociological Review, 21, 683-90.

- Ciofica, M. (2017). Urban Stories Festival: The Act of Urban Journalism. Cities in Transition. EU. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://citiesintransition.eu/publicatie/the-act-of-urban-journalism> (τελευταία πρόσβαση 14.12.2017).
- Ciofica, M. (2017). Urban Stories Festival: 5 tips & tricks on contemporary urban journalism. Cities in Transition. EU. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://citiesintransition.eu/publicatie/urban-stories-festival-5-tipstricks-on-contemporary-urban-journalism> (τελευταία πρόσβαση 14.12.2017).
- Dahlgren, P. and Sparks, C. (1991). “Communication and Citizenship : Journalism and the Public Sphere in the New Media Age”. London ; New York, Routledge.
- Deloukas, A. (2003). Innovative financing techniques: European urban rail projects and the case of Athens Metro extensions. Association for European Transport.
- De Grauwe, P., and Ji Y. (2013). Are Germans really poorer than Spaniards, Italians and Greeks? Vox. Available from: <http://voxeu.org/article/are-germans-really-poorer-spaniards-italians-and-greeks> (τελευταία πρόσβαση 15.3.2018).
- Diamantaki, K., Charitos, D., Tsianos, N. & Lekkas Z. (2007). “Towards investigating the social dimensions of using locative media within the urban context”, Proceedings of the 3rd IET International Conference on Intelligent Environments, Organising Professional Network: Robotics and Mechatronics, UlmUniversity, Ulm, Germany, 13-15 September 2007, ISBN 9780863418464.
- Emmanuel, D. (2004). Socio-economic inequalities and housing in Athens: impacts of the monetary revolution of the 1990s. The Greek Review of Social Research 113: 121–143.
- Fola, M. (2011). Athens City branding and the 2004 Olympic Games. In: Dinnie K (ed.), City branding: Theory and cases, London: Palgrave Macmillan, pp. 112–117.

- Glass, R. (1964). Introduction: aspects of change. In London: Aspects of Change, ed. Centre for Urban Studies, London: MacKibbon and Kee, xiii–xlii.
- Hamilton, Jillian G. (2009). Ourplace : the convergence of locative media and online participatory culture. In: The Proceedings of OZCHI 2009, 23-27 November 2009, The University of Melbourne, Melbourne, Victoria.
- Hammersley, M. (1992). What’s Wrong with Ethnography? London: Routledge.
- Jonassen, D.H. & Hernandez-Serrano, J. (2002). Case-based reasoning and instructional design: Using stories to support problem solving, Educational Technology Research and Development, Volume 50, Issue 2, University of Missouri, USA.
- Kanellopoulou, D. (2015). La marcheplurielle: aménagements, pratiques et experiences des espaces publics au centred’Athènes. Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne.
- Keramitsoglou, I., Kiranoudis, C., Ceriola, G., Weng, Q., Rajasekar, U. (2011). Identification and analysis of urban surface temperature patterns in Greater Athens, Greece, using MODIS imagery. Remote Sensing of Environment, 115, 3080–3090.
- Kjetil Vaage Øie. (2013). Location sensitivity in locative journalism: an empirical study of experiences while producing locative journalism. Continuum: Journal of Media & Cultural Studies, Vol. 27, No. 4, pp. 558–571, Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://dx.doi.org/10.1080/10304312.2013.803307> (τελευταία πρόσβαση 23.2.18).
- Kramp, L., Carpentier, N., Hepp, A., Tomanić Trivundža, I., Nieminen, H., Kunelius, R., Olsson, T., Sundin, E., and Kilborn, R. (2015). “Journalism, Representation and the Public Sphere”. The Researching and Teaching Communication Series. Edition lumière, Bremen.
- Kurpius, D. (1999). “Community Journalism: Getting Started”. Third edition. RTNDF, Louisiana State University.
- Lanahan, L. (Jan/Feb 2008). “Secrets of the City – What the wire reveals about urban journalism”. Columbia Journalism Review; New York Vol. 46, Iss. 5, pp. 23-31.

- Leoutsakos, G. (2007). Athens Metro Past, Present and Future. In 46th ECCE Meeting, Athens, 19 October.
- Lowrey, Wilson, Amanda Brozana, and Jenn B. Mackay. (2008). "Toward a Measure of Community Journalism." *Mass Communication & Society* 11.3 (2008). Print.
- Maloutas, T. (2003). Les habitations vacantes. In: Sivignon M., Deslondes O., and Maloutas T. (eds), *Atlas de la Grèce*, Paris: CNRS – Libergéo – La Documentation Française, pp. 70–71.
- Maloutas, T., Karadimitriou, N. (2001). Vertical social differentiation in Athens: Alternative or complement to community segregation?, *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (4), 699-716.
- McIntyre, K.E. (2015). Constructive journalism: The effects of positive emotions and solution information in news stories, ProQuest Dissertations Publishing, The University of North Carolina at Chapel Hill, Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://search.proquest.com/openview/3c44a16955cc8326a73c121293e7d23c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (τελευταία πρόσβαση 16.2.2018).
- Nabwire, N. (2002). Urban Journalism: Rapporteur's Report on a Training Seminar on Raising Awareness of Media Practitioners on Urban Issues : Second Seminar Report. Media Development Association (Kenya), Nairobi Central Business District Association.
- OKRA Landscape Architects σε συνεργασία με Mixst Urbanisme, Wageningen University (Department of Environmental Sciences, Landscape Architecture Group), STUDIO 75 και, Werner Sobek Green Technologies.
- Paay, J., Kjeldskov, J., Christensen, A., Ibsen, A., Jensen, D., Nielsen, G., & Vutborg, R. (2008). Location-based Storytelling in the Urban Environment. In *Proceedings of OzCHI 2008* (pp. 122-129). Association for Computing Machinery. DOI: <http://doi.acm.org/10.1145/1517744.1517786> .

- Pakhuis de Zwijger. Urban Stories Festival. Opening Night: The Act of Urban Journalism. Speech by Simone d' Antonio, 13 March 2017. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <https://vimeo.com/208292066> (τελευταία πρόσβαση 17.2.2018).
- Papanastassiou, D., Chalkias, C., and Karymbalis, E. (2008). Seismic intensity maps in Greece since 1953 using GIS techniques. In: Proceedings of the 31st General Assembly of the European Seismological Commission, Hersonissos: Institute of Geodynamics, p. 11. Available from: <http://members.noa.gr/d.papan/en/publications/B44.pdf>.
- Pawson, R. (1989). *A Measure for Measures: A Manifesto for Empirical Sociology*. London: Routledge.
- Pinzaru, F. (2012). From conjunctural urban storytelling to city branding: An empirical model for Bucharest. *Management Research and Practice*, Issue No. 2. Published by Academia de Studii Economice - Centrul de Cercetare in Administratie si Servicii Publice (CCASP).
- Shannon E. Martin and David A. Copeland, eds. "The Function of Newspapers in Society: A Global Perspective (*Praeger, 2003*) p. 2.
- Smith, N., and Williams, P. (1986). *Gentrification of the City*. 1st ed. London, New York: Routledge.
- Smith, N. (1996). *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. London, New York: Routledge.
- Wilson, J. (2013, March 22). Poor Germans tire of bailing out Eurozone. *Financial Times*. Available from: <https://www.ft.com/content/2f89e5ee-930a-11e2-9593-00144feabdc0> (τελευταία πρόσβαση 15.3.2018).

13. Βιβλιογραφία

13.1 Ελληνική

- Βακαλόπουλος, Χ. (2011). Οι Πτυχιούχοι. Αθήνα, Εκδόσεις Εστία.
- Θεοτοκάς, Γ. (1936). Αργώ. Αθήνα, Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε.
- Κολώνας, Β. (2006). Το Μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού. Αθήνα, Έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.
- Λυδάκη, Α. (2016). Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα, κατανόηση, ερμηνεία. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μαλούτας, Θ. (2000). Αστικοποίηση και κενές κατοικίες (επιμ. Θ. Μαλούτας). Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας. Αθήνα, Βόλος: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Gutenberg, Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 24–25.
- Μπακουνάκης, Ν. (2014). «Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ – Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Πετσετίδης, Δ. (2012). Εν οίκω. Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Σημαιοφορίδης, Γ. (2005). Διελεύσεις (επιμ. Δ. Ανανιάδης). Αθήνα, Εκδόσεις Metropolis Press.
- Τζιρτζιλάκη, Ε. (2008). Εκ-τοπισμένοι, αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις. Αθήνα, Εκδόσεις Νήσος.
- Φιλίππιδης, Δ., Νικολαΐδης, Π., Τουρνικιώτης, Π., Καρδαμίτση – Αδάμη, Μ., Μοίρας, Ν., Φιλίππιδης, Μ. (1998). Σπίτια του '30 – Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Προπολεμική Αθήνα (μτφρ. J. Chapple). Αθήνα: Εκδόσεις Νηρέας.
- Χατζόπουλος, Α. (2001). Τα Καφενεία του Ελληνισμού. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος.
- Bachelard, G. (2004). Η ποιητική του χώρου (μτφρ. Ε. Βέλτσου). Αθήνα: Εκδόσεις Χατζηνικολή.

- Hobsbawm, Eric (1990). *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*. Αθήνα: Εκδόσεις MIET.
- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας (επιστημονική επιμέλεια Νότα Κυριαζή)*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Rossi, A. (1991). *Η αρχιτεκτονική της πόλης* (μτφρ. Β. Πετρίδου). Αθήνα: University Studio Press.
- Siebel, W. (2003). Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά και το μέλλον της ευρωπαϊκής πόλης. Στο *αύριο οι πόλεις*, σελ. 67-105 (μτφρ. Π. Λέφας, επιμ. J. Binde). Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.

13.2 Ξενόγλωσση

- Beauregard, R. A. (1986). *The chaos and complexity of gentrification. Gentrification of the City*, London, Sydney: Allen and Unwin.
- Burgess, R.G. (1984). *In the Field: An Introduction to Field Research*. London: Unwin Hyman.
- Gold, R. (1958). Roles in sociological field observation. *Social Forces*, Vol. 36 (Mar. 1958), pp. 217-223. Published by Oxford University Press.
- Jane L. Chapman and Nick Nuttall, *Journalism Today: A Themed History* (Wiley-Blackwell, 2011) pp. 299, 313-314.
- Ley, D. (1996). The new middle class and the remaking of the central city. *Annals of the Association of American Geographers*, Oxford, New York: Oxford University Press 90(5).
- Maloutas, T. (2012). Contextual diversity in gentrification research. *Critical Sociology*, Sage Publications 38(1): 33–48.
- Maloutas, T. (2004). Segregation and residential mobility spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens. *European Urban and Regional Studies*, Sage Publications 11(3): 195–211.

Perec, G. (1998). *Species of Spaces and Other Pieces* (translator J. Sturrock). UK, Penguin Classics.